

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı
Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MEDÎHÎ
ve
CENNET-İ AHRÂR MESNEVİSİ
(İNCELEME - METİN)

Esra ÇAKAR
2501090074

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Atalay

İstanbul 2012

Y Ü K S E K L İ S A N S

TEZ ONAYI

Adı ve Soyadı :Esra Çakar Numarası :2501090074
Anabilim/Bilim Dalı :Fars Dili ve Edebiyatı Danışman Öğretim Üyesi :Prof. Dr. Mehmet Atalay
Tez Savunma Tarihi : 21/05/2012 Tez Savunma Saati :15.00
Tez Başlığı : Medihî ve Cennet-i Ahrar Mesnevisi (İnceleme – Metin)

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF. DR. HÜSEYİN YAZICI		Kabul
2- PROF. DR. ALİ GÜZEL YÜZ		Kabul
3-PROF. DR. MEHMET ATALAY		Kabul
4-PROF. DR. MUSTAFA ÇİÇEKLER		Kabul
5-YRD. DOÇ. DR. GÜLLER NUHOĞLU		Kabul

MEDİHİ VE CENNET-İ AHRÂR MESNEVİSİ (İNCELEME-METİN)

ESRA ÇAKAR

ÖZ

Bu çalışmada XV. yüzyıl şairlerinden Medîhî'nin Cennet-i Ahrâr adlı mesnevisi incelenmiştir. Bu mesnevi Nizâmi-yi Gencevî'nin Mahzenü'l-esrâr'ına nazire olarak yazılmıştır. Mesnevinin edisyon kritikli metni hazırlanırken Süleymaniye Kütüphanesi'nde Carullah bölümünde bulunan tek yazma nüshadan faydalanılmıştır.

Çalışmamız bir giriş ile dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Medîhî'nin yaşadığı döneme genel bir bakış; ikinci bölüm, Nizâmi-yi Gencevî'nin Mahzenü'l-esrâr'ına yazılmış nazireler; üçüncü bölüm, Medîhî ve Cennet-i Ahrâr'ı; dördüncü bölüm, Cennet-i Ahrâr'ın edisyon kritikli metninden ibarettir.

MEDÎHÎ AND MATHNAWI OF CENNET-I AHRÂR OF
MEDÎHÎ (ANALYSIS - TEXT)

ESRA ÇAKAR

ABSTRACT

In this study Mathnawi of Cennet-i Ahrâr of Medîhî who was one of the poets of the XVth century is presented. This mathnawi was written as a poem modeling after Mahzenü'l-esrâr of Nizâmî Ganjavi. We have prepared edition critique of the mathnawi, upon its manuscript in the library of Süleymaniye.

Our study consists an introduction and four sections. After the intruduction the first section is about general view of the period that Medîhî lived, the second section is about modeling poems after Mahzenü'l-esrâr of Nizâmî Ganjavi, the third section is about life of Medîhî and his Cennet-i Ahrâr mathnawi and in the last section is given edition critique text.

ÖNSÖZ

Nizâmî'nin Hamse'sini oluşturan mesnevilere, özellikle Mahzenü'l-esrâr'a Türk ve Fars Edebiyatında çok sayıda nazire yazılmıştır. Bu nazireler hem şekil hem de içerik açısından Nizâmî'nin söz konusu mesnevisiyle benzerlik göstermekle birlikte, tamamen farklı yazılmış olanlar da vardır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Medîhî'nin Cennet-i Ahrâr mesnevisi de Mahzenü'l-esrâr'a yazılmış nazirelerdendir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Carullah bölümünde bulunan tek yazma nüsha üzerinden hazırlanan bu tezde, hayatına dair şimdilik yeterince bilgi elde edemediğimiz Medîhî'nin eseri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışma sırasında büyük bir özveride bulunan ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Atalay ile değerli hocalarım Prof. Dr. Rahman Moshtagh Mehr, Prof. Dr. Mustafa Çiçekler, Prof. Dr. Ali Güzelyüz, Yrd. Doç. Dr. Güller Nuhoglu ve Araştırma Görevlisi Kadir Turgut'a teşekkür ederim.

Esra Çakar

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	3
MEDÎHÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ (1340-1514).....	3
A. SİYASÎ DURUM.....	3
B. EDEBÎ DURUM.....	6
II. BÖLÜM.....	8
NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ'NİN MAHZENÜ'L-ESRÂR'INA YAZILMIŞ NAZİRELER.....	8
III. BÖLÜM	15
MEDÎHÎ VE CENNET-İ AHRÂR MESNEVİSİ	15
A. MEDÎHÎ'NİN HAYATI	15
B. MEDÎHÎ'NİN CENNET-İ AHRÂR'I	17
i. Şekil Özellikleri.....	17
ii. Eserin Muhtevası.....	22
iii. Edebî Sanatlar.....	23
iv. Eserde Kullanılan Türkçe Kelimeler	33
v. Dil ve Üslup Özellikleri	35
vi. Eserin Yazma Nüshası.....	40
vii. Sunulan Metnin İmlâ Özellikleri.....	42
C. NİZÂMÎ'NİN MAHZENÜ'L-ESRÂR'I İLE MEDÎHÎ'NİN CENNET-İ AHRÂR'ININ MUKAYESESİ.....	42
D. CENNET-İ AHRÂR'DA GEÇEN HİKÂYELER.....	49
i. Birinci Hikâye	49

ii. İkinci Hikâye	50
iii. Üçüncü Hikâye	51
iv. Harun Reşîd'in Hikâyesi	52
v. Sultan Mahmud ile Ayaz'ın Hikâyesi	53
vi. Âşık ile Mâşuğun Hikâyesi	54
vii. Hâtim-i Tâî ile Diken Toplayan Yaşlı Adamın Hikâyesi.....	55
viii. Bilge ile Fakirin Hikâyesi	56
IV. BÖLÜM	58
MEDÎHÎ'NİN CENNET-İ AHRÂR ADLI MESNEVİSİ (METİN)	58
Cennet-i Ahrâr Mesnevisi (مثنوی جنت احرار).....	66
Kıtalar İndeksi (فهرست قطعات).....	235
Gazeller İndeksi (فهرست غزلیات)	237
Şahıs, Kitap ve Yer Adları İndeksi (فهرست اسامی اشخاص، کتب و اماکن).....	238
Kur'ân Ayetleri ve Hadisler İndeksi (فهرست آیات قرآن و احادیث).....	243
Arapça İbareler (اصطلاحات عربی)	246
Genel İndeks (نمایهء عمومی)	247
SONUÇ	252
KAYNAKÇA	253
EKLER: YAZMA NÜSHANIN İLK VE SON VARAKLARI.....	260

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
açık. : Açıklayan
a.s. : Aleyhisselâm
b. : İbn
be. : Beyit
bkz. : Bakınız
bs. : Baskı sayısı
c. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz. : Hazırlayan
hal. : Halifelik Yılları
hş. : Hicri-Şemsî
İA. : İslâm Ansiklopedisi
MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı
Metin : Cennet-i Ahrâr (İnceleme - Metin)
ö. : Ölüm tarihi
s. : Sayfa numarası
sa. : Sayı
şrh. : Şerh eden
tsh. : Tashih eden
t.y. : Tarih yok
trc. : Tercüme eden
vd. : ve diğerleri

- y. : Yıl
y.y. : Yayımcı yok
yy. : Yüzyıl
YN. : Yazma Nüsha (Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Kitaplığı Nr: 1674)
- تصحیح : تصحیح کننده (Farsça metinde tashih yapan)
ج. : جلد (Farsça metinde cilt)
شرح : شرح کننده (Farsça metinde şerh yapan)
ص. : شمارهء صفحه (Farsça metinde sayfa numarası)
فل. : اصطلاح فلسفی (Farsça metinde felsefi terim)
مس. : اصطلاح موسیقی (Farsça metinde müzik terimi)
من. : اصطلاح منطقی (Farsça metinde mantık terimi)
نج. : اصطلاح نجومی (Farsça metinde nücüm (astroloji) terimi)
ه.ش. : هجری شمسی (Farsça metinde hicri şemsî)

GİRİŞ

XII. yüzyıl şairlerinden Nizâmi-yi Gencevî'nin Hamse'sini oluşturan mesnevilerden biri olan Mahzenü'l-esrâr'a hem Farsça hem Türkçe çok sayıda nazire yazılmıştır. Medîhî de Nizâmî'nin bu mesnevisine nazire yazan şairlerden biridir.

Akkoyunlu Devleti Sultan Yakub dönemi hicri IX. yüzyıl şairlerinden olan Medîhî'nin hayatı hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Medîhî, Cennet-i Ahrâr adını verdiği mesnevisini Mahzenü'l-esrâr'a nazire olarak yazmıştır. Mesnevinin hangi hükümdara sunulduğu belirtilmemiş, fakat "Padişahın Meclisi" adlı bölümde Uzun Hasan'ın oğlu Maksud Han ve onun oğlu Rüstem Bey'in adı zikredilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde Carullah bölümünde 1674 numara ile kayıtlı olan yazma nüsha üzerinden hazırlanan bu çalışma, eserin edisyon kritikli metni bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Medîhî'nin yaşadığı dönemin hem siyasi hem de edebî durumu hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Nizâmî'nin Mahzenü'l-esrâr'ına yapılmış Farsça ve Türkçe nazireler hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde Medîhî'nin hayatı hakkında bilgi verilmiş, daha sonra Cennet-i Ahrâr dil ve muhteva açısından incelenmiştir. Ayrıca Mahzenü'l-esrâr ile Cennet-i Ahrâr mukayese edilerek mesnevide geçen hikâyelerin özeti verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Cennet-i Ahrâr'ın metni verilmiştir. Metnin sağ tarafında müteselsil olarak beyit numaraları, sol tarafında ise yazma nüshada geçtiği

yer belirtilmiş, yazma nüshada gerekli görülen düzeltmeler dipnotta gösterilmiştir. Metnin imlâsında İran Ferhengistân Kurumu'nun belirlediği kurallara uyulmuştur.

İnceleme bölümünde, dipnotta kullanılan "Metin" ifadesi ile hazırlanan tenkitli metin kastedilmiştir. Yine bu kısımda, dipnotta verilen beyitler "be." kısaltması gösterilmiştir.

Fihrist kısmında, metinde yer alan gazeller ile kıtalara ait birer fihrist, ayetler ve hadisler fihristi; şahıs, kitap ve yer isimleri fihristi, Arapça ibareler fihristi ve genel indeks yer almıştır.

I. BÖLÜM

MEDİHÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ (1340-1514)

A. SİYASİ DURUM

XV. yüzyılda Doğu Anadolu'da bir oymak ve bu oymağın kurduğu bir devlet olan Akkoyunlular'ın Anadolu'ya hangi tarihlerde geldiği tam olarak bilinmemektedir. Karakoyunlular gibi XIII. yüzyılın sonunda Argun Han (1284-1291) zamanında Horasan'dan Azerbaycan'a gelip XIV. yüzyılın sonlarında Azerbaycan, Harput ve Diyarbakır arasındaki yerlere yerleşmişlerdir.¹

Akkoyunlular, Oğuzlar'ın Bayındır boyuna mensup olduklarından kendilerine Bayındır Han Oğulları veya Bayındırıyye adları verilmektedir. Ayrıca Tur Ali Bey'den dolayı Tur Aliler de denilmiştir.²

Akkoyunlu Devleti'ni kuran kişi, Kara Yülük Osman adıyla bilinen Kara Osman Bey'dir. Fakat devlet olarak kurulmadan önce bu oymağa Tur Ali Bey liderlik etmektedir. Tur Ali Bey'den sonra yerine oğlu Kutlu Bey ve daha sonra onun oğlu Ahmed Bey oymak reisi olmuştur.³ Ahmed Bey, kardeşi Kara Yülük diye de adlandırılan Kara Osman'ı bir süre hapsedmiş ve daha sonra da rehin olarak Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'in yanına bırakmıştır.⁴ Kara Osman yaklaşık on - on bir sene Kadı Burhaneddin'in hizmetinde bulunmuş fakat araları açılmış ve

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 188.

² Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, c. II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 270-274.

³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 188.

⁴ "Akkoyunlular", *Türk Ansiklopedisi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968, c. I, s. 349-352.

1398'de Kadı Burhaneddin'i öldürmüştür.⁵ Sivas'ı alamamış ve Timur'un hizmetine girmiştir. Timur, Kara Osman Bey'e yardımlarından dolayı Amîd'i (Diyarbakır) ikta olarak vermiştir. Kara Osman Bey, Timur'la Ankara Seferi'ne (1402) katılmıştır. Bu seferden sonra Osman Bey bütün Akkoyunlu oymaklarını etrafında toplayarak hâkimiyetini kurmuş ve yaklaşık otuz sene bu oymağa beylik etmiştir. Fakat bu dönemde Akkoyunlular'ın Karakoyunlular'la yaptıkları mücadeleler Osman Bey'in ilerlemesini engellemiştir. 1420'de Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'un ölümü üzerine Kara Osman rahat bir nefes almış fakat Kara Yusuf'un oğlu İskender'le yapılan bir savaşta öldürülmüştür (1435).⁶

Kara Osman'dan sonra yerine oğlu Ali Bey geçmiş, ancak kardeşi Hamza Bey onun hükümdarlığını kabul etmeyerek kendisi Akkoyunlu hükümdarı olmuştur. Hamza Bey'in 1444'de ölümü üzerine hükümdarlık Ali Bey'in büyük oğlu Cihangir Mirza'nın eline geçmiştir.⁷

Cihangir Mirza bu dönemde hem Karakoyunlular'la hem de amcaları ve amca çocukları ile uğraşmıştır. Bu süre zarfında kardeşi Uzun Hasan'dan büyük bir destek görmüştür.⁸ Fakat Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasındaki mücadelenin bitmesiyle Uzun Hasan Bey, Diyarbakır'ı alıp birçok Akkoyunlu beyini kendi etrafında toplamıştır.⁹

Uzun Hasan Bey önce Gürcistan'a seferler yapmış, daha sonra 1462 yılında Eyyubîler'den Hısrakeyfâ'yı alıp Eyyubî Devleti'ni ortadan kaldırmıştır. 1465 yılında Harput'u ele geçirmiş ve 1467'de Karakoyunlu Devleti'ne son vermiştir. Kirman (1469) ve Bağdat'ı (1470) da ele geçirmiştir.¹⁰ Fakat 1473'de yapılan Otlukbeli savaşı neticesinde yenilerek Akkoyunlu Devleti'nin merkezini

⁵ Sümer, a.g.m., s. 271.

⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 189.

⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 190.

⁸ Mükrimin Halil Yınanç, "Akkoyunlular", İA, c. I, İstanbul, MEB, 1978, s. 259.

⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 190.

¹⁰ Sümer, a.g.m., s. 272.

Diyarbakır'dan Tebriz'e taşınmıştır.¹¹ Bu yenilgiden sonra Uzun Hasan Bey sadece Gürcistan üzerine sefer yapmış ve "Hasan Padişah Kanunları" adıyla bilinen vergi kanunnâmesini meydana getirmiştir.¹²

Uzun Hasan'dan sonra devletin başına oğlu Halil geçmiş ancak kardeşi Yakub tarafından öldürülmüştür. Sultan Yakub 1478 yılında Akkoyunlu hükümdarı olmuştur. 12 yıl süren bu hükümdarlığı boyunca Akkoyunlu Devleti'nde güven ve huzuru sağlamıştır. Sultan Yakub, Gürcistan'a ve Mısır'a karşı başarılı seferlerde bulunmuştur. Ayrıca Erdebil Şeyhi Haydar Safevî'yi öldürtmüş, kendisi de 1490 yılında vefat etmiştir.¹³

Sultan Yakub'dan sonra yerine küçük oğlu Baysungur geçmiş bir sene sonra da Akkoyunlu tahtına Uzun Hasan'ın torunu Maksud Bey'in oğlu Rüstem Bey geçmiştir (1492).¹⁴ Döneminde iç karışıklıklara rağmen birtakım başarılar elde etmiştir. Bir süre sonra ise Uğurlu Mehmed'in oğlu ve II. Bayezid'in damadı Göde Ahmed'e yenilmiş ve öldürülmüştür (1496).¹⁵

Göde Ahmed Bey, Akkoyunlu beylerini birer birer öldürtmeye başlamış, bu durum onun öldürülmesine sebep olmuştur. Bundan sonra Akkoyunlu Devleti içinde iç karışıklık meydana gelmiş ve devlet, Uzun Hasan'ın torunlarından olan Elvend ve Murad arasında ikiye bölünmüştür. Amîd, Azerbaycan ve Arrân Elvend'in, Irakeyn, Kirman ve Fars da Murad'ın idaresinde kalmıştır. İşte bu sırada Şah İsmail Safevî Akkoyunlular'a karşı bir savaş açarak Elvend'in Diyarbakır'a ve Murad'ın da Bağdat'a kaçmasına neden olmuştur (1502-1503). Şah İsmail'in ikinci saldırısı sonucu Akkoyunlu Devleti yıkılmıştır.¹⁶

¹¹ "Akkoyunlular", s. 352.

¹² Necip Aygün Akkoyunlu-Adil Şen, Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi, Ankara, y.y., t.y., s. 13.

¹³ Yımaç, "Akkoyunlular", s. 261.

¹⁴ Yımaç, a.g.m., s. 261.

¹⁵ "Akkoyunlular", s. 352.

¹⁶ "Akkoyunlular", s. 352.

Akkoyunlu hükümdarları, hükümdar oluş sırasına göre şöyledir:

- Tur Ali Bey (1340-1363)
- Kutlu Bey (1363-1389)
- Ahmed Bey (1389-1403)
- Kara Yülük Osman Bey (1403-1435)
- Ali Bey (1435-1438)
- Sultan Hamza (1438-1444)
- Cihangir Mirza (1444-1453)
- Uzun Hasan (1453-1478)
- Sultan Halil (1478)
- Sultan Yakub (1478-1490)
- Baysungur Mirza (1490-1492)
- Rüstem Bey (1492-1497)
- Göde Ahmed (1497-1498)
- Murat, Elvend ve Muhammed Mirza (1498-1508)¹⁷

B. EDEBÎ DURUM

Akkoyunlu Devleti'nde edebiyat özellikle Uzun Hasan ve oğlu Sultan Yakub döneminde daha çok gelişmiştir. Uzun Hasan ilim adamlarına değer verip ilmî toplantıların düzenlenmesi için onları teşvik etmiştir. Bu dönemde tarihçi Ebû Bekr-i Tahranî (VII/XII yy.), *Kitâb-ı Diyarbekriyye* adlı eserini bizzat Uzun Hasan'dan dinleyerek yazmıştır.¹⁸ Edip ve kadı Celâleddin Muhammed b. Es'ad-ı Devvânî (882-907/1477-1502) meşhur kitabı *Ahlâk-ı Celâlî*'yi Uzun Hasan'ın oğlu Halil'e

¹⁷ İlhan Erdem-Kazım Paydaş, *Ak-koyunlu Devleti Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007, s. 4-7.

¹⁸ Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, Ankara, y.y., t.y., s. 13.

sunmuştur. Fazlullah b. Ruzbehan (854-927/1450-1521) *Târîh-i âlem-ârâ-yı Emînî*'yi Uzun Hasan'ın diğer oğlu Sultan Yakub için yazmıştır. Meşhur astronomi âlimi Ali Kuşçu, Mevlâna Mahmud Şarihî, Şirazlı Mehmed Münşî ve fıkıh bilgini İmam Ali, Uzun Hasan'ın sarayında bulunan ünlü bilginlerdendir.¹⁹ Sultan Yakub da babası gibi ilme çok önem vermiştir. Kendisi de Türkçe ve Farsça şiir söyleyen Yakub'un etrafında birçok şair toplanmıştır. Yakub Bey devrinde minyatür sanatı gelişmiştir.²⁰ Sultan Yakub'un sarayında bulunan kişiler arasında şair Emîr Hümâyun, Mevlânâ Enîsî, Habîbî Şarkî, Derviş Dıhekî, Baba Figânî (ö. 925/1519), Ehlî-i Şîrâzî (ö. 942/1535) ve Bennâî (ö. 918/ 1512) zikredilebilir.²¹

¹⁹ Neşet Çağatay, "Akkoyunlular", *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, Ankara, y.y., t.y., s. 48.

²⁰ Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, Ankara, y.y., t.y., s. 20.

²¹ Metin Sözen, "Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi", *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, Ankara, y.y., t.y., s. 370.

II. BÖLÜM

NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ'NİN MAHZENÜ'L-ESRÂR'INA YAZILMIŞ NAZİRELER

Bilindiği gibi nazire, bir şairin manzum bir eserine başka bir şairin aynı vezin ve kafiyede yazdığı şiire denir. Bir şiir veya manzumeye esas olan konu halk tarafından beğenildiğinde şairler, kendi kabiliyetlerini ortaya koymak için o şiire ya da manzumeye nazire yazmaya yönelmişlerdir. Nazireler genellikle aynı vezinde yazılmaktadır. Bununla birlikte asıl eserden farklı vezinde yazılmış olan nazireler de mevcuttur. Bazı nazirelerde asıl eserin yapısı aynen korunurken, bazılarında farklı bir biçimde kaleme alınmıştır. Muhteva bakımından bazı nazirelerde asıl eserin konusu aynen işlenirken, bazılarında ise konu ya tamamen ya da kısmen farklı şekilde ele alınmıştır.²²

Her nazım türünde nazire yazılmasına rağmen nazire genellikle gazel ve mesnevi şeklinde kaleme alınmıştır. Mesnevi nazım şekli ile yazılan Nizâmî'nin (ö. 611/1214[?]) *Hamse'sini* tanzir etmek bir gelenek hâline gelmiştir.²³ Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr'ına* Farsça²⁴ ve Türkçe²⁵ birçok nazire yazılmıştır. Burada onlardan birkaçı hakkında bilgi vereceğiz. *Mahzenü'l-esrâr'a* yazılan Farsça ve

²² Asgar Dilperîpûr, "Türk Edebiyatı'nda Nizâmî'nin Takipçileri ve Hamse'sine Nazire Yazarlar", çev. M. Fatih Köksal, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas, 1999, sa. 8, s. 203-204.

²³ M. Fatih Köksal, "Nazire", *DİA*, c. XXXII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 456.

²⁴ Farsça yazılmış nazireler için bkz. İsmâîl Hâkimî, "Mahzenü'l-esrâr-ı Nizâmî-yi Gencevî ve Nazîrehâyî ki be-taklîd ez ân Surûdeend", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâh-i Tehrân*, y. 12, sa. 3-4, s. 117-127.

²⁵ Türkçe yazılmış nazireler için bkz. Gülgün Erişen, "Bursalı Rahmi ve Gül-i Sadberg'i", *Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1990; Hayrullah Acar, "Nizâmî-yi Gencevî'nin Mahzenü'l-esrâr Mesnevisi'ne Osmanlı Sahası İçinde Yazılan Türkçe Nazireler", *Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 2002; Gülgün Erişen, "Bursalı Rahmi'nin Gül-i Sad-berg'i", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Ankara, 1992, c. X, sa. 1, s. 285-315.

Türkçe nazireler hakkında, İsmail Hâkimî²⁶, Ali Asgar Dilperîpûr²⁷, Nazir Akalın²⁸, İsmail Hakkı Aksoyak²⁹, Gülgün Erişen³⁰, Hayrullah Acar³¹ araştırma yapmışlardır.

Mahzenü'l-Esrâr'a yazılmış Farsça nazireler:

1. Emîr Husrev-i Dihlevî'nin (ö. 725/1325) **Matlau'l-envâr**'ı: Dinî ve ahlâkî şiirleri ihtiva eden bu eser, 698/1299'da Dehli Padişahı Alâuddin Muhammed Şah'a ithaf edilmiştir. 3310 beyitten ibarettir.³²
2. Feyzî-yi Hindî'nin (ö. 1004/1595) **Merkez-i edvâr**'ı: Hicri 944 yılında tamamlanmıştır. 3000 beyitten ibarettir.³³
3. Hâcû-yi Kirmânî'nin (ö. 753/1352) **Ravzatü'l-envâr**'ı: Tasavvufî, dinî ve ahlâkî nitelikte bir eser olup 20 bölümden oluşmaktadır.³⁴ 2024 beyitten ibaret olan bu eser Şemsüddin Muhammed Sâyin adına başlanmış ancak Şeyh Ebu İshak-ı Kazerûnî ve Şeyh Emînüddin-i Kazerûnî adına tamamlanmıştır.³⁵

²⁶ Hâkimî, a.g.m.

²⁷ Dilperîpûr, a.g.m. , s. 199-238.

²⁸ Nazir Akalın, "Nizâmî-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri", **Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Güz 98, sa. 7, s. 67-91.

²⁹ İsmail Hakkı Aksoyak, "Mahzenü'l-esrâr Geleneğine Bağlı Mesnevilerde Ortak Hikâyeler", **Bilig**, Güz 1996, sa. 3, s. 82-89.

³⁰ Gülgün Erişen, "Bursalı Rahmi ve Gül-i Sadberg'i", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1990.

³¹ Hayrullah Acar, "Nizâmî-yi Gencevî'nin Mahzenü'l-esrâr Mesnevisi'ne Osmanlı Sahası İçinde Yazılan Türkçe Nazireler", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 2002.

³² Muhammed Ali Taberî, **Zübdetü'l-âsâr**, Tahran, Mütessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1372 hş., s. 374. Bu eser hakkında yapılmış çalışmalar: Emîr Husrev-i Dihlevî, **Matlau'l-envâr**, Leknev, 1303; Emîr Husrev-i Dihlevî, **Matlau'l-envâr**, Moskova, 1975; Behnâm Nuri Kuçi, "Keşfu'l-ebiyât-ı Matlau'l-envâr-ı Emîr Husrev-i Dihlevî", *Pâyânnâme, Dânişgâh-i Şîrâz, Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm, Şîrâz*, 1365 hş.; Emîr Husrev-i Dihlevî, **Matla'u'l-envâr**, haz. Tahir Ahmedoğlu Muharremof, Moskova, SSCB İlimler Akademisi, 1975.

³³ Zebihullah Safa, **Târih-i Edebiyat der İnan**, Tahran, İntişârât-ı Firdevs, 1364 hş., c. 5/2, s. 850-851.

³⁴ A. Naci Tokmak, "Hâcû-yi Kirmânî", **DİA**, c. XIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 521.

³⁵ Erişen, a.g.m., s. 294. Bu eser hakkında yapılmış çalışmalar: Kemalüddin Ebu'l-atâ Mahmud b. Ali b. Mahmud Hâcû-yi Kirmânî, **Ravzatü'l-envâr**, haz. Kuhî-i Kirmânî, Tahran, Bînâ, 1306 hş.;

4. Kâtibi-yi Nişâbüri'nin (ö. 839/1435 [?]) **Gülşen-i ebrâr'ı**: Nizâmî'nin **Mahzenü'l-esrâr'ı** ile aynı vezinde yazılan dinî ve ahlâkî düşünce ve öğütleri içeren³⁶ bu mesnevi 850 beyitten oluşmaktadır.³⁷
5. Melik-i Kumî'nin (ö. 1025/1616) **Menbâu'l-enhâr'ı**: Nevresnâme diye de adlandırılır. 2000 beyitten ibarettir.³⁸
6. Molla Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492) **Tuhfetü'l-ahrâr'ı**: Abdurrahman Câmî'nin Heft Evreng adı ile meşhur eserindeki mesnevilerden biridir. Câmî, bu eserini Hâce Ubeydullah'a (ö. 895) hediye etmiştir. Nizâmî'nin **Mahzenü'l-esrâr'ı** ve Emîr Husrev-i Dihlevî'nin **Matlau'l-envâr'ı** ile aynı vezin ve üslup ile yazılan bu eser h. 886 yılında tamamlanmıştır. **Tuhfetü'l-ahrâr**, Câmî'nin tasavvufî görüşlerine yer verdiği ahlâkî bir eserdir.³⁹
7. Urfî-yi Şîrâzî'nin (ö. 999/1590) **Mecmâu'l-ebkâr'ı**: Yaklaşık 1400 beyittir.⁴⁰

Hâcû-yi Kirmânî, **Ravzatü'l-envâr**, haz. Mahmud Âbidî, Tahran, Merkez-i Pejûhişi-yi Mîrâs-i Mektûb, 1387 hş.; Nesrin Felâh, "Sâhtâr-ı Rivâyet der Ravzatü'l-envâr-ı Hâcû-yi Kirmânî", **Pejûhişgerân-i Ferheng**, sa. 21-22, Zemistân, 1386 hş ve Bahar 1387 hş., s. 199-210. Hâcû-yi Kirmânî, **Ravzatü'l-envâr**, Kalkûta, 1831.

³⁶ Mehmet Vanlıoğlu, "Katîbî Şemseddin", **DİA**, c. XXV, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 42.

³⁷ Aysun Çakmak, "Kâtibi'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mecmau'l-bahreyn'i", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 1997, s. 15.

³⁸ Zebihullah Safa, **Târih-i Edebiyat der İran, Tahran, İntişârât-ı Firdevs**, 1364 hş., c. 5/2, s. 952.

³⁹ Taberî, a.g.e., s. 140. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar: Yusuf Öz, "Câmî, **Tuhfetü'l-Ahrâr** ve Türkçe Çevirisi", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1990; Ali Rıza Nebilü, "Berresi-yi Tatbîki u Tahlili-yi Teşbihât-ı Nizâmî u Câmî (Bâ te'kîd ber **Mahzenü'l-esrâr** u **Tuhfetü'l-ahrâr**), **Kaveşnâme-i Zebân u Edebiyât-i Fârsî**, sa. 19, Payîz u Zemistan 1388 hş., s.153-191; Mevlana Nureddin Abdurrahman Câmî, **Tashih-i İntikâdi-yi Tuhfetü'l-ahrâr**, haz. Bitâ Nuriyân, İsfâhan, Neşr-i Tahkîkât-i Nazari, 1387 hş.; Mecid Muhsinatbâr, **Mahzenü'l-esrâr ve Tuhfetü'l-ahrâr**, Tahran, Azer: Sima-yi Daniş, 1389 hş.; Rızâ Pûrmend, "Mukâyese-i Tuhfetü'l-ahrâr-ı Câmî bâ Mahzenü'l-esrâr-ı Nizâmî", **Pâyânâme**, Danişgâh-i Beynelmileli-yi İmam Humeynî (ra), Dânişkede-i Ulûm-i İnsânî, Kazvin, 1385 hş.; Mecid Muhsinatbâr Firuz Câyî, "Mukâyese-i Mahzenü'l-esrâr-ı Nizâmî ve Tuhfetü'l-ahrâr-ı Câmî ez Lihâz-i Muhtevâ ve Derunemayehâ, Suver-i Hayâl ve Sebk-i Sohenverî", **Danişgâh-i Âzâd-i İslâmi-yi Tahran, Danişkede-i Edebiyat ve Ulûm-i İnsânî**, Tahran, 1381 hş.

⁴⁰ Zebihullah Safa, **Târih-i Edebiyat der İran, Tahran, İntişârât-ı Firdevs**, 1364 hş., c. 5/2, s. 808.

8. Gazâlî-i Meşhedî'nin (ö. 980/1572) **Nakş-ı Bedfî** ya da **Meşhed-i Envâr**'ı: Yaklaşık 1000 beyitten ibarettir.⁴¹
9. Vahşi-yi Bafikî'nin (ö. 991/1583) **Huld-i Berîn**'i: Yaklaşık 592 beyitten ibaret olan bu mesnevi 6 ravzadan oluşmaktadır. Mesnevide öğüt ve nasihata ek olarak birkaç hikâye ve temsîl de zikredilmiştir.⁴²
10. İsmail Bîniş-i Keşmîrî'nin (ö. 1085/1675) **Bîniş-i Ebsâr**'ı: **Mahzenü'l-esrâr** ile aynı vezinde yazılmıştır.⁴³
11. Şeyh Muhsin Fanî'nin (ö. 1081-1082) **Masdarü'l-âsâr**'ı: Bu eser h. 1067 yılında yazılmıştır.⁴⁴
12. Cemâlî'nin (ö. 820/1417) **Tuhfetü'l-ebrâr**'ı: **Mahzenü'l-esrâr**'a yazılmış nazirelerden biridir.⁴⁵

Mahzenü'l-Esrâr'a yazılmış Türkçe nazireler

1. Ali Şir Nevâî'nin (ö. 906/1501) **Hayretü'l-ebrâr**'ı: **Mahzenü'l-esrâr** ile aynı vezinde yazılmıştır. 4000 beyit civarında olan bu mesnevi 20 makale ve 20 hikâyeden oluşmaktadır. Hüseyin Baykara adına yazılan bu eser 1483 yılında tamamlanmıştır.⁴⁶

⁴¹ Abdurrefi Hakikat, **Ferheng-i Şairân-ı Zebân-ı Pârsî**, Tahran, Şirket-i Müellifân ve Mütercimân-ı İran, 1368 hş., s. 413.

⁴² Taberî, a.g.e., s. 185-186. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar: Kemâleddin Vahşi-yi Bafikî, **Huld-i Berîn ve Musammâtat**, haz. Kuhî-yi Kirmânî, Tahran, y.y.; Kemâleddin Vahşi-yi Bafikî, **Huld-i Berîn ve Mesmukât-ı Vahşi-yi Bafikî-yi Kirmânî**, Tahran, İkbâl, 1325 hş.

⁴³ Zebihullah Safa, **Târih-i Edebiyat der İran**, Tahran, İntişârât-ı Firdevs, 1364 hş., c. 5/2, s. 1322.

⁴⁴ Hermann Ethé, **Târih-i Edebiyyât-i Fârsî**, çev. Rızâzâde Şafak, Tahran, 1337 hş., s. 176-178.

⁴⁵ Ethé, a.g.e., s. 176.

⁴⁶ Günay Kut, "Ali Şir Nevâî", **DİA**, c. II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 451. Gülgün Erişen, a.g.m., s. 295. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar: Agah Sırrı Levend, **Ali Şir Nevâî, Hamse: Hayretü'l-ebrâr, Ferhad ü Şîrîn, Leylî vü Mecnun, Seb'a-i Seyyar, Sedd-i İskenderî**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1967; Ali Şir Nevâî, **Hamse, Hayretü'l-ebrâr**, yay. Parsa Şemsiyev, Taşkent, Özbekistan SSR Fenler Akademiyası, 1970; Muhammed Sabir, **Ali Şir Nevâî'nin Hayretü'l-ebrâr Mesnevisi Hakkında Araştırmalar**, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1966.

2. Bursalı Rahmi'nin (ö. 975/1568) **Gül-i Sad-berg'i**: Eser, **Mahzenü'l-esrâr** ile aynı vezinde yazılmış olup 1550 beyitten oluşmaktadır.⁴⁷
3. Bursalı Cinânî'nin (ö. 1004/1595) **Riyâzü'l-cinân'ı**: **Mahzenü'l-esrâr** ile aynı vezinde yazılan eser 3334 beyitten ibarettir.⁴⁸ 995/1586 yılında tamamlanıp Sultan II. Murad'a sunulmuştur. 20 ravza ve 20 destandan oluşmaktadır.⁴⁹
4. Nev'î-zâde Atâî'nin (ö. 1045/1635) **Nefhatü'l-ezhâr'ı**: Bu mesnevi 3200 beyitten oluşmaktadır. Mesnevi 20 fasla ayrılmış ve konular nefha ve dâstân başlıkları altında anlatılmıştır. Dinî, ahlâkî ve öğretici bir eserdir.⁵⁰
5. Taşlıcalı Yahya'nın (ö. 990/1582) **Gülşen-i envâr'ı**: Bu mesnevi fasıl, akşam ve mertebe gibi başlıklar altında dinî ve ahlâkî hikâyeler ile temsillerden oluşmaktadır.⁵¹ **Mahzenü'l-esrâr** ile aynı vezinde yazılan bu eser 2781 beyitten ibaret olup Kânûnî Sultan Süleyman'a sunulmuştur.⁵²

⁴⁷ Acar, a.g.e., s.71. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar: Gülgün Erişen, "Bursalı Rahmi ve Gül-i Sad-berg'i", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1990; Pervin Aynagöz, "Bursalı Rahmi'nin Gül-i Sad-berg'i Üzerine Bir Değerlendirme", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Elazığ, 1989, III/1, s. 1-27; Gülgün Erişen, "Bursalı Rahmi'nin Gül-i Sad-berg'i", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, Ankara, 1992, c. X, sa. 1, s. 285-315.

⁴⁸ Acar, a.g.e., s. 80.

⁴⁹ Erişen, a.g.m., s. 297-298. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar: Mustafa Bursalı Cinânî, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni**, haz. Cihan Okuyucu, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1994; Mahmut Şarlı, "Cinânî'nin Riyâzü'l-cinân'ı: İnceleme-Metin", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1994; Cihan Okuyucu, "Cinânî'nin Riyâzü'l-cinân'ı", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Kayseri, 1989, sa. 3, s. 499-517.

⁵⁰ Halûk İpekten, "Atâî, Nev'îzâde", **DİA**, c. IV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 41. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar: Muhammet Kuzubaş, "Nev'î-zade Atâî'nin Nefhatü'l-ezhâr Adlı Mesnevisinin Metin, Biçim ve İçerik Bakımından İncelenmesi", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2003; Muhammet Kuzubaş, **Mahzen-i esrâr ile Nefhatü'l-ezhâr Mukayesesi**, Samsun, Deniz Kültür, 2005; Muhammet Kuzubaş, "Nefhatü'l-Ezhâr'da Deyimler", **Türk Kültürü Dergisi**, Aralık 2005, s. 336-348. Tunca Kortantamer, **Nev'î-zade Atâî ve Hamse'si**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 1997, s. 175-197.

⁵¹ Mehmet Çavuşoğlu, "Yahya Bey", **İA**, c. XIII, İstanbul, MEB, 1986, s. 346.

⁵² Acar, a.g.e., s. 122. Erişen, a.g.m., s. 301. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar: İbrahim Doğanyigit, "Taşlıcalı Yahya-Gülşen-i envâr", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim

6. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1008/1600) **Tuhfetü'l-uşşâk'ı: Mahzenü'l-esrâr'a**, farklı bir vezinle yazılan tek naziredir. Remel bahrinin feilâtün feilâtün feilün vezniyle yazılmıştır.⁵³ H. 989'da tamamlanıp Sultan Selim'e sunulmuştur. Eser 3034 beyitten oluşan fikrî bir mesnevidir. Eser, makale adı verilen ve bu makalelerin sonunda birer hikâyenin yer aldığı 20 bölümden ibarettir.⁵⁴
7. Hayalî'nin (ö. 964/1556-1557) **Ravzatü'l-envâr'ı**: 10 bölüm ve 17 hikâye ve 2182 beyitten ibaret olan eser, Hezec bahrinin mefâilün mefâilün feülün kalıbı ile yazılmıştır.⁵⁵ Hayalî'nin bu eseri 1449 yılında tamamlanarak Fatih Sultan Mehmed'e sunulmuştur.⁵⁶
8. Mir Haydar'ın (ö. ?) **Mahzenü'l-esrâr'ı**: Recez bahrinin müfteilün müfteilün fâilün kalıbıyla yazılan bu eser 10 makale ve her makaleden sonra gelen bir hikâyeden meydana gelmiştir.⁵⁷ Mir Haydar bu eserini Timur'un torunlarından İskender b. Ömer Şeyh Mirza adına kaleme almıştır.⁵⁸

Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1992; Hüseyin Sözen, "Taşlıcalı Yahya Bey'in Gülşen-i envâr'ının Üç Nüsha Üzerinde Edisyon Kritiği", Bitirme Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1969; Bekir Kayabaşı, "Taşlıcalı Yahya Bey ve Gülşen-i envâr: İnceleme-Metin", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Malatya, İnönü Üniversitesi, 1991.

⁵³ Acar, a.g.e., s. 129.

⁵⁴ Erişen, a.g.m., s. 302, Ömer Faruk Akün, "Âlî Mustafa Efendi", **DİA**, c. II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 418. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar: İsmail Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Tuhfetü'l-uşşâk Mesnevisi", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı, 1995; H. İbrahim Şener, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Tuhfetü'l-uşşâk Mesnevisi: Giriş-tahlil-metin", Doçentlik Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1994; Gelibolulu Mustafa Âlî, **Tuhfetü'l-uşşâk**, haz. İsmail Hakkı Aksoyak, İstanbul, MEB, 2003.

⁵⁵ Acar, a.g.e., s. 133.

⁵⁶ Erişen, a.g.m., s. 304. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar: Mehmet Bayyurt, "Ravzatü'l-envâr (Dil özellikleri-metin-seçme sözlük)", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Malatya, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996; M. Fatih Köksal, **Derviş Hayalî-Ravzatü'l-envâr**, İstanbul, Kitabevi, 2003; Nihan Özden, "Hayâlî, Ravzatü'l-envâr: Metin-gramatikal dizin", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Tokat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2001.

⁵⁷ Acar, a.g.e., s. 136.

⁵⁸ Zühal Ölmez, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2007, c. 5, sa. 9, s. 182-183. Bu eser hakkında yapılan

9. Ahmed-i Rıdvan'ın (ö. 1528-1538[?]) **Mahzenü'l-esrâr**'ı: Nizâmî'nin **Mahzenü'l-esrâr**'ının aynı vezinle yazılmış serbest bir tercümesidir. 2023 beyit olan bu eser 20 makale ve 20 hikâyeden oluşmaktadır. 1505-1512 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen eser II. Bayezid adına yazılmıştır.⁵⁹
10. Azerî İbrahim Çelebi'nin (ö. 993/1585) **Nakş-ı hayâl**'i: **Mahzenü'l-esrâr** ile aynı vezinde yazılan bu eser 3150 beyitten oluşmaktadır. 20 makale ve her makaleden sonra bir hikâye gelecek şekilde düzenlenmiştir. Dinî ve tasavvufî nitelikte bir eserdir.⁶⁰
11. Hilmî'nin **Bahrü'l-kemal**'i: 4429 beyitten oluşan bu eser "ravza" ya da "makale" adını taşıyan 12 bölümden meydana gelmiştir.⁶¹

çalışmalar: Haydar Tilbe, **Mahzenü'l-esrâr: (gramer-metin-dizin-tıpkıbasım)**, haz. Avni Gözütok, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2008.

⁵⁹ İsmail Ünver, "Ahmed Rıdvan", **DİA**, c. II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 123.

⁶⁰ Acar, a.g.e., s. 141-142. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar: Remzi Baykaldı, "Azerî'nin Nakş-ı hayâl'i, İnceleme-Metin", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1994; Ahmet Mermer, "Azerî İbrahim Çelebi ve Nakş-i hayâl'i", **Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi Amil Çelebioğlu Armağanı**, İstanbul, 1991-1992, sa.7 (1993), s. 473-500.

⁶¹ Hilmî, **Bahrü'l-kemal: Transkribe Metin**, haz. Cihan Okuyucu, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1995, s. VIII.

III. BÖLÜM

MEDÎHÎ VE CENNET-İ AHRÂR MESNEVÎSİ

A. MEDÎHÎ'NİN HAYATI

Hicri IX. yüzyıl Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub dönemi şairi olan Medîhî hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamaktadır. Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisu'n-nefâis*⁶² adlı eserinde Medîhî'nin Sultan Yakub dönemi şairi olup, iyi bir mizaca sahip olduğunu belirtir. A. Hayyam Pûr *Ferheng-i Sohenverân*⁶³ adlı kitabında Medîhî hakkında aynı bilgileri vermiştir. Aga Bozorg-i Tahrânî *ez-Zeria ilâ tasanifi's-şia*⁶⁴ adlı eserinde Medîhî'nin Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yakub dönemi şairi olduğunu dile getirmiştir. Yine Said Nefisî, *Târîh-i Nazm u Nesr der İnan ve der Zebân-i Farsî*⁶⁵ adlı kitabında Medîhî'yi hicri IX. yüzyıl şairleri arasında zikretmiştir.

Yukarıda belirtilen kaynaklarda Sultan Yakub dönemi şairlerinden olduğu ifade edilen Medîhî eserinde Sultan Rüstem'in adını zikretmiştir:

هادي دين، مهدي آخر زمان حامي جان، رستم مقصود خان

⁶² Mir Nizame'd-din Ali Şîr Nevai, *Tezkire-i Mecâlisu'n-nefâis*, trc. Ali Asgar Hikmet, Kitabhâne-i Menuçihri, 1363 hş.

⁶³ A.Hayyam Pûr, *Ferheng-i Sohenverân*, Tahrân, İntişârât-ı Tîlâye, 1372 hş.

⁶⁴ Muhammed Muhsin Tahrânî Aga Bozorg-i Tahrânî, *ez-Zeria ilâ tasanifi's-şia*, 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Edva, 1403/1983, c. 9, s. 1024.

⁶⁵ Said Nefisî, *Târîh-i Nazm u Nesr der İnan ve der Zebân-i Farsî*, Tahrân, Kitabfurûş-i Furûgî, 1984.

*“Dinin rehberi, ahir zamanın Mehdi’si, ruhu himaye eden, Maksud Han’ın oğlu Rüstem.”*⁶⁶

بر قدر تو جامهء اقبال چست نسبت بایندری از تو درست

*“Senin için talih elbisesi hazırlandı. Bayındırlık da seninle tamamlandı.”*⁶⁷

Medîhî, kitabın yazılış sebebi bölümünde eserini yaşlandığında kaleme aldığını, kimseye bağlanmadığını ve bunu kendine meslek edindiğini, bir süre insanlardan kaçtığını dile getirir. Bir gece birinin ona şöyle seslendiğini ifade eder: “Ey manada genç olan yaşlı, neden bu perdenin arkasında gizleniyorsun? Neden anka kuşu gibi köşeye çekildin, hâlbuki her durumda senin bir benzerin yok. Bu uykudan ve ağır hayalden vazgeç! Anka kuşu gibi o dağın arkasında kalma!” Kendisi de ona cevap verir: “Ey yıldızları aydınlatan mum, senin fikrin güneş, zamirin ise gündüzdür. Zamane, benim günümü karartıp sinemi gamla doldurdu. Daha ne kadar böyle gideyim. Ne zamana kadar güneşi ve ayı suçlayayım. Ne zamana kadar zamaneden şikâyet edeyim ve olmayan şeyden bahsedeyim.” Kendisini de şu sözleriyle över: “Benim lafzım, mana sayesinde şerefli oldu ve mücevher hazinem sedeften doğdu.” Kendi dönemindeki kişileri de şöyle eleştirir: “ا harfinden ا harfini tanımayan kişi, perde arkasından neyin sırrından bahsediyor. Cebrail’in getirdiği vahiy onlar için bir işaret olmaz.” Bu sözlerinden sonra kendi sanatını övüp bazı öğütler verir. Daha sonra memduhunu över: “Nuşirevân’ın devletinden sonra adaletin gözü ta bu zamana kadar yolda kalmıştır. İyilikte bulunan Behram’ın devleti de bu sarayın kapısını beklemekteydi. Ezel gününden beri karanlıkta kalan söz günü, ancak bu zamanda güneşe bir yol bulmuştur. Talihsiz olan şair bugünkü devleti beklemekteydi.” Bu bölümün sonunda söz söylemenin, yani şiir yazmanın

⁶⁶ Metin, be. 1251.

⁶⁷ Metin, be. 1258.

değerinden bahsedip herkesin o padişahın dergâhına yüz çevirdiğini dile getirmiştir.⁶⁸

B. MEDÎHÎ'NİN CENNET-İ AHRÂR'I

Medîhî Cennet-i Ahrâr adlı mesnevisini Nizâmî'nin (ö. 611/1214[?])⁶⁹ Mahzenü'l-esrâr adlı eserine nazire olarak yazmıştır. Şiirde Nizâmî'nin etkisinde kaldığını ve onu taklit ettiğini şu beytinde ifade etmektedir:

در نظر خلق گرامی شدم تا پی اشعار نظامی شدم

“Nizâmî'nin şiirlerinin peşinden gidince halkın gözünde değerli oldum.”⁷⁰

Mesnevisine Cennet-i Ahrâr adını verdiğini de şu beyitte dile getirmektedir:

گرم چو شد مجلس جان زین کلام ساختمش جنّتِ احرار نام

“Can meclisi şiirle canlandığı için ona Cennet-i Ahrâr adını verdim.”⁷¹

i. Şekil Özellikleri

Cennet-i Ahrâr adlı bu eserini mesnevi nazım şeklinde kaleme alan Medîhî, eserini Nizâmî'nin Mahzenü'l-esrâr'ı ile aynı vezinde ve *müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün* kalıbında yazmıştır. Eserinde 5 gazel ve 40 kıtaya da yer vermiştir. Bu

⁶⁸ Metin, bkz. Sebeb-i Nazm-ı Kitâb bölümü, s. 118-123.

⁶⁹ Hakkında bilgi için bkz.: Mehmet Kanar, “Nizâmî-yi Gencevî”, *DİA*, c. XXXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 183-185.

⁷⁰ Metin, be. 3397.

⁷¹ Metin, be. 3403.

kıtaldardan biri Sâ'dî-yi Şîrâzî'nin (ö. 691/1292)⁷² *Gülistân*'ında bulunan bir hikâyeye⁷³, biri de Mevlânâ Celâleddîn'in (ö. 672/1273)⁷⁴ *Mesnevî*'sinde yer alan bir hikâyeye benzemektedir.⁷⁵

a) Vezin

Medîhî, mesnevisini *Mahzenü'l-esrâr* ile aynı vezinde ve aruzun serf' bahrinin *müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün* vezniyle yazmıştır. Mesnevide yer alan gazel ve kıtaları da aynı vezin ile yazmıştır.

Medîhî, mesnevisinde vezni maharetle kullanmıştır. Bu konuda bazı tasarruflarda da bulunmuştur. Mesela:

- 1,5 hece olarak okunması gereken hecenin kapalı bir hece olarak okunması:

هفته زها یافتہ روی بهی مکتب او را شدہ پنجشنبهی

"Hafta, ha harfiyle güzellik yüzü buldu. Onun okulu Perşembe günü oldu."⁷⁶

b) Kafiye

Medîhî *Cennet-i Ahrâr*'ında göze ve kulağa hitap eden kafiyelerin yanı sıra uzun rediflere de yer vermiştir.

Medîhî mesnevisinde kafiye kurallarına riayet etmiştir. Ancak bazı beyitlerde kafiye konusunda da bazı tasarruflarda bulunmuştur. Mesela:

⁷² Hakkında bilgi için bkz.: Mustafa Çiçekler, "Sadî-i Şîrâzî", *DİA*, c. XXXV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 405-407.

⁷³ Metin, be. 1493. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadi-yi Şîrâzî, *Gülistan*, Prof. Dr. Mehmet Kanar, Şûle Yayınları, İstanbul, 2004, s.29-30.

⁷⁴ Hakkında bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA*, c. XXIX, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 441-448.

⁷⁵ Metin, be. 2407. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlânâ, *Konularına göre açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, trc. ve açık. Şefik Can, Ötüken Neşriyat, s. 221-224.

⁷⁶ Metin, be. 57.

1. Kafiye uydurmak için kelimenin telaffuzunu değiştirmiştir.

Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi:

قلبِ نجومِ تو که با تو خوش است چون زرِ شبِ رو همگی روکش است

*“Senin görünüşte hoş olan talihin, gerçekte hırsızın başkalarından aşırıldığı para gibi asılsızdır.”*⁷⁷

«نخورد» kelimesinin «نخورد» şeklinde okunması.

آنکه ز لوحِ تو سخن بر نکرد از سبقِ لوحِ و قلمِ بر نخورد

*“Senin levhindeki sözü anlamayan kişi, levh ü kalem dersinden faydalanamadı.”*⁷⁸

2. Kafiye oluşturan kelimeler arasında harekelerde farklılık bulunması:

عرضِ نیازی دمی از سر کنیم شمعِ عناصر به نفسِ بر کنیم

*“İhtiyacımızı yeniden arzedelim, unsurların mumunu nefesimizle yakalım.”*⁷⁹

3. Mahreci yakın olan kelimeler arasında kafiye yapmıştır:

منصبِ او از همه کس زیرتر مرتبه اش زیرتر از زیرتر

*“Onun makamı herkesten daha aşağıda, mertebesi de aşağıdan daha aşağıdadır.”*⁸⁰

⁷⁷ Metin, be. 2255.

⁷⁸ Metin, be. 453.

⁷⁹ Metin, be. 1465.

4. «کان» kelimesini kafiye için «کون» şeklinde yazmıştır:

راه تـرا منـزل اوّل دو کـان ساحل بحر تو کران تا کران

*“Senin yolun dünya ve ahiretin ilk menzildir. Senin denizinin sahili uçsuz bucaksızdır.”*⁸¹

Şairimiz bazen aynı beyitte birden fazla kafiye yer vermiştir:

کوکبِ نیک اختر برج کمال جوهرِ بی قیمتِ درجِ جمال

*“Büyük burcun talihli yıldızı, mücevher kutusunun değersiz cevheridir.”*⁸²

شاید اگر چرخ درین بنگرد از گنه روی زمین بگذرد

*“Belki felek buna baksa yeryüzünün günahından vazgeçer.”*⁸³

چاه چنان از ممر چاه یافت چاه چنان از گذر چاه یافت

*“Böyle bir makamı kuyuya atılmak sayesinde elde etti. Kuyuya düşmesi de (hepsi) o makamın yüzündendi.”*⁸⁴

Medîhî, eserinde redife de çok yer vermiştir:

⁸⁰ Metin, be. 1692.

⁸¹ Metin, be. 281.

⁸² Metin, be. 3073.

⁸³ Metin, be. 1553.

⁸⁴ Metin, be. 2710. Bu beyitte Hz. Yusuf'un (a.s.) kıssasına işaret vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. : Ahmet Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, İstanbul, Bedir Yayınevi, y.y., c. I, s. 21-27.

در دم تو میل روان پرور است صحبت تو صحبت جان پرور است

*“Senin nefesinde (sözünde) canları besleyen bir şevk vardır. Seninle beraber olmak ise canlara ferahlık veren bir dostluktur.”*⁸⁵

نور سعادت ز برای تو چیست؟ دود دل شب ز قفای تو چیست؟

*“Saadet nuru senin için nedir? Senin peşinde olan bu gece dumanı nedir?”*⁸⁶

Bazı beyitlerde de sadece redifle yetinmiş, kafiye yer vermemiştir:

دایرهء طارم نُنه دایره یافتنه تعظیم ازین دایره

*“Dokuz feleğin üzerindeki daire, bu daire ile yücelik kazanmıştır.”*⁸⁷

سبز بساطی چو خضر تازه رو ساخته از آب بقا تازه رو

*“Yeryüzünün çimenliği, Hızır gibi ter ü taze olmuş ve hayat suyu ile yüzünü tazelemiştir.”*⁸⁸

کار اگر از نقش و نگار است بیش از تو مرا نقش و نگار است بیش

*“Eğer iş, resim ve nakıştan dolayı yeterli ise senin sayende benim resmim ve nakşım yeterlidir.”*⁸⁹

⁸⁵ Metin, be. 2093.

⁸⁶ Metin, be. 2173.

⁸⁷ Metin, be. 36.

⁸⁸ Metin, be. 1725.

⁸⁹ Metin, be. 2526.

c) Beyit Sayısı

Medîhî'nin **Cennet-i Ahrâr** adlı mesnevisi hazırlamış olduğumuz metne göre 3411 beyitten oluşmaktadır.

ii. Eserin Muhtevası

Medîhî, eserine Besmele'de geçen harfleri anlatarak başlar. 100 beyitlik bu bölümden sonra Allah'a hamd, tevhîd, münâcât, âlemin yaratılışı hakkında ilk halvet, naat, mirac, nefsi kötüleme hakkında ikinci halvet, naat, ruhların yolculuğu ve gece sıfatı hakkında üçüncü halvet, sözün fazileti, şaire hitap ve eserin yazılış sebebi başlıkları altında manzumeler yer almaktadır. **Cennet-i Ahrâr**, eserin yazılış sebebi bölümünden sonra 48 adet konu başlığı ile 8 adet makale ve 8 adet hikâyeden oluşmaktadır.

Eserin yazılış sebebi adlı bölümden sonra padişahın meclisi hakkında bir manzume ve sırasıyla bahara, geceye, gündüze, ateşe, suya, toprağa, yerinde durur gibi görünen yıldızlara, Atlas feleğine, aynaya, sûrete işaret eder. Bu manzumelerde güneşi, ayı, yeryüzünü ve gökyüzünü konuşturur. Ayrıca Zuhâl, Müşteri, Behram, Zühre, Utarid yıldızlarını da bu manzumelerde konuşturur. Bu bölümlerden sonra bir temsil getirerek gökyüzünü ve yeryüzünü inkâr eden bir manzume ile bu konuşmayı bitirir.

Mesnevi sekiz makaleden oluşmaktadır. Bu makaleler sırasıyla şöyledir: [Birinci makale] gökyüzünü ve yeryüzünü inkâr etmek hakkında; İkinci makale insanın yaratılışı, akıl ve aşk hakkında; Üçüncü makale Âdem (a.s.)'in yaratılışı hakkında; Dördüncü makale padişahların Hakk, halk ve kendi nefisleriyle olan halleri hakkında; Beşinci makale vezirlerin Allah'a, halka ve padişahlara karşı davranışları hakkında; Altıncı makale insanın aşk ve aşkın gayreti ile onun tarzı hakkında; Yedinci makale insanın diğer varlıklara üstünlüğü hakkında; Sekizinci makale akıl ve cahilliğe hitap. Eser, Evlada Nasihat ve Hatime bölümü ile sona ermektedir. Her makalenin sonunda o makale ile ilgili bir hikâyeye yer almaktadır. Bu hikâyelerin özeti çalışmamızın içinde verilmiştir.

iii. Edebî Sanatlar

Medîhî, eserinde birçok lâfzî ve manevî sanata yer vermiştir. Bunlara ait birkaç örnek aşağıda verilmiştir.

a) Cinâs:

از لغتِ دانشِ حرفِ جهان بخشِ مدیحی به مدیحی رسان

“Cihanın şiir bilgisinin lügatinden, methedenin hissesini Medîhî'ye ver.”⁹⁰

مُلکِ گشاینده به بازویِ بخت تاجِ ستاننده به نیرویِ بخت

“Bahtının pazusuyla ülke fetheden, bahtının gücüyle tacını alan.”⁹¹

بر زیرِ عنصرِ این چار میخ بندِ مشو تا نشوی چار میخ

“Çarmıha gerilmemek için bu dört çivi unsuru üzerinde durma.”⁹²

زُهرهءِ هاروت ز معجزِ بسوخت زُهره ازین سحر، سحرِ بر فروخت

“Harut'un ödü mucizeden dolayı yandı. Zühre ise bu sihir sayesinde seheri alevlendirdi.”⁹³

صورتِ دوریش نماید به ما ما و مسارا ز میانِ سما

“Derviş, gökyüzünden, gece ayı gibi olan yüzünü bize gösterir.”⁹⁴

⁹⁰ Metin, be. 751.

⁹¹ Metin, be. 1236.

⁹² Metin, be. 2490.

⁹³ Metin, be. 1065.

عنبر و شمشاد به هم بر شده گاو زمین همدم عنبر شده

“Amber ve şimşir birbirine karıştı. Yer öküzü amberle arkadaş oldu.”⁹⁵

مقصد اگر حسن نظر بازی است پیش نظر باز نظر، بازی است

“Maksat eğer bakışın güzelliği ise bakana göre bakış, bir oyundur.”⁹⁶

بهر دو نان در پی دونان مباش نان پی جان است پی نان مباش

“İki ekmek için alçakların peşine düşme. Ekmek can içindir, ekmeğin peşinde koşma.”⁹⁷

b) İştikak:

منظم نظم نظام همه روشن ازو صورت نام همه

“Her düzenin nazmını düzenleyen O’dur. Her bir şeyin ismini aydınlatan O’dur.”⁹⁸

گشته چو تجرید در آن رهگذر یافته عیسی مجرد نظر

“O yolda dünyadan ilgisini kesmiş kişi gibi oldu. Yalnız, İsa’nın bakışını elde etti.”⁹⁹

⁹⁴ Metin, be. 35.

⁹⁵ Metin, be. 1733.

⁹⁶ Metin, be. 2427.

⁹⁷ Metin, be. 2645.

⁹⁸ Metin, be. 80.

⁹⁹ Metin, be. 614.

خدمه چون رهبرِ مخدم بود برد به جاهیش که معلوم بود

“*Hizmetçi efendisinin rehberi olduğu için onu malum olan yere götürdü.*”¹⁰⁰

c) Aks:

واپسی ما همه از بی کسی است بی کسی ما همه از واپسی است

“*Bizim talihsizliğimiz hep kimsesizliğimizden, kimsesizliğimiz de hep talihsizliğimizdendir.*”¹⁰¹

سرِّ مظاهر ز تو ظاهر شده ظاهر تو سرِّ مظاهر شده

“*Görünen yerlerin sırrı senin yüzünden ortaya çıktı. Senin görünüşün görünen yerlerin sırrı oldu.*”¹⁰²

عود درو غالیه سایه نمود غالیه بر عود کمین می گشود

“*Öd ağacı onda misk kokulu göründü. Galiye öd ağacını tuzaktan kurtarıyordu.*”¹⁰³

جان کسی از محنتِ دوران نبرد هیچکس از محنتِ او جان نبرد

“*Kimse zamanenin mihnetinden kurtulamadı. Hiç kimse onun eziyetinden canını kurtaramadı.*”¹⁰⁴

d) Telmih:

¹⁰⁰ Metin, be. 2732.

¹⁰¹ Metin, be. 317.

¹⁰² Metin, be. 506.

¹⁰³ Metin, be. 1735.

¹⁰⁴ Metin, be. 3112.

Aşağıdaki beyitte geçen کوس رحیل ibaresi İsrail'in sûra üflemesine telmihtir:

کوس رحیل ره دل چون زنده راهروان خیمه به بیرون زنده

*“Gönül yolunun göç davulu çalındığında yolcular dışarıya çadırlarını kurarlar.”*¹⁰⁵

Aşağıdaki beyitte Hz. Davud'un sesinin güzelliğine ve Hz. Süleyman'ın mührüne ve karıncalara hükmetmesine telmihte bulunulmuştur:

مرغ سخن نغمه داوود دان مور سخن مُهر سلیمان نشان

*“Söz kuşunu Davud'un nağmesi bil. Söz karıncası üzerinde Süleyman adlı ve Süleyman alametli bir mühür var.”*¹⁰⁶

Aşağıdaki beyitte Zühre ile Harut ve Marut'ın hikâyesine telmih vardır.

زهره هاروت ز معجز بسوخت زهره ازین سحر، سحر بر فروخت

*“Harut'un ödü mucizeden dolayı yandı. Zühre ise bu sihir sayesinde seheri aydınlattı.”*¹⁰⁷

Şu beyitte Dahhak'ın hikâyesine telmih vardır:

خضم تو هر چند که ضحاک خوست مار کمنه تو گلوگیر اوست

¹⁰⁵ Metin, be. 887.

¹⁰⁶ Metin, be. 1011.

¹⁰⁷ Metin, be. 1065. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 194-195.

“*Senin düşmanın Dahhak mizaçlı bile olsa senin yularındaki yılan onun büyük lokmasıdır.*”¹⁰⁸

Aşağıdaki beyitte Kur’ân-ı Kerim’de geçen bir âyete telmih vardır:

منصب او از همه کس زیرتر مرتبه اش زیرتر از زیرتر

“*Onun makamı herkesten daha aşağıda, derecesi de aşağıların en aşağısındadır.*”¹⁰⁹

Şu beyitte Kur’ân-ı Kerim’de geçen bir âyete telmih vardır:

بار امانت نکشید آسمان خاک شد آن تیر بلا را نشان

“*Gökyüzü emanet yükünü çekemedi. O belâ okuna hedef ise toprak oldu.*”¹¹⁰

e) Rücû’:

قفل در گنج الاهی است این قفل نه، گنجینه شاهى است این

“*Bu, ilâhî hazine kapısının kilididir. Kilit değil, padişahlık hazinesidir bu.*”

111

f) Reddû’s-sadr ale’l-acüz:

پاک کن این عرصه یک مشت خاک گرد کن از چهره اقبال پاک

“*Bu bir avuç toprak parçasını temizle. İkbalin yüzündeki tozu temizle.*”¹¹²

¹⁰⁸ Metin, be. 1287. Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, c. I, s. 219-220.

¹⁰⁹ Metin, be. 1692. “Sonra onu aşağıların en aşağısına indirdik.” Tîn-5.

¹¹⁰ Metin, be. 2757. “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.” Ahzab-72.

¹¹¹ Metin, be. 104.

رنج بر اول، پس از آن گنج بر گنج برد هر که بود رنجبر

“Önce zahmet çek; sonra hazineyi elde et. Zahmet çeken hazineyi elde eder.”

113

باز چو از دستِ شهنشه پرید رفت پی صید و نیامد چو باز

*“Şahin, padişahın elinden kurtulur kurtulmaz avlanmaya gitti ve geri dönmedi.”*¹¹⁴

g) Reddü'l-acuz ale's-sadr:

هست بلوغ ار چه که در چارده بالغی تست ولی چار ده

چاردهت مرتبهء هستی است چار ده اما نظر پستی است

*“Gerçi büyü on dört yaşında olur; fakat senin büyüün kırk yaşında olur. Senin kırk yaşın varlık mertebesidir. Ama on dört yaşın ise alçaklık mertebesidir.”*¹¹⁵

h) Tenâsüb:

در صدِ سرخطِ طفلان مباش باش خطِ اما خطِ بطلان مباش

“Çocuklara görev vermeye kalkışma. Hat ol, ama hükmü geçersiz hat olma.”

116

¹¹² Metin, be. 236.

¹¹³ Metin, be. 1071.

¹¹⁴ Metin, be. 1625.

¹¹⁵ Metin, be. 3307, 3308.

¹¹⁶ Metin, be. 311.

هیأت صورت کدهء مانوی نیست چو اشکال صور معنوی

“Mani'nin resim atölyesinin şekli, resimlerin şekli gibi manevi değildir.”¹¹⁷

عود درو غالیه سایه نمود غالیه بر عود کمین می گشود

“Öd ağacı onda misk kokulu göründü. Galiye öd ağacına tuzak kuruyordu.”

118

طالع انجم ز تو آشفته حال مانده ز سیر تو اسیر وبال

“Senin yüzünden yıldızların talihi değişmiş; senin seyryinden dolayı sıkıntıya esir düşmüş.”¹¹⁹

گفت که در کعبهء کویم صفاست زمزم من چشمهء آب بقاست

“Dedi: Köyümün Kâbe'sinde Safa vardır. Zemzem suyum ise ölümsüzlük suyudur.”¹²⁰

i) İham-ı tenâsüb:

قامت از اندیشه کمان چون کند تیر غلامیش ز گردون کند

“Boy, düşünce yüzünden iki kat (keman gibi) olduğu zaman Tîr (bilim) yıldızı gökyüzünden senin için kölelik eder.”¹²¹

آب روان هرچه که بشنید پاک گفت نهان از همه در گوش خاک

¹¹⁷ Metin, be. 2316.

¹¹⁸ Metin, be. 1735.

¹¹⁹ Metin, be. 2131.

¹²⁰ Metin, be. 2343.

¹²¹ Metin, be. 1054.

“Akarsu, iştiklerini herkesten gizli toprağın kulağına fisıldadı.”¹²²

j) Tezâd:

در ممرِ حلیجِ تو خارا بخار با کفِ قیاضِ تو دریا غدیر

“*Senin hilm geçidinde granit taşı buhara dönüşür; senin Feyyâz olan Allah’ının gücüyle deniz, küçük bir ırmak gibi olur.*”¹²³

هممنفس و همره آوایِ سعد یارِ نُحوسَتِ پی ایذایِ سعد

“*Kutlu sesin hem yakını hem de yol arkadaşı, uğursuz dost, uğurluya eziyet etmek peşinde.*”¹²⁴

در فرحتِ فکرِ ترحِ هیچ نیست رشتهءِ پُرتابِ تو بی پیچ نیست

“*Senin rahatlığında hiç üzüntü yok. Senin iç içe geçmiş ipin düğümsüz değil.*”¹²⁵

k) İktibas:

سرکه نگیرد بر پایِ تو گوش بارِ گران است کشیدن به دوش

“*Senin karşında boyun eğmeyen başı taşımak yük taşımak gibidir.*”¹²⁶

l) Leff ü neşr-i müretteb:

آن به سویِ حسن و جمالت کشد وین به درِ اهلِ کمالت کشد

¹²² Metin, be. 1721.

¹²³ Metin, be. 1262.

¹²⁴ Metin, be. 1634.

¹²⁵ Metin, be. 1846.

¹²⁶ Metin, be. 1299. Bu beytin ikinci mısrası Sa’dî-yi Şîrâzî’nin bir gazelinden alınmıştır. Bu beyit metinde dipnotta gösterilmiştir. Bkz. Metin, s. 129.

“O seni güzelliğe, bu ise kemal ehlinin kapısına götürür.”¹²⁷

چرخ و زمین چیست فراز و مغاک هست بخاری و یکی مشت خاک

“Gökyüzü ve yeryüzü yüksek ve alçak yerden başka nedir? Biri, bir buhar, diğeri ise bir avuç topraktır.”¹²⁸

m) Leff ü neşr-i müşevveş:

سیم و زر مهر و مه از تاب سوخت کو همه را زُفت و به پولی فروخت

“Güneşin dinarı ve ayın dirhemi sıcaktan yandı. O, onların hepsini kaldırıp değersiz bir bozuk paraya değişti.”¹²⁹

دیده ز روح و جسد آدمی سفلی و علوی سبب همدمی

“Ulvî vücutlar insanın ruhuna ve suflî (maddi) vücutlar insanın cismine (cesedine) yakınlık hissetti.”¹³⁰

n) Zû-kâfiyeteyn:

کوکبِ نیک اخترِ برجِ کمال جوهرِ بی قیمتِ درجِ جمال

“Kemal burcunun talihli yıldızı, cemal kutusunun değersiz mücevheridir.”¹³¹

شاید اگر چرخ درین بنگرد از گنهِ رویِ زمین بگذرد

“Felek buna baksa yeridir. (Böylece) yeryüzünün günahından vazgeçer.”¹³²

¹²⁷ Metin, be. 3309.

¹²⁸ Metin, be. 2562.

¹²⁹ Metin, be. 1677.

¹³⁰ Metin, be. 2669.

¹³¹ Metin, be. 3073.

جاهِ چنان از ممرِ جاهِ یافت چاهِ چنان از گذرِ جاهِ یافت

“Böyle bir makamı kuyunun yüzünden elde etti. Böyle bir kuyuyu da makam sayesinde kazandı.”¹³³

o) Tarsî‘:

دخِلِ دو کانِ خِرَجِ براتِ تو شد اصلِ جهانِ دُرُجِ نباتِ تو شد

“İki âlemin masrafı, senin getirdiğin havalenin karşısında ödendi ve dünyanın temeli senin şeker gibi vücuduna bir mücevher kutusu gibi oldu.”

134

p) Teşbih:

ساخته بر خرگه‌ی غنچه خیز سایه گل پنجره جام ریز

“Gülün gölgesi goncalı ağacın üzerinde ışıklı bir pencere yaptı.”¹³⁵

شاخِ شجرِ منبرِ بلبلِ شده منبرِ بلبلِ همه گل‌گل شده

“Ağacın dalı, bülbülün minberi oldu. Bülbülün minberi, hep ‘gül, gül’ (sadasıyla) doldu.”¹³⁶

گاهِ گرفتگی سر زلفش به دست گه شدی از جام لبش شیر مست

¹³² Metin, be. 1553.

¹³³ Metin, be. 2710.

¹³⁴ Metin, be. 757.

¹³⁵ Metin, be. 1336.

¹³⁶ Metin, be. 1358.

“Bazen onun zülfünün ucunu eliyle tutardı; bazen de dudağının kadehiyle kendinden geçmiş bir arslan gibi olurdu.”¹³⁷

iv. Eserde Kullanılan Türkçe Kelimeler

Mesnevîde Türkçe ve Moğolca bazı ibarelere de rastlanmıştır. Metinde geçen Türkçe kelimeler:

1. «ایلچی»: “elçi”

شاهِ عجمِ جانبِ شاهانِ هند کرد روان ایلچی از اصفهان

“Acem padişahı, Hind padişahının huzuruna Isfahan’dan bir elçi gönderdi.”
Metin, be. 1773.

2. «تکمه»: “düğme”

گل شده در خلعتِ گلگون فرو غنچه شده تکمهء عنبر برو

“Gül, gül renkli elbiseye bürünmüş, gonca da bir siyah düğme gibi onun üzerine dikilmiştir.” Metin, be. 2533.

3. «ساجق»: “düğün armağanı”

از جهتِ ساجقِ تو بر طبق کرده گهر چرخِ جواهر ورق

“Senin yeryüzündeki düğün armağanından dolayı mücevher, mücevher feleğine varak olmuş.” Metin, be. 537.

¹³⁷ Metin, be. 2924.

4. «بایندی» : “Oğuz boylarından birinin adıdır. Akkoyunlular’a da Türk kaynaklarında Bayındırlı, Farsça eserlerde de Bayındırıyye adı verilmiştir.”¹³⁸

بر قدر تو جامهء اقبال چوست نسبت بایندی از تو درست

“*Senin boyuna göre ikbal elbisesi hazırlandı. Bayındırlık nispeti senin sayende tamamlandı.*” Metin, be. 1258.

5. «الو» : “alev”

آنچه که با چوب الو پیشه کرد تیغ تو با دشمن بی دین کند

“*Tahta ile alevi meslek edinen şey, senin kılıcının dinsiz düşmana yaptıdır.*” Metin, be. 1271.

Metinde geçen Moğolca kelimeler:

1. «یراق» : “eyer takımı, silah”

برگ و یراق ره کونین ساخت تخت قدم افسر نعلین ساخت

“*İki cihanın seferi için atını hazırlayıp kıdem tahtında atı için bir nal yaptı.*” Metin, be. 581.

¹³⁸ Faruk Sümer, “Bayındır”, DİA, c. V, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 245-246.

2. «تنگه» : “para”

داد بدو اهل دلی تنگه ای ساخت رخ زرد فقیرش سفید

“Bir gönül adamı ona bir (miktar) para verdi ve o fakirin sararmış yüzünü beyazlattı (güldürdü).” Metin, be. 1603.

v. Dil ve Üslup Özellikleri

Medihî yaşadığı dönemde geçerli olan Irak Üslubu’na riayet etmiştir. Bilindiği gibi bu üslup hicri altıncı yüzyılda başlayıp dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Irak Üslubu’nun belli başlı özellikleri de şunlardır:

1. Farsça kelimeler azalmış, çok sayıda Arapça kelimeler kullanılmıştır.
2. Türkçe kelimeler artmış ve Moğolca kelimeler de kullanılmıştır.
3. Yeni mazmun ve konular icat edilmiştir.
4. Horasan Üslubu’nda akıl ön planda tutulmuş, Irak Üslubu’nda ise aşk onun yerini almıştır.
5. Şiirde şikâyet, ayrılık, hüzn, abartı, lirizm, iç dünyaya ve İslam kültürüne ilgi işlenmiştir.
6. Horasan Üslubu’nda seçme ve irade varken, Irak Üslubu’nda kaza ve kader ön plana çıkar.
7. Bu devir şiirinin konusu medih, hiciv, kısas, tasavvufî meseleler, hikmet, aşk ve felsefeden ibarettir.
8. Horasan Üslubu’nda redif sade olup fiille yapılırken, Irak Üslubu’nda isim, sıfat ve cümle ile yapılan çok sayıda redifler görülmektedir.
9. Bu dönemde yaygın olan nazım şekli gazeldir.¹³⁹

¹³⁹ Hüsrev Ferşîdverd, *Derbâre-i Edebiyyât ve Nakd-i Edebî*, Tahran, Müessesesi-i Emîr Kebîr, 1373 hş., c. 2, s. 762-765.

Şairimiz de kanaatimizce bu söz konusu özelliklere riayet etmekle birlikte farklı kullanımlarda da bulunmuştur. Mesela sebep anlamını ifade etmek için genellikle *از ممر* lafzını kullanmıştır.

از ممرِ آدمِ خاکی نژاد گلشنِ ما بارِ غم و درد داد

“*Topraktan yaratılan Âdem’in yüzünden bahçemiz gam ve dert yüküyle doldu.*”¹⁴⁰

Kendisini şu beyitlerle övmektedir:

بنده مدیحی که ندارد نظیر در مثل و معنی خاص و نظیر
ساخته به هر در بسته کلید بسته به اقبال تو بار امید

“*İşte, kulun Medîhî de himmet yolunda saygın bir kişi olunca şairlik derecesi arttı. Hikâyede, özel ve bâkir anlamlar kullanmada benzeri bulunmayan kulun Medîhî, her kapalı kapıyı açtı.*”¹⁴¹

کوشه نشین بوده چو عنقا مدام «قاف» قناعت شده او را مقام
از جهت بی هنران دیار مانده پس پرده هنرمندوار

“*Anka kuşu gibi devamlı inzivadadır. Kanaatın kaf harfi onun makamı olur. Maharetli Medîhî, hünersiz kişiler yüzünden perde arkasında kalır.*”¹⁴²

Irak Üslubu'nun belli başlı temsilcileri ise şunlardır: Mücîrüddîn-i Beylekânî (ö. 586/1190), Esîrüddîn-i Ahsîgetî (ö. 608/1211), Kemâlüddîn-i Isfahânî (ö. 635/1237), İmâmi-yi Herevî (ö. 667/1268), Mecdüddîn-i Hemger (ö. 686/1287), Sa'di-yi Şîrâzî (ö. 691-4/1291-4), Hümâm-ı Tebrîzî (ö. 714/1314), Evhadi-yi Merâgî (ö.

¹⁴⁰ Metin, be. 419.

¹⁴¹ Metin, be. 3182, 3183.

¹⁴² Metin, be. 3187, 3188.

738/1337), Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376), Hâfız-ı Şîrâzî (727-792/1326-1389), Hasen-i Dihlevî (ö. 737-738/1336-1337), Mektebi-yi Şîrâzî (ö. 895/1489'dan sonra), Abdurrahmân-ı Câmî (ö. 898/1492), Hilâli-yi Çağatâyî (ö. 935/1528).

Medîhî Cennet-i Ahrâr'ında genel olarak sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Bazen orijinal kullanımlarda da bulunmuştur.

Şu dil özelliklerine rastlanmaktadır:

1. Mâzi-yi istimrârîde fiilin başına getirilen «می» edatı yerine sonuna «ی» getirilmesi:

رنج جهان را همه راحت شدی تا نمکی کان ملاحه شدی

*“Güzellik madeninin tadı olan zamandan itibaren dünyanın sıkıntılarının hepsini huzura çevirdin.”*¹⁴³

2. Mâzi-yi naklîde «شده اید» yerine «شده ستیت» kullanılması:

گفت شما را چه شد ای همدمان از چه شده ستیت چنین مهربان

*“Sordu: Ey arkadaşlar size ne oldu? Neden böyle şefkatli olmuşsunuz?”*¹⁴⁴

3. «شدن» fiilinin «رفتن : gitmek» anlamında kullanılması:

سوی من از خشم، خلیفه مدام می نگرده بایدت آن سو شدن

*“Halife o tarafa gitmem gerektiği için bana sürekli öfkeyle bakıyor.”*¹⁴⁵

¹⁴³ Metin, be. 698.

¹⁴⁴ Metin, be. 1670.

¹⁴⁵ Metin, be. 1687.

4. Muzâri-yi istimrârîde «می» edatının olumsuzluk eki «ن» harfinden önce getirilmesi:

ترکِ تعلقِ بَرَدتِ سَوِي دوستِ بارِ گرانِ مِي نَبَرَدِ کَوِي دوستِ

*“Dünya sevgisini terk etmek seni dosta götürür. Dostun mahallesine ağır yükü gidemezsin.”*¹⁴⁶

5. «آمدن : gelmek» fiilinin «شدن : olmak» anlamında kullanılması:

فَرِّ هَمَا سَايَه نَمَا آمَدَه سَايَه تَو فَرِّ هَمَا آمَدَه

*“Anka kuşunun nuru gölge gösteren olmuş, senin gölgen ise anka kuşunun nuru olmuş.”*¹⁴⁷

6. Mutlak yeterlikte asıl fiilin masdar-ı muhaffef ile değil masdar-ı aslî ile getirilmesi:

فَکْرِ سَخْنِ کَنْ کَه تَوَانِ بَا سَخْنِ مَعْرَکَه اَز مَعْرَکَه گِیْر اَسْتَدَنْ

*“Bir kelam düşün, çünkü kelamla kavga, kavgacının elinden alınabilir.”*¹⁴⁸

7. Bazı isim tamlamalarında izafet kesresi yerine kesreden bedel olan «را» harfi kullanılması:

بَا صَرَه رَا چَشْمِ سَوِي نَا زِ تَسْتِ سَا مَعَه رَا گُوشِ بَرِ آوَا زِ تَسْتِ

¹⁴⁶ Metin, be. 2285.

¹⁴⁷ Metin, be. 692.

¹⁴⁸ Metin, be. 1019.

“Gözün görme duyusu senin güzelliğin sayesinde, kulağın işitme duyusu da senin sesin sayesinde.”¹⁴⁹

8. Aynı kelimedede iki harf-i izafe kullanılması:

در نظرِ طالعِ تو مشتری پیشِ صطربِ فلکِ در، عری

“Senin uğurlu talihinin karşısında Müşteri yıldızı, felek usturlabının önünde üryan gibidir.”¹⁵⁰

9. Bazı arkaik kelimelere yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte “güzel” anlamına gelen “کش” kelimesi gibi:

حدّ تو نبود بر من سرکشی در همه جا خار شوی گر کشی

“Senin ölçün benim üzerimde bir asilik yaratmaz. Güzel olsan da her yerde diken olursun.”¹⁵¹

10. «باشد که» kelimesi metinde «بو که» olarak yazılmıştır.¹⁵²

11. Bazı kelimelerin muhaffef şeklinin kullanılması. «زمین» yerine «زمی»¹⁵³,

«آستین» yerine «ی آست»¹⁵⁴, «آبادان» yerine «آبدان»¹⁵⁵ ve «نیکو» yerine

«نکو»¹⁵⁶ kelimeleri gibi.

¹⁴⁹ Metin, be. 699.

¹⁵⁰ Metin, be. 536. Müşteri yıldızı sa'd-ı ekberdir, yani uğurlu yıldızların en büyüğüdür. Bkz. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, c. II, s. 210-211.

¹⁵¹ Metin, be. 2221.

¹⁵² Metin, be. 1610.

¹⁵³ Metin, be. 2086.

vi. Eserin Yazma Nüshası

Medîhî'nin **Cennet-i Ahrâr** mesnevisinin tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nin Carullah bölümünde 1674 numara ile kayıtlıdır. Kütüphane katalogunda yazarın ismi Medînî ve eserin ismi de Divân-ı Medînî adıyla kaydedilmiştir.

Talik yazı ile yazılan bu nüsha 121 varaktan ibarettir. Her sayfada ortalama 15 beyit vardır. Yazmanın ilk sayfasında cetvel bulunmaktadır. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bazı yerlerde sonradan düzeltmeler yapılmıştır. Bazı kelimeler harekelenmiştir. Yazma zencirekli, köşe bentli, şemseli, vişneçürüğü, içi ebrûlu meşin kaplı mukavva bir cilt içinde, 20x12, 13x7 cm ebadındadır. Cildi biraz yıpranmıştır.

Eser şu beyitle başlar:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لَوْحَهُ تَعْظِيمِ كَلَامِ عَظِيمِ

“Yüce kelâmın büyük levhası, Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.”¹⁵⁷

Şu beyitle sona erer:

تَابَهُ ابْدَ جَلْوِهِ رُوحِ بَادٍ بِهِرِهِ وَرَازِ دَوْلَتِ مَمْدُوحِ بَادٍ

“Sonsuza kadar ruhun ortaya çıkış yeri olsun. Memduhun devletinden faydalanan olsun.”¹⁵⁸

¹⁵⁴ Metin, be. 2700.

¹⁵⁵ Metin, be. 443, 2994.

¹⁵⁶ Metin, be. 1220, 1668, 1748, 2029, vd.

¹⁵⁷ Metin, be. 1.

¹⁵⁸ Metin, be. 3411.

Yazmada müstensihin adı ve istinsah kaydı bulunmamaktadır, sadece ilk ve son sayfada (1^a - 119^b) babası Mirzâzâde Cami'sinin eski imamı olan Silahşörzâde Ahmed Efendi'nin mührü vardır.

“Vakafe hâze'l-kitâb Ahmed Efendi Silahşörzâde el-İmam es-Sâbık Mirzâzâde Gufiralehüma 1173.”

a) Yazma Nüshanın İmlâ Özellikleri

1. «ب» izafet harfi bitişik yazılmıştır.
2. Muhatap ve birlik «ی»'si hâ-yi gayr-i melfûz'dan «ه» sonra geldiğinde hemze «ء» şeklinde yazılmıştır.
3. Ek fiilin çekiminde «ا» harfine bazen yer verilmemiştir. Mesela «تو ایم» yerine «تویم» şekline yer verilmiştir.
4. İsm-i mef'ulden ism-i masdar yapılırken «ه» harfi atılmamıştır. Mesela «برده گی» yerine «برده گی» şekli kullanılmıştır.
5. «پ» ve «س» harfleri üç nokta ile gösterilmiş, bazen de «پ» harfi tek nokta ile gösterilmiştir.
6. «چ» harfi tek noktalı olarak yazılmıştır.
7. «گ» harfi keşidesiz yani «ک» şeklinde yazılmıştır.
8. «آنکه» bağlacı «آنک» şeklinde yazılmıştır.
9. Emir fiilinde fiilin başına getirilen «ب» harfi metinde «به» şeklinde yazılmıştır.
10. Olumsuz fiilin başındaki «ن» harfi «نه» şeklinde yazılmıştır.

vii. Sunulan Metnin İmlâ Özellikleri

Metnin yazımında günümüzdeki imlâ kuralları dikkate alınmıştır.

1. «است» fiili çoğu kez ayrı yazılmıştır.
2. «را» harf-i nişânesi «مرا» ve «ترا» gibi kullanımlar dışında daima ayrı yazılmıştır.
3. «به» izafet harfi ayrı olarak yazılmıştır.
4. «می» edatı fiilden ayrı yazılmıştır.
5. Metin üzerinde bütün izafetler gösterilmiştir.
6. Ayetler, hadisler ve Arapça ibareler harekelenmiştir.
7. Metinde geçen Kur'ân ayetleri tırnak işareti içinde gösterilmiştir.
8. Nüshada yer almayan ve tarafımızdan eklenen ibareler köşeli parantez « [] » içerisinde verilmiştir.

C. NİZÂMÎ'NİN MAHZENÜ'L-ESRÂR'I İLE MEDÎHÎ'NİN CENNET-İ AHRÂR'ININ MUKAYESESİ

Çalışmamızın konusunu oluşturan Medîhî'nin Cennet-i Ahrâr'ı ile Nizâmî'nin Mahzenü'l-esrâr'ı arasında hem mana hem de lafız açısından bazı benzerlik ve farklılıklar vardır. Bu benzerlikler ve farklılıklar aşağıda maddeler hâlinde verilmiştir:

- a. Mahzenü'l-esrâr'a yazılan diğer nazireler gibi Cennet-i Ahrâr da onunla aynı vezinde ve serî' bahrinin *müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün* kalıbında yazılmıştır.
- b. Mahzenü'l-esrâr 20 makale ve 20 hikâyeden, Cennet-i Ahrâr ise 8 makale ve 8 hikâyeden oluşmaktadır.

- c. Mahzenü'l-esrâr 2400 beyitten, Cennet-i Ahrâr ise 3411 beyitten ibarettir.
- d. Cennet-i Ahrâr'da, Mahzenü'l-esrâr'dan farklı olarak, kıta ve gazel ile yazılmış manzumeler de mevcuttur.

Cennet-i Ahrâr ile Mahzenü'l-esrâr'ın karşılaştırılması:

Medfihî	Nizâmî
81 başlık (5 gazel-40 kıta)	60 başlık
• Giriş Bölümü:	• Giriş Bölümü
Besmele, Tevhid, Mûnacet, Halvet, Mirac, Naat, Sözü'n Fazileti, Şaire Hitap, Eserin Yazılış Sebebi, Padişahın Meclisinin tavsifi hakkında bir manzume bulunmaktadır.	Tevhid, Mûnacet, Mirac, Naat, Padişahın Övülmesi, Yer Öpme Hitabı, Kitabın nazmı ve tertibi, Sözü'n Fazileti, Manzum Yazının Mensur Yazıya Üstünlüğü, Gecenin Tasviri ve Gönülü Tanıma, Halvet ve Halvetin Semeresi.
Giriş bölümünde 20 başlık bulunmaktadır.	Giriş bölümünde 19 başlık bulunmaktadır.
Medfihî'nin mesnevisi Sıfat-ı Bahar manzumesi ile başlar.	Nizâmî'nin mesnevisi Birinci Makale ile başlar.
Hatimetü'l-kitab manzumesi ile biter.	Encâm-ı Kitab manzumesi ile biter.

Nizâmî'nin eseri sırasıyla; 1 Tevhid, 2 mûnacet, 5 naat, 1 miraciye ve Fahreddin Behramşah'a övgüden sonra yer öpme hitabı, bu kitabın nazmedilme sebebi ve tertibi, sözü'n değeri, manzum yazının mensur yazıya üstünlüğü, gecenin tasviri ve gönülü tanıma, gönül eğitiminde ilk halvet, ilk halvetin semeresi, gece sohbetinde ikinci halvet, ikinci halvetin semeresi başlıklı manzumelerden sonra aşağıdaki makale ve hikâyelerden oluşmaktadır.

1. Birinci makale Âdem'in yaratılışı; Birinci hikâye: Umutsuz padişah ve onun yargılanması.
2. İkinci makale adaleti korumak; İkinci hikâye: Nuşirevan ile veziri.

3. Üçüncü makale dünya olayları; Üçüncü hikâye: Süleyman Peygamber ile köylü.
4. Dördüncü makale tebaanın hakkını korumak; Dördüncü hikâye: Sultan Sencer ile yaşlı kadın.
5. Beşinci makale ihtiyarlık vasfı; Beşinci hikâye: Kerpiç yapan ihtiyar.
6. Altıncı makale varlıklardan ibret alma; Altıncı hikâye: Köpek, avcı ve tilki.
7. Yedinci makale insanların eşref-i mahlûkat oluşu; Yedinci hikâye: Feridun Şah ile âhû.
8. Sekizinci makale yaratılışın beyanı; Sekizinci hikâye: Yemişçi ile tilki.
9. Dokuzuncu makale dünya üzüntülerini terk etmek; Dokuzuncu hikâye: Tövbeyi bozan zahit.
10. Onuncu makale ahir zamanın alâmetleri; Onuncu hikâye: İsa Peygamber.
11. On birinci makale dünyanın vefasızlığı; On birinci hikâye: Keskin görüşlü Mecusi hâkim.
12. On ikinci makale dünyadan ayrılma; On ikinci hikâye: İki kavgacı hâkim.
13. On üçüncü makale dünyayı kötüleme; On üçüncü hikâye: Hacı ile sofı.
14. On dördüncü makale gafleti kötüleme; On dördüncü hikâye: Zalim padişah ile doğru sözlü yiğit.
15. On beşinci makale kıskançları kötüleme; On beşinci hikâye: Genç şehzade ile yaşlı düşmanları.
16. On altıncı makale acelecilik; On altıncı hikâye: Yaralı çocuk.
17. On yedinci makale kulluk ve Allah'tan başka her şeyden el çekme; On yedinci hikâye: Pir ile mürit.
18. On sekizinci makale iki yüzlüleri kötüleme; On sekizinci hikâye: Cemşid ile gözdesi.
19. On dokuzuncu makale ahireti karşılama; On dokuzuncu hikâye: Harun Reşid ile berber.
20. Yirminci makale zamane çocuklarının küstahlığı; Yirminci hikâye: Bülbül ile karga.
21. Kitabın sonu.

Nizâmî'nin Mahzenü'l-esrâr'ı ile Medîhî'nin Cennet-i Ahrâr'ı arasındaki benzerlik ve farklılıklar aşağıda maddeler hâlinde verilmiştir:

1. Her iki eser besmele manzumesi ile başlar.
2. İki mesnevide de tevhid, münacat, mirac, naat ve halvet bölümleri vardır.
3. Sözün fazileti, kitabın yazılış sebebi ve şahın meclisi hakkında yazılmış manzumeler her iki mesnevide vardır.
4. Mesnevilerin her ikisinde Hatimetü'l-kitab bölümü bulunmaktadır.
5. Hem Nizâmî-yi Gencevî'de hem de Medîhî'de hikâyeler, anlatılan konuların ardından dile getirilmiştir.
6. Yer öpme hitabı ve manzum bir yazının mensur bir yazıya olan üstünlüğü adlı bölümler Cennet-i Ahrâr'da yoktur.
7. Evlâda nasihat bölümü Mahzenü'l-esrâr'da mevcut değildir.
8. Gecenin tavsifi bölümü her iki mesnevide vardır.
9. Hz. Âdem (a.s.)'in yaratılışı bölümü her iki mesnevide mevcuttur.
10. İnsanın diğer varlıklara karşı üstünlüğü bölümü her iki mesnevide vardır.
11. Harun Reşid'in hikâyesi her iki mesnevide mevcuttur.
12. Adaletli olmak bölümü her iki mesnevide vardır.
13. Medîhî, eserinde gökyüzünü, yeryüzünü, yıldızları ve unsurları konuşturmuştur. Nizâmî'de astrolojik unsurlar mevcuttur ancak o böyle bir yola başvurmamıştır.

Her iki eser besmele manzumesi ile başlar. Fakat bu manzumeler birbirinden farklı bir şekilde ele alınmıştır. Nizâmî, bu bölümde Allah'ın rahmetinden, kudretinden ve bütün varlıkların yaratıcısı olduğundan bahsederken Medîhî, Allah'ın sıfatlarını, besmelenin harflerinden faydalanarak dile getirmiştir.

Hz. Âdem'in yaratılışı her iki eserde aynı şekilde anlatılmakla birlikte Nizâmî'de daha ağır bir dil kullanılmıştır. Her iki şair, bu manzumelerinin sonunda bazı nasihatlerde bulunmuşlardır.

Harun Reşid'in hikâyesi her iki mesnevîde anlatılmıştır. Nizâmî'de Harun Reşid ile berber arasında geçen hikâye; Medîhî'de ise Harun Reşid ile eşi Zübeyde hanım arasında geçen bir olay anlatılmıştır. Harun Reşid'in hikâyesi Nizâmî'de "Ahireti Karşılama" adlı makaleden sonra gelirken Medîhî'de "Padişahların Hakk, Halk ve Kendi Nefislerine Karşı Davranışları" adlı makaleden sonra gelmiştir.

Nizâmî'nin Mahzenü'l-esrâr'ı ile Medîhî'nin Cennet-i Ahrâr'ı arasında lafız ve mana bakımından birbirine benzer beyitlere rastlanır.

Medîhî:

دھر جنیبت کش و فرمان برت چرخ و فلک غاشیہء اخترت

"Zamane, senin yedek atını çeken kölen ve senin emrine itaat edendir. Gökyüzü ile felekler de senin yıldızının süsleyicilerdir." ¹⁵⁹

Nizâmî:

دور جنیبت کش فرمان تست سفت فلک غاشیہ گردان تست

"Zamane, senin emir süvarinin yedek atını çekendir. Feleğin omzu senin atının şiltesini çeken köledir." ¹⁶⁰

Medîhî:

بی مدد خنجر و شمشیر و تیر تاج ستان آمدی و تخت گیر

"Ok, kılıç ve hançerin yardımı olmadan tahta geçen ve tacını başına koyan (padişah) geldi." ¹⁶¹

¹⁵⁹ Metin, be. 278.

¹⁶⁰ Nizâmî-yi Gencevî, Mahzenü'l-esrâr, haz. Said Hamidîyân, Tahran, Neşr-i Katre, 1388 hş., s. 10.

¹⁶¹ Metin, be. 1296.

Nizâmî:

گرچه به شمشیر صلابت پذیر تاج ستان آمدی و تخت گیر

*“Kılıcıyla heybetli olsa da, tahta geçen ve tacını başına koyan (padişah) geldi.”*¹⁶²

Medîhî:

نخل عدالت که کرم راست بیخ همچو عناصر به درت چار میخ

*“Kökü kerem olan adalet ağacı, dört unsur gibi kapındaki çarmıhtır (çarmıha gerilmiştir).”*¹⁶³

Nizâmî:

در سُم رخشت که زمین راست بیخ خصم تو چون نعل شده چار میخ

*“Zemine kök sayılan atının tırnağında senin düşmanın nal gibi çarmıha gerilmiştir.”*¹⁶⁴

Medîhî:

دستگه شاخ فراخ آمده گل به گل و شاخ به شاخ آمده

*“Ağacın tezgâhı genişlemiş (ferahlamış) ve her yer çiçek ve ağaç ile dolmuştur. (Çiçek çiçeğe ağaç da ağaca değişiyor.)”*¹⁶⁵

Nizâmî:

¹⁶² A.g.e., s. 34.

¹⁶³ Metin, be. 1300.

¹⁶⁴ Nizâmî-yi Gencevî, a.g.e., s. 34.

¹⁶⁵ Metin, be. 1728.

گل به گل و شاخ به شاخ از شتاب می شدم ایدون که شود نشو آب

*"Damarlarında akan su gibi çiçekten çiçeğe ağaçtan ağaca hızla gidiyordum."*¹⁶⁶

Medîhî:

واپسی ما همه از بی کسی است بی کسی ما همه از واپسی است

*"Bizim talihsizliğimiz hep kimsesizliğimizden, kimsesizliğimiz de hep talihsizliğimizdendir."*¹⁶⁷

Nizâmî:

قافله شد، واپسی ما بین ای کسی ما بی کسی ما بین

*"Kafîle gitti, bizim talihsizliğimize bak! Ey bizim sahibimiz, kimsesizliğimize bir bak."*¹⁶⁸

Medîhî:

کیست ملک؟ بر در او بنده ای چیست فلک؟ عاجز و درمانده ای

*"Melek kim? Onun kapısında bir köle. Felek ne? Aciz ve çaresiz."*¹⁶⁹

Nizâmî:

کیست فلک؟ پیر شده بیوه ای چیست جهان؟ دودزده میوه ای

¹⁶⁶ Gencevî, a.g.e., s. 53.

¹⁶⁷ Metin, be. 317.

¹⁶⁸ Gencevî, a.g.e., s. 11.

¹⁶⁹ Metin, be. 169.

“Felek kim? Yaşlanmış bir dul. Dünya ne? İls tutmuş (çürümüş) bir meyve.”

Medîhî:

خشک عمل را ز ترازو چه بهر ماه بود چرب ترازو به شهر

“Ameli olmayana terazi ne fayda verir ki?! Terazisi bozuk olan (doğru tartmayan) kişi, şehirde (açlıktan) ay gibi olur.”¹⁷¹

Nizâmî:

تا چو عمل سنج سلامت شوی چرب ترازوی قیامت شوی

“Senin amellerinin hepsi, senin hayrına olsun ve kıyamet günü de senin iyilik terazin ağır bassın.”¹⁷²

D. CENNET-İ AHRÂR’DA GEÇEN HİKÂYELER

i. Birinci Hikâye

Bu hikâyede, hikâye başlığı altında yaşlı bir adamın padişaha öğüt vermesi anlatılmaktadır:

Perviz’in oğlu Hüsrev, sabahleyin orduyu Medâyin’den çıkarır. Toprak ordunun gürültüsünden toza toprağa karışır. Hüsrev’in maiyetindeki orduda çok

¹⁷⁰ Gencevî, a.g.e., s. 127.

¹⁷¹ Metin, be. 1131.

¹⁷² Gencevî, a.g.e., s. 137.

sayıda binek hayvanı mevcuttur. Bu hayvanların taşıdığı yükün tamamı altın ve ipekten oluşmaktadır. Ayrıca orduda yüz deve ve elli fil vardır.

Padişah böyle bir ziynet ve ihtişamla avlanmak için şehirden çıkar. Ordunun geçişi sırasında meydana gelen gürültüden dolayı dağdaki ceylanlar ve keklikler ortadan kaybolur. Padişah o bölgede harap olmuş bir ev görür. Sanki gölgeden yüz derece uzak bir köşe. İşte burası o memleketin mamurluğuna bir delildir.

Korku ile dolu olan bu evde gönlü genç yaşlı bir adam yaşar. Aslında ona yaşlı demek doğru olmaz. Bu adamın içinde güçlü bir fil vardır. Anka kuşu gibi dünyadan elini eteğini çekmiş ve kimsenin yol bulamadığı can evine yol bulmuştur. Padişah onu görünce sorar: “Senin bayındır evin neden harap olmuş; neden kapıdaki köleler gibi benden yardım istemedin?” Yaşlı adam cevap verir: “Ey âleme mağrur olan kişi, sus! Sahip olduğun altın, gümüş ve mal senin vebalindir; vebalden kork. Sahip olduğun mücevher ve gümüş, toprak ve taş parçasından başka bir şey değildir. Bütün bu eziyeti, bir parça ekmek için çekiyorsun. Böyle ekmek yemektense, zehir yemen daha iyidir. Bütün bu hayvanlar senden incinir, sen ise kendi elinden incinirsin. Kirli lokmayı yeme, zira temizi var. Altın tahtın olmasa da toprağın var.” Padişah bu sözleri sarfeden kişiden sıkılır, ama onun sözünü kesmez. Yaşlı adam konuşmasına devam eder: “Bencillik, karamsarlıktan dolayıdır. Zaten şeytanın lanetlenmesi de bencilliğinden dolayıdır. Bencillikten kurtulursan bir yere varabilirsin. Makam hırsıyla bencil olma! Senin makamından daha yüce olan bir makam var. İki ekmek için alçakların peşinde olma! Ekmek, yaşamak içindir; ekmeğin peşinde koşma! Ayağı yanmış köpek gibi her tarafa koşma, ekmek lokmasını boynuna kolye yapma!”

ii. İkinci Hikâye

İkinci hikâyede Hz. Yusuf (a.s.) kıssası dile getirilmektedir:

Hz. Yusuf temizliği ve derecesi sebebiyle Mısır'a aziz olur. Hz. Yusuf böyle bir makamı kuyunun sayesinde elde etmiştir.

Züleyha ise üzüntüsünden dolayı her şeyden elini eteğini çeker. Hz. Yusuf'un aşkıyla deli divane olur. Heva ve hevesini terk ederek mutlu olur. Yusuf'u artık perdeden dışarı çıkmış, kirli eteği ise kana bulanmıştır. Hz. Yusuf'tan müjde gelene kadar Züleyha'nın durumu böyledir. Sonunda Kenan'daki Hz. Yakub'a müjde gelir. Hz. Yusuf'un gömleğinin kokusunu alır. Hz. Yakub'un gözü, gül kokan bu gömlekle taze nergis gibi canlılık kazanır. Hz. Yakub, Yusuf'u görme arzusuyla Kenan'dan Mısır'a doğru yola koyulur. Artık yaşlanmaya başlayan Züleyha, Hz. Yusuf'un gelişini öğrenince kendisini daha iyi hissetmeye başlar. Yusuf'u ayağının tozuyla çıkıp gelir. Züleyha saygınlığı sebebiyle yüce makamlı Yusuf'una kavuşur. Yusuf ona "Güzelliğin, malın, mülkün nerede?" diye sorar. O da bütün bunlar sana feda oldu, der. Yusuf bu durum sebebiyle perişan olur. Gayb hatifinden bir ses gelir ve Züleyha'nın güzelliği Allah'ın keremiyle geri gelir. Yüzü güzelleşince Züleyha'nın aşığı, mahbubu Yusuf olur. Aşk yıldızı ayyuka çıkar. Sadık âşık şimdi maşuk olmuştur.

iii. Üçüncü Hikâye

Bu hikâyede Hz. Âdem (a.s)'ın yaratılışı anlatılarak bazı öğütler verilmiştir:

Din mülkünde bulunduğu makamla iftihar eden Nişabur Şeyhi, bu temiz ruhun ulvi âlemden süfli âleme nasıl geldiğini anlatırken şöyle dedi: Yüce arştan yeryüzünün her tarafına ulaşan ruhun bu yolculuğundan haberdar olan herkes bu duruma üzüldü. Bu yüzden güneş pınarının dudağı kurudu, gözü kan revan içinde kaldı. Felek, güneşin bu hâline hayretle baktı. Melek, bu durumdan dolayı kızarıp bozardı. Levh, onun kürsüsü gibi yere serildi. Ona ancak Sidre bakabildi. Yıldız, onun yüzünden karardı. Cevzamin başı bundan dolayı rahatsız oldu. Üzüntüsünden dolayı karanlıkta karardı. Ay ışığı, gece perdesinin arkasında kaldı. Zuhal'in zülfü ruhun yoluna tuzak kurdu. Kavsin sahibi gelerek bu tuzağa düştü. Korkudan Zühre'nin ödü patladı. Bu yüce cevher süfli âleme neden indi? Onun evi Allah'ın kurb âlemi idi. O nerede, varlık âlemi nerede? Gam yükünü safa ehli çeker. Yüce saftan onu nereye götürecekler? Kibriya'nın hareminden melekûta şu nida gelir: "Ey mülk ve melek, bu teessüf nedendir? Bunca sıkıntı neden? Biz, bir azize inayet

ederiz. Onun lütfü bize yeter. Bir anlık mertebesini suya veririz. Dokuz feleğin taatini ona sevap olarak veririz. Menziline yol gösteririz. Gönül ehline gözümüzü açarız. O azizin bir bakışıyla, iki âlemde bütün meleklerden geçer.” Allah’ın yolu sebepsiz ve riyasızdır. Riya, sizin nefsinize lâyıktır. Allah’ın feyzi onun keremine sebeptir. Sen de onun keremi sayesinde kendi sebebini iste. Çok ibadet etmek için değil, sadece itaat etmek için git. İnayet ümit etmek güzeldir. Hidayet yolunda muvaffak olmak için gitmek de güzeldir. Korku ve ümit yolunda öyle ol ki kendini hem kazandığın sevaplardan dolayı kurtulmuş sanma hem de işlediğin günahlardan dolayı da helâk olmuş hissetme! Ne ekersen onu biçersin. Ağır taşı teraziye koyma! Altını ve mücevheri de elinde taşıma! Dünya altını ve gümüşünün kölesi olma! Ümitvar ol; bir an için dahi olsa ümitsizliğe düşme! Dünyada elde ettiğin her şey, sonunda dünyada bırakılacaktır. Dünyada bağışladığın şey ise ahiret için önceden gönderdiğin azıktır. Bu iki şey sende olduğu sürece, hesap gününde özgürlüğünün sebebi olarak sana yardım eder. İnsanların minnetini çekme; testi ve küp gibi eğilip bükülme! Bu iki kapılı handan geç; korku ve tehlike ile dolu olan bu yolda geri kalma! Gözünü ve gönlünü vicdanına koy; Medîhî gibi Allah’tan kork!

iv. Harun Reşîd’in Hikâyesi

Bu hikâyede beşinci Abbasi Halifesi Harun Reşid’in (hal. 170-194/786-809) Allah korkusu anlatılmaktadır:

Harun Reşid saltanat sahibi olunca belâlara karşı daha güçlü olur. Mülk onun adaletiyle süslenir ve felek de onun keremiyle mülkle dolar. Her an Allah yolunda olur ve halkın iyiliği için kendi nefsinin dostluğunu terk eder.

Harun bir gece kendi isteğiyle Zübeyde’nin haremindedir. Bazen onun zülfünü eline alır, bazen de dudağının kadehiyle sarhoş bir arslan gibi olur. Şekerinden dolayı bazen zelil bir arslan, bazen de gülün huzurundaki bülbül gibi olur. Padişah sevinçle saza başlayınca Zübeyde de naz yapmaya başlar. Harun içindeki kerem sayesinde gönlündeki düğümü çözer ve şöyle der: “Benim gibi cennet soylu huriye, senin gibi cehennemliğe yazıklar olsun!” Harun, Zübeyde’den incinip ateş gibi yerinden fırlar ve öfkelenir. Cehennemlik diye itham edilmesi yüzünden

Harun, Zübeyde'ye benden boş ol, der. Bunun üzerine Zübeyde, Harun'dan ayrılır. Harun ise bu konuyu görüşmek üzere huzurunda bir meclis toplanmasını ister. Erdemliliği ile ünlü bir vezir Harun Reşid'e şöyle der: "Eğer sende üç haslet varsa cehennemlik değilsin." Hazret-i Harun cevap verir: "Şehrin güzellerinden biri ile aramda bir sohbet oldu. Yaratıcı'nın gazabından kork. Kendi örtünü ve benim örtümü ortadan kaldırma. O temiz kadın sebebiyle gönlüme Allah korkusu yerleşti. Bu yüzden kendimden geçip işrete düştüm. Hem o kadın hem nefsim hem de Allah o olayda benim yardımcım oldu." Vezir devam eder: "Bu haslete kavuşan padişah her iki cihanda da Allah'a kavuşmuştur. Herkesin Allah'tan seni dilemesi için halkla ve kendinle iyi geçin. Eğer şehri ve orduyu korursan, şehir ve ordu da senin iyiliğini ister. Ey benim padişahım! Adil ol ve yarımı düşün. Güneş gibi himaye edici olmak için gölge gibi güneş devletini iste."

Medîhî bu hikâyesiyle padişahların Allah'a, halka ve kendi nefislerine karşı nasıl davranmaları gerektiğini dile getirmektedir.

v. Sultan Mahmud ile Ayaz'ın Hikâyesi

Bu hikâyede Sultan Mahmud ve Ayaz kıssası anlatılmaktadır:

Sultan Mahmud, bir sabah vakti meclisi toplar. Ruh, o mecliste hem arkadaş hem de şarap dostudur. O yüce meclisin sakisi ise Ayaz'dır. Ayaz, çalgıcının neşesinden dolayı o mecliste şarkıcı olur.

Padişah mecliste veziri Hasen'e sorar: "Bu ülkeye ve halka sahip olacak benden başka kimse var mı? Benim dengim var mı?" Hasen de "İki cihanda da bu mal ve makama lâyık kişi, siz padişahımızdan başkası değildir." diye cevap verir. Padişah devam eder: "Bu büyük ülke ile beraber bu mal ve makam benimdir. Ama ben ve bu ülke, Ayaz'a mahsustur." Padişahın eğlence meclisinde olan ve olmayan her şey Ayaz'ındır. Hasen bu durumdan pek hoşnut olmaz ve Ayaz'a şöyle der: "Ey köle! Padişah sana bu kadar ihtiramda bulunduğu halde sen neden köleliğini yerine getirmiyorsun?" Ayaz cevap verir: "Ey akıllı Hasen! Sen namahrem olduğun için." Benim gibi sırlara mahrem olan kişi, Ayaz gibi Sultan Mahmud'un gözdesi olmuştur.

Sultan Mahmud Ayaz'la yalnız kalmak için Hasen'den dışarı çıkmasını ister. Sonunda Ayaz'ın perdesi ardındaki sırrın ne olduğunu gösterir. Hasen meclisten gidince Ayaz, Mahmud'un huzurunda saygıyla eğilir. Cömertlik sultanı, kölesini keremiyle överken, gönül, can, ten ve damarlarıma kadar bütün azalarım la Ayaz kesildim, der. Sen hesapta olmadığın için, senin hakkında konuşmak da gereksizdir. Padişahların yanındaki kişi vezirdir. Sülûkun tarzı bu olmalıdır. Mutluluktan teslim ve tevekküle razı olan bir şeyh gibi ol. O, Allah'ın dergâhına yakınlığı sebebiyle Hakk yolunda hür bir fani olur. Padişahın yakınlığını talep eden kişi de bütün bu esbabı sebep yapar. Vezirliğin kalbi, kalp terazisi gibi, kalbin içindeki rengi dışarı vurur. Vezirlikte senin kalemin doğru yazmazsa, vezirlik elinden gider ve suçun da ortaya çıkar. Doğruluğu ve onurlu olmayı meslek edin. Doğru ve onurlu olanlar kalem gibidirler. Mutluluk güneşinin gölgesini talep et. Mutluluk hazinesini de kanaat yoluyla iste.

Medîhî bu hikâyede vezirlerin Allah'a, halka ve padişahlara karşı nasıl davranmaları gerektiğini dile getirmiştir.

vi. Âşık ile Mâşuğun Hikâyesi

Bu hikâyede âşık ve mâşuğun hâli dile getirilmektedir:

Merv'in uzak bir köşesinde selvi boylu biri vardır. O, kemal burcunun talihli yıldızı, güzellik kutusunun değersiz mücevheridir. O, ezel sabahının nurlu doğuş yeri, güzellik feleğinde ise iyi bir örnektir. Hayat suyu, onun yüzünden mahcup; nal, onun saçının kıvrımından dolayı muztarıptır. Camı yağmalayan, onun sevmeye lâyık gülüşü; cihanın canı ise onun tebessüm eden dudağıdır. Yasemin, rengini onun bahçesinden almış, nesteren onun gülfidanını kıskanmıştır. Sevgili, güzellik çimenliğinde bir gül, gülün ise her tarafında bir bülbül vardır. O lâle bahçesinin her köşesinde, güle şarkı söyleyen bir bülbül vardır. Yorgun gönlü, herkesten daha yorgun, zülfünün kıvrımına ise herkesten daha çok bağlıdır. Yolu üzerinde bir yurt edinmiş ve gönül yarası ile bir gül demeti oluşturmuştur. Âşık öldüren o mest güzelin elinde bir fidan dalı vardır. Gönlünü kaptırmış o âşığa bakar ve gözünden akan yaş, güle can verir. O küçük daldan gülün üzerine bir tohum saçar. Eğer bu dalda meyve

olursa senin visal ağacın ortaya çıkar, der. Âşık, o fidandan dolayı mutlu olur. Bu yolda istekle bekler ve o günün fırsatını kollar. Bir gün beklediği yolda bir toz görür. Gece vakti iki üç serseri, ay gibi ortaya çıkar. Elinde şarap kadehi, nergis gibi sarhoş; sümbül saçı da perişanlık ve sarhoşluğu huy edinmiştir. Biri elini zülfüne uzatmış, bir diğeri de dudaklarını ısırılmıştır. Birinin eline gamzesini vermiş, birinin parmağını ise siyah zülfü yapmıştır. Goncası açılmış, lâlesi ise kana bulanmıştır. O yaşlı müflis birbirine girmiş saçı görür. Yakıcı ateş gönlüne yol bulur. Can selvisinin gamıyla bir ah çeker. Ahı, ay feleğine ulaşır. Feleğin ayı da o ahtan daha kara olur. O derbederin ahı, can ayının yüzüne işler. Onun oku hedefe bir yol bulunca aşırı sevgiden dolayı öfkelenir. Kendi hâlimden habersiz olduğu için o yolda gözden düşer. Felekte huzur ve sükûn yoktur. Onun tanesi, tuzaktan başka bir şey değildir. Bu merhalede maksuduna erişen kişi Ayaz'a has olur ve Mahmud'u bulur. Bu yol daraldı, gitme, sonunda ferahlık var. Senin atın topal, yürüyeceğin yol ise taşlıktır. Bu mezranın salkımı orakla dolar. Kan döken hançer elmas gibi olur. Senin ömrünün mezarı onun orağının hasadı, kanını içmesi de elmasının hançeridir. Hiç kimse onun zehrinin korkusundan kurtulamaz. Hiçbir kişi de kahrının orağından kaçamaz. Beyaza ve siyaha dair gördüğün her şey, bu gönül yakan ahın gamındandır.

vii. Hâtim-i Tâî ile Diken Toplayan Yaşlı Adamın Hikâyesi

Bu hikâyede Hâtim-i Tâî ve diken toplayan yaşlı adamın hikâyesi anlatılmaktadır:

Söz esnasında bir dilenci Hâtim-i Tâî'ye sorar: “Ey kerem ve cömertlik ile süslenen! İhsanla varlığı ele geçirdin. Senin cömertliğin varlık sahiplerinin süsüdür. Bağış ve ihsandan bahseden kişi sana ve senin lütuflarına dair bir hikâye anlatır. Senin şöhretin her yere bayrak açmıştır. Cömertlik bazen senin lütfunu kımıldatır ve kerem erbabının namesini geride bırakır. Yeryüzünde boş boş dolaşman, kendini cömert sanmandan daha iyidir.” Bu sözden dolayı Hâtim'in yüzü sararır. Hâtim o yiğit adama döner ve “Evet, rızık benim kerem soframda hazır olan şeyden daha çok olacak.” der. Bundan sonra her yemeğin peşinden yüz deve pişer. Bulut ise sofranın başında güneş gibi olur. O sofraya için yolun kenarında diken toplayan birini bulur.

Ona sorar: “Ey güçsüz ve yorgun kişi, bütün bu sıkıntıyı bir parça ekmek için mi çekiyorsun? Diğerleri gibi yemek için neden Hâtim’in kapısına gitmiyorsun?” Yaşlı adam bunu duyunca güler ve şöyle cevap verir: “Ey bağıştta bulunan! Kerem hususunda biraz da bana bak. Gerçi verecek bir altınım yok, ama cömertlikte senden de az değilim. Kendi sofrasındaki kanaat ekmeğini yiyen kişi, Hâtim’in minnetini çekmez. Sadece kendi kazandığını yiyen ben, her alçağın sofrasına meyletmem.”

İşte, kulun Medîhî de himmet yolunda saygın bir kişi olunca şairlik derecem arttı. Hikâyede, özel ve bâkir anlamlar kullanmada benzeri bulunmayan kulun Medîhî, her kapalı kapıyı açar. Anka kuşu gibi devamlı inzivadadır. Kanaatin kaf harfi onun makamı olur. Maharetli Medîhî, hünersiz kişiler yüzünden perde arkasında kalır.

viii. Bilge ile Fakirin Hikâyesi

Bu hikâyede akıllı ve cahil bir kişinin durumu anlatılmaktadır:

Rivayet edildiğine göre bir gün bir bilge, fakirlerin bulunduğu bir yerden geçer. Burada bulunan kişilerden birini fakirlikten dolayı mum gibi erimiş bir hâlde görür. Bilge kişi, ailesinin geçimini sağlamak için sararıp solmuş ve zayıf düşmüş olan bu adama sorar: “Neden bu kadar sıkıntı içindesin? Kerem sahipleri ne güne duruyor? Onların lütfuna lâıyk değil misin?” Fakir adam şöyle cevap verir: “Hüner ve fazilet adına bir şeyim yok. Parasızlıktan dolayı da âciz bir hâldeyim.”

Bilge kişi, iksirle elde ettiği bir şeyi hatırlar ve bunu o fakire öğretir. Bu şey sayesinde o avare fakirin bakırı altın olur. Cahil fakir, bilgenin lütfuyla çok altın ve gümüş sahibi olur. Gümüşü bile olmayan yoksul, altın sahibi olunca gönlü sıkıntıdan kurtulur. Gül renkli şarapla dostluk kurar ve yüzü bu şarapla renklenir. Her anını eğlence ile geçirir.

Aklı başından gidince akılsız cahil adam gurura kapılır. Bir gün şarap içerken arkadaşlarından biriyle aralarında bir konuşma geçer. Cahilliğinden dolayı sinirlenir ve dostunu öldürmek ister. Ertesi gün padişah, kısas için ileri gelenlere danışır ve onu

öldürtür. Bilge bu sırdan haberdar olunca kendi kendine düşünmeye başlar. “Bu durum benim boşboğazlığımdan dolayı meydana geldi.” der. Elindekini kaybeden bu cahil yoksulun lâıyığı dilenciliktir, altın ve mal değil. Akıl zırhını giy, çünkü kolay olan budur. Aklın daima seninle olması için doğruluktan ayrılma. Sarhoşluk yüzünden baş ağrısı çekmemek için cahillik şarabını içme. Akıl, senin niyetinin ve yaptıklarının terazisidir. Akıl, her tarafa baş koyar.

IV. BÖLÜM

MEDÎHÎ'NİN CENNET-İ AHRÂR ADLI MESNEVİSİ (METİN)

جنت احرار

مدیحی

جنت احرار

مدیحی

فهرست

۶۶	[مشوئ جنتِ احرار]
۷۱	فی حمدِ الله تعالى
۷۳	تَوْحِيدُ الثَّانِي فِي صِفَاتِ جَبْرُوتِهِ
۷۵	تَوْحِيدُ الثَّلَاثِ فِي صِفَاتِ جَبْرُوتِهِ
۷۹	فِي الْمُنَاجَاتِ
۸۱	مُنَاجَاتُ الثَّانِي فِي عَرْضِ الْفَقْرِ
۸۳	خُلُوتُ الْاَوَّلِ فِي اِيجَادِ الْعَالَمِ
۸۷	فِي نَعْتِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ اَجْمَعِينَ
۸۸	نَعْتِ ثَانِي در مآمِ دندانِ آن حضرت
۹۱	نَعْتِ الثَّلَاثِ
۹۱	نَعْتِ الرَّابِعِ فِي وِلَادَتِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ
۹۳	خُلُوتُ الثَّانِي فِي مَدْمَةِ النَّفْسِ
۹۴	نَعْتِ الْخَامِسِ فِي مِعْرَاجِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ
۹۹	نَعْتِ سَادِسِ در صِفَتِ سَنَكِ بَسْتَنِ
۱۰۱	نَعْتِ سَابِعِ در تَرْجِيحِ آن حضرت
۱۰۳	نَعْتِ ثَامَنِ در صِفَتِ اَرَزِيْزِ مَقْبَرَهٗ آن حضرت
۱۰۵	خُلُوتِ ثَالِثِ در صِفَتِ شَبِّ وِ سِيْرِ اَنْفَسِ
۱۱۳	در فَضِيْلَتِ سَخَنِ
۱۱۶	خَطَابِ بَا سَخَنِ وَرِ
۱۱۸	سَبَبِ نَظْمِ كِتَابِ
۱۲۳	در صِفَتِ مَجْلِسِ شَاهِ
۱۲۵	غَزَلِ
۱۲۶	[غَزَلِ]
۱۲۶	[غَزَلِ]
۱۲۷	[غَزَلِ]
۱۲۷	غَزَلِ

- ۱۳۰ صفتِ بهار
- ۱۳۲ صفتِ شب و عرض حال کردنِ زمین از خطابِ آسمان پیشِ عناصر
- ۱۳۵ آگاه شدنِ آب از حالِ زمین
- ۱۳۵ احوالِ گفتنِ آب با سایرِ عناصر و صفتِ آتش
- ۱۳۷ قطعه
- ۱۳۷ رفتنِ کواکب بر آسمان و عرض حالِ زمین کردن
- ۱۳۸ قطعه
- ۱۳۸ تعریض کردنِ آسمان زحل را
- ۱۳۹ قطعه
- ۱۳۹ عرض کردنِ مشتری احوالِ زمین بر آسمان
- ۱۴۰ قطعه
- ۱۴۰ تعریضِ آسمان با مشتری
- ۱۴۱ قطعه
- ۱۴۱ عرض کردنِ بهرام احوالِ زمین بر آسمان
- ۱۴۱ قطعه
- ۱۴۲ تعریضِ آسمان بهرام را
- ۱۴۲ قطعه
- ۱۴۳ عرض کردنِ آسمان احوالِ زمین را
- ۱۴۳ قطعه
- ۱۴۳ تعریضِ آسمان با آفتاب
- ۱۴۳ قطعه
- ۱۴۴ عرض کردنِ زهره احوالِ زمین را
- ۱۴۴ قطعه
- ۱۴۴ تعریضِ آسمان با زهره
- ۱۴۵ قطعه
- ۱۴۵ عرض عطارد

- ۱۴۵ قطعه
- ۱۴۶ تعریضِ آسمان
- ۱۴۶ قطعه
- ۱۴۶ عرضِ ماه
- ۱۴۷ قطعه
- ۱۴۷ تعریض
- ۱۴۷ قطعه
- ۱۴۸ رنجیدنِ آسمان از کواکب و راز گفتن
- ۱۴۹ قطعه
- ۱۴۹ تعریضِ آسمان زمین را
- ۱۵۰ قطعه
- ۱۵۰ آگاه گردانیدنِ کواکب عناصر را از احوالِ زمین و آسمان
- ۱۵۱ مشورت کردنِ زمین با عناصر
- ۱۵۱ حالِ گفتنِ زمین با عناصر و جوابِ عناصر
- ۱۵۲ قطعه
- ۱۵۲ مثل گفتنِ عناصر با یکدیگر از جهتِ آسمان
- ۱۵۳ قطعه
- ۱۵۴ معارضهء آسمان با زمین و اشارت به سبزه و صفتِ روز
- ۱۵۶ قطعه
- ۱۵۶ معارضهء زمین با آسمان و اشارت به قمر و صفتِ شب
- ۱۵۷ قطعه
- ۱۵۸ خطابِ آسمان با زمین و اشارت به سرو و صفتِ روز
- ۱۵۹ قطعه
- ۱۵۹ خطابِ زمین با آسمان و اشارت به عطارد و صفتِ شب
- ۱۶۰ قطعه
- ۱۶۱ خطابِ آسمان با زمین و اشارت به گل و صفتِ روز

- ۱۶۳ قطعه
- ۱۶۳ خطابِ زمین با آسمان و اشارت به زهره و صفتِ شب
- ۱۶۴ قطعه
- ۱۶۴ خطابِ آسمان با زمین و اشارت به شکوفه و صفتِ روز
- ۱۶۶ قطعه
- ۱۶۶ خطابِ زمین با آسمان و اشارت به آفتاب و صفتِ شب
- ۱۶۸ قطعه
- ۱۶۸ خطابِ آسمان با زمین و اشارت به آب و صفتِ روز
- ۱۷۰ قطعه
- ۱۷۰ خطابِ زمین با آسمان و اشارت به مریخ و صفتِ شب
- ۱۷۱ قطعه
- ۱۷۱ خطابِ آسمان با زمین و اشارت به باد و صفتِ روز
- ۱۷۲ قطعه
- ۱۷۳ خطابِ زمین با آسمان و اشارت به مشتری و صفتِ شب
- ۱۷۴ قطعه
- ۱۷۴ خطابِ آسمان با زمین و اشارت به آتش و صفتِ روز
- ۱۷۶ قطعه
- ۱۷۶ خطابِ زمین با آسمان و اشارت به زحل و صفتِ شب
- ۱۷۷ قطعه
- ۱۷۷ خطابِ آسمان با زمین و اشارت به خاک و صفتِ روز
- ۱۷۹ قطعه
- ۱۷۹ خطابِ زمین با آسمان و اشارت به فلکِ ثابتات و صفتِ شب
- ۱۸۱ قطعه
- ۱۸۱ خطابِ آسمان با زمین و اشارت به فلکِ اطلس و صفتِ روز
- ۱۸۲ قطعه
- ۱۸۳ خطابِ زمین با آسمان و اشارت به آینه و صفتِ شب

۱۸۴	قطعه
۱۸۵	خطابِ آسمان با زمین و اشارت به صورت
۱۸۶	قطعه
۱۸۶	خطابِ زمین با آسمان
۱۸۸	قطعه
۱۸۸	خطابِ آسمان با زمین
۱۹۰	قطعه
۱۹۰	خطابِ زمین با آسمان
۱۹۲	تمثیل
۱۹۲	[مقاله اول] خطاب در نفی زمین و آسمان
۱۹۳	حکایت
۱۹۶	مقاله دوم در خلقتِ انسان و صفتِ عقل و عشق
۱۹۹	حکایت
۲۰۱	مقاله سیوم در ایجادِ آدم علیه السلام
۲۰۶	حکایت
۲۰۷	مقاله چهارم در سیرتِ ملوک با حق و خلق و نفسِ خود
۲۱۰	حکایتِ هارون الرشید
۲۱۲	مقاله پنجم در سیرتِ وزرا و سلوک با خدا و خلق و پادشاه
۲۱۳	حکایتِ سلطان محمود و ایاز
۲۱۵	مقاله ششم در سلوکِ انسان با عشق و غیرتِ عشق
۲۱۷	حکایتِ عاشق و معشوق
۲۱۹	مقاله هفتم در شرفِ انسان بر سایر اشیا
۲۲۱	حکایتِ حاتم طایی با پیر خارکش
۲۲۳	مقاله هشتم خطاب با عقل و جهل
۲۲۶	حکایتِ حکیم و فقیر

۲۲۸	در نصیحتِ فرزند
۲۳۲	خاتمة الكتاب
۲۳۵	فهرستِ قطعات
۲۳۷	فهرستِ غزلیات
۲۳۸	فهرستِ اسامی اشخاص و کتب و اماکن
۲۳۸	فهرستِ اسامی اشخاص
۲۴۱	فهرستِ اسامی کتب
۲۴۲	فهرستِ اسامی اماکن
۲۴۳	فهرستِ آیاتِ قرآن و احادیث
۲۴۳	فهرستِ آیات
۲۴۵	فهرستِ احادیث
۲۴۶	فهرستِ اصطلاحاتِ عربی
۲۴۷	فهرستِ اصطلاحاتِ عمومی

[مثنوی جنّتِ احرار]

1 ^b	<p>لوحهء تعظیم کلام عظیم فاتحهء نسخهء هر فتح باب شاخچهء روضهء «هل من مزید»^۱ باصره بر لوحِ مجرد لوحه ساز طایر نه چرخ برین یافت بال هر دو جهان را به اشارت دهد ساخت درین دایره جا را بدل گشت به وحدانیت حق گواه «با» «الف» است الحق «الف» نیز «با» ست فرق نیابند ز «با» تا «الف» نقطه شده آبلهء پای «با»</p>	<p>بسم الله الرحمن الرحيم غالیهء طرهء اُمّ الکتاب سطرِ نخستین کلام مجید ازکشش این رقم دلنواز از شرفِ «با» که دو آمد به فال تا که درین فال بشارت دهد گرچه دوم مرتبه دارد محل جای «الف» یافت به نام اله همچو «الف» «با» ز دویی تا جداست نقطهء «با» گر نبود مختلف در طلبِ نامِ بزرگِ خدا</p>
2 ^a	<p>آبله کرد از بی بسم اللہش مخزن اسرار کتاب کریم حکم روان ساخته بر چار رکن عنصر اجسام مظاهر شده در تن اجسام عناصر نما شق شد ازین نقطه زبانِ قلم تیغ زده دانهء او همچو داس</p>	<p>پای طلبکاری «با» در رهش نقطه شد از مرتبهء مستقیم عنصر آن نقطه که «با» راست سُکن چار حدِ نقطه که ظاهر شده هیأتِ مجموعی او از صفا عقل چو بر لوحِ مجرد زد رقم هرکه نه زین دانه نهاده اساس</p>

^۱ «یَوْمَ نَقُولُ لِحَبَّتْمَ هَلْ اِمْتَلَاْتِ. وَنَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِیْدٍ»، قرآن، ۳۰، ۱۵۰.

دانه کَشِ نقطهءِ اینِ بسمَلِ اَنَد	نادره مرغانِ که درین منزل اَنَد	
داسِ سِرِ سنبله کرده ز «سین»	مزرعهءِ سبزِ سپهرِ برین	۲۰
ساخته در بزمِ طربِ گوشِ عود	زهره ز دندانِ «سین» سعود	
سلسلهءِ قیدِ کلامِ مبین	ساخته صحافِ قضا حرفِ «سین»	
تا نبود صیدِ جهانِ صیدِ اوست	مصحفِ سی پاره که در قیدِ اوست	
سلسلهءِ گردنِ اصحابِ جود	«سین» به سعادت شده بهرِ سجود	
عادت از آن رو به سعادت رسد	«سین» دلِ رسم به عادت رسد	۲۵
از دلِ «نون» «واو» دویت بکند	شصت به دریایِ هویت فکند	
در دو جهان بس بود این «با» و «سین»	بدرقهءِ راهِ بزرگانِ دین	
از دو طرف برده دو دندان فرو	بر لبِ «بی» و دهنِ «میم» او	
چون لب و دندان و دهان هم نشین	در پی بی همدمی «میم» و «سین»	
از جهتِ عیسی جان شلم است	پایهءِ «سین» بر فلکِ چارم است	۳۰
«سین» سما «میم» زمین بسمَل است	در دلِ بسمَل که درو صد دل است	
نورِ سماوات و زمین است «میم»	زازهءِ آن «سین» دلِ موسی دو نیم	
در رصدش روزنِ اخترِ نَماست	حلقهءِ چشمی که درو «میم» راست	
بر دَرَجِ سیصد و شصتَش گذر	از دلِ شمس است چو مه در سفر	
ماهِ مسارا ز میانِ سما	صورتِ دوریش نماید به ما	۳۵
یافته تعظیمِ ازین دایره	دایرهءِ طارمِ نُنه دایره	
وصلِ سه «میمش» به چهل چله یافت	آنکه ز اُگسونِ سخنِ حُله یافت	
داده به ما راهِ نشانِ یقین	«میم» و «الف» از دم آن «با» و «سین»	
گشت به سرحدِّ آخِدمتکف	تا پسِ سرکردِ علاقه «الف»	
گشته علمِ بر سرِ حرفِ ازل	هر «الفش» در سپه منْ عَدَل	۴۰

	بر سرِ افلاکِ علمِ ذاتِ اوست	۲۵
3 ^a	از درِ تـجریدی او در عدد	
	تا که نکرد آدم «الف» را عصا	
	ننگرد ار نبود «الف» حضرِ راه	
	شمع صفت گرم روان را دلیل	
	تا به سما همدم و هم دوش شد	
	از پی «میم» آن «الف» دلستان	
	اخترِ اقبال بدو فتح است	
	بی کشش طرّه شبرنگ «لام»	
	منبر سی پایه اربابِ حال	۵۰
	گاه، شب از صورتِ او روشناس	
	گه ز خـم طرّه لیلی و شان	
	چشمِ دلِ لعلِ چو آن «لام» دید	
	شمعِ دلِ مُلک و مُلک را تن است	
	واسطه کانِ دلِ «کاف» است و «لام»	۵۵
	هاش که آمد به عدد پنج گنج	
	هفته ز «ها» یافته روی بهی	
	بر سرِ بازارِ جهات و حواس	
	از شرفِ هیأتِ او فتحِ باب	
	این دو سه دندان که تشدیدِ اوست	۶۰
3 ^b	عالم از اسقاطِ اضافاتِ اوست	
	بر سرِ گنجِ ازل است و ابد	
	راهِ عصا پی نشدش زیرِ پا	
	سوی «عَصَى آدَمُ» «تَمَّ اجْتَبَاهُ» ^۲	
	در طیرانِ شاهپرِ جبرئیل	
	زهرِ سما از دم او نوش شد	
	راست سخن همچو زبان در دهان	
	زو شرفِ ماه نموده رخ است	
	صفحهء تقویمِ قمرِ ناتمام	
	مفتحِ خطبهء عیدِ وصال	
	گه رقمِ ماه گرفته قیاس	
	داده به امیای معما نشان	
	کرد ز وصلش سر و برگی پدید	
	مُلک و مُلک را دل از روشن است	
	هست منورِ چو دلِ شمع، شام	
	رونقِ ازو یافت سرایِ سپنج	
	مکتبِ او را شده پنجشنبهی	
	گشته ز زهره ازو روشناس	
	گشته مزینِ شرفِ آفتاب	
	شانه کشِ طرّه توحیدِ اوست	

^۲ « فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لَمَّا سَوَّاهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى»، قرآن، ۲۰/۱۲۱؛ « تَمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى»، قرآن ۲۰/۱۲۲.

سُرورِقِ رُوحِ و رُوانِ شُدِ پدِيدِ	رَايَتِ رَايِشِ چُو عَلمِ بَرِ كَشِيدِ	
صَدْرِ نَشِيْنِ و رِقِّ كَايِنَاَتِ	رَايِ رَزِيْنَشِ بَه حِيَاَتِ و مَمَاَتِ	
مِرغِ خِرْدِ رَا چُو دُو بَالِ اسْتِ رَاَسْتِ	صُورَتِ بَاكِي كِه دَرِيْنِ هَر دُو رَاَسْتِ	
گَر نَكْنَدِ جَلُوهِ بَدِيْنِ بَالِ بَرِقِ	دَر چَمَنِ اَبَرِ چُو طَاوَسِ شَرِقِ	
گَر بُوْدَشِ سِيْنَهءِ نُه چِرَخِ صَدْرِ	وَزَنِ يَكِي پِشَه نَدَارْدِ بَه قَدْرِ	۶۵
بِسْتَه بَه هَم حَرْفِ «الف لام» رَا	سَلْسَلَهءِ حَرْفِ «الف لام» رَا	
خَاَسْتِ بَه رَحْمَانِ رَحِيْمِ اِي حَكِيْمِ	غَنجَهءِ اِيْنِ كَلْبِنِ نَسْرِيْنِ نَسِيْمِ	
غَنجَهءِ بَاغِ دَلِ تَوْحِيْدِ اَوْسْتِ	هَشْتِ بَهَشْتِ اَزِ گِلِ اَوْ تَاَزَه رُوسْتِ	
سِيْنَهءِ رَحْمَانِ و رَحِيْمِشِ مَقَامِ	هَمچُو دَلِ اَزِ صَدْرِ نَشِيْنِي تَمَامِ	
مِيْلِ كَشِ دِيْدَهءِ دِيُو رَحِيْمِ	صُورَتِ پِيكَاْنِي «حَايِ» رَحِيْمِ	۷۰
نِيَسْتِ هَمَايُونِ كِه بَه فَرْمَانِ كَمِ اسْتِ	بَر سَرِ حُكْمِي كِه نَه اَوْ مَحْكَمِ اسْتِ	
دَوْلَتِ سَرْمَدِ بَه مَدَدِ آْمَدَه	حَمْدِ خُدَا رَا سَرِ مَدِ آْمَدَه	
حَوْتِ زِيْمِ كَرْدَه سَرِ خُودِ بَه دَرِ	تَا بَرْدِ اَزِ «حَايِ» رَحِيْمِشِ خَبَرِ	
دَر صِفَتِ خَلْقِ و خُدَا حَمْدِ و مَدْحِ	پِيْشِ و پَسِي يَافْتَه زَانِ جَايِ فَتْحِ	
هَمچُو مَلَكِ سَجْدَه كَنْدِ «حَم» ^۲	دَر نَظَرِ حَرْمَتِ آنِ «حَا» و «مِيْمِ»	۷۵
مَرْتَبَهءِ مَهْرِ دَرِ اَقْلَامِ يَافْتِ	هَرْكِه سَرِ خُوِيْشِ اَزِ آنِ «مِيْمِ» يَافْتِ	
رُويِ سِيَه گَرْدَدِشِ اَزِ دُودِ آهِ	رُويِ نَسَازْدِ گَرِ اَزِيْنِ «مِيْمِ» جَاهِ	
گَرْدِ زِ گَرْدُونِ بَه فَلَكَ بَرِ شُدِي	گَرْنَه اَزِيْنِ «نُونِ» قَدَمِشِ تَرِ شُدِي	
گَشْتِ عَلمِ بَرِ سَرِ «نُونِ وَالْقَلَمِ» ^۴	زِدِ قَلَمِ صَنَعِ چُو بَرِ «نُونِ» قَلَمِ	
رُوشَنِ اَزُو صُورَتِ نَامِ هَمَه	مَنْتَظِمِ نَظْمِ نَظَامِ هَمَه	۸۰

4^a

^۲ «حَم»: قرآن، ۱۱۴۰.

^۴ «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ»: قرآن، ۱۱۶۸.

<p>کشتی «نون» در گه طوفانِ نوح سلسله چرخ مطبق ازوست از قلم «نون» شده خلخالِ پا گر نبود «نون» چه بود کون تو حلقه مار است درو «نون» گنج «یا» ست که قایم به وجود خود است</p>	<p>کرده به همراهی رحمان فتوح فاخته صبح مطوق ازوست طایر گردون کواکب نما همه کونی که بود کون تو رحمت رحمان بود ار گنج سنج آنکه درین دایره صاحب ید است</p>	<p>۸۵</p>
<p>4b در ره دین مرشد صاحب دل است خم شکن بدعت اهل ریا یافت ز «یا» منصب چرخ بلند کرده به زه صورت «یای» رحیم عالم ازو دیده شکوه و وقار چون زر دهده ز مکرر خلاص در همه دم همدم هم بوده اند حسن کلام است ازین نوزده</p>	<p>چله نشین در دهه اش کامل است محتسب «یا» ست بدین ره نما دلو چو یوسف ز تک چاه و بند «یا» نه کمان ازین دیو رحیم نوزده حرف است که هجده هزار هیأت ده حرف وی از اختصاص نه که به تکرار ده افزوده اند حسن چو در نوزده آورد ره</p>	<p>۹۰</p>
<p>عنصر او عنصر آب و گل است چار گهر بهر جهان چار ترک روشنی چشم جهان بین شده از حرکات و سککاتش قوی کرده در ابواب معانی فتوح صورت ترکیب ز تشویش رست چون مژه پیوسته به هم سر به سر 5a بر سر هر سوره از آن لوحه ای</p>	<p>نقطه سه جاری که درین بسمل است برده ازین روضه با ساز و برگ این دو سه حرفی که نقط چین شده پشت دل مبتدی و منتهی ز آن سه مثال متحرک سه روح تا به حروف آن حرکت ها نشست ۱۰۰ هیأت مجموعی او در نظر دارد ازین نخله خرد دوحه ای</p>	<p>۹۵</p>

فاتحه را افسر ازین زیور است نام خدا درخویر این افسر است
 قفلِ درِ گنجِ الهی است این قفل نه، گنجینه شاهی است این

فِي حَمْدِ اللَّهِ تَعَالَى

صفحه اول که خرد باز کرد	از ورق فاتحه آغاز کرد	۱۰۵
هرکه به توحید ره حمد یافت	از ممرِ سوره «الحمد» یافت ^۵	
آنکه رهی در حرم خاص برد	ره به سوی فاتحه ز اخلاص برد	
فاتحه کایند نفسِ روح ازو	هست در فایده مفتوح ازو	
زایچه این رقم دلنواز	حکمت محض است به شرع نماز	
حرف به حرفش ز ره اختصاص	مخزن خاص است برای خواص	۱۱۰
معنی جمعیت بحر کلام	درج به هفت آیت او والسلام	
در صفت حمد کلام خدا	خطبه قدسی است بنام خدا	
مملکت سبعه به دیوان او	آمده چون سبعِ مثانی فرو	
قصرِ مشید در «سَبْعاً شَدَاداً»	بر رخ هفت آیت او برگشاد ^۶	
بر زیر گنج روان رهنمون	هفت قدم چون طبقاتِ عیون	۱۱۵
جوهر ذاتیش ز عین وفاق	دیده مرصع به جواهر طباق	۵b
صبح دم فاتحه از مهر یافت	کز نفسش مهر بر افلاک تافت	
سر زده در خلوتِ اهلی حضور	از دم هفت آیت او هفت نور	
کاغذِ هفت آیت این سرورق	چرخِ مطبق «طَبَقاً عَنِ طَبَقٍ» ^۷	
خلوت این هفت سرا دست رنج	یافته از لطفِ خدا هفت گنج	۱۲۰

^۵ «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»: قرآن، ۲۱۱.

^۶ «وَتَبَيَّنَّا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا»: قرآن، ۱۲۱/۷۸.

^۷ «لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنِ طَبَقٍ»: قرآن، ۱۹/۸۴.

هر یک ازین باب ز حیث دری است	پرتو هر آیت او اختری است	
هفت طبق کرده پر از هفت نور	ازیبی آمرزش اهل قبور	
هفت گهر بازوی ایام را	داده ز یم غیرت اوهمام را	
کشتی بحر کرم خاص اوست	فاتحه فاتح اخلاص اوست	
رشته هر دُر ز نظامش شده	مبدأ هر نامه ز نامش شده	۱۲۵
مخزن او خلوت خاص خلیل	منزل او دیده روشن دلیل	
برده ازو پی به سوی نور ذات	نور سیاه است که آب حیات	
فاتحه حمد خداوندی است	آنچه درو صورت دلبندی است	
گنج نهان عشق از آن یافته	عقل درین دایره جان یافته	
در ته این چتر سیاه آمده	آنکه شناسنده شاه آمده	۱۳۰
هفت فلک در ته هفت آیتش	لطف حق افراخته با رایتش	
صورت «الحمد» شده لحم و دم ^۸	در صفت حمد خدایی به هم	
بسته به افسون خرد هفت رنگ	جبل متین رشته این هفت رنگ	
شیر خور از سینه ام الکتاب	طفل خرد از ازل فتح باب	
گیسوی او جبل متین آمده	مادر هفت آیت دین آمده	۱۳۵
سبع مثانی زد و منزل نشان	ماه دو هفته ز کمالش بیان	
ساخته جا در طبقات عیون	صورت این سوره معنی نمون	
عقل فرو مانده ای در کار او	کار نظر ساخته بر کار او	
یافته در فاتحه اهل کلام	نکته اسرار کلامی تمام	
چشم سوی فاتحه پیوسته داشت	آنکه صد و چارده سورت نگاشت	۱۴۰
هر فلکی آیتی از رایتش	هفت گره پرده هفت آیتش	

^۸ «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»: قرآن، ۲۱۱.

هفت فلک را به وی آراستند	شقهء هر یک علمی خواستند	
در ته این هفت سرا هفت دُر	مغز ز هفت آیت او کرده پُر	
نُه چمن خانهء این هفت کاخ	میوه ای انگیخته از هفت کاخ	
تختهء ایام به کار از دل است	پیرِ خرد لوح نگار از دل است	۱۴۵
هر رقم صورت این نقش چین	صورتی اندر خور صد آفرین	6 ^b
عقده گشای گره هر دلی	راه نمایی در هر مقبلوی	
مرشد هفتان سرای سپنج	خلوت نُه زاویهء هفت گنج	
بهر دماغی که درو تفت مغز	ساخت خرد روغن ازین هفت مغز	
آنکه درین پرده دماغی نهاد	در پس هر پرده چراغی نهاد	۱۵۰
صورت هر آیت او رایتی	معنی هر رایت او آیتی	
هفت تُثُوق یافته زو رُبتی	در پس هر یک تفتش لعبتی	
برده دل خسته ازین فتح باب	راه به حق «تُمَّ إِلَيْنَا إِيَاب» ^۹	
نصرت ازو خواه که گردد مجیب	«نَصْرُ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ» ^{۱۰}	

تَوْحِيدُ الثَّانِي فِي صِفَاتِ جَبْرُوتِهِ

بسم سمیع صمد لا یزال	مفتتح خطبهء درس کمال	۱۵۵
نامهء تعویذ هراسندگان	خطبهء توحید شناسندگان	
رشتهء هر دُر که نظامیش هست	مبدأ هر نامه که نامیش هست	
بند گشای در گنج مراد	وایه دو خاطر ناشاد و شاد	
کوکب نهء کوکب ازو سربلند	پیر خرد در رو او ارجمند	
پیشتر از باغ وجود جهان	پیشتر از بود و نبود جهان	7 ^a

^۹ «إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ»: قرآن، ۲۵/۸۸. ایاب: ثياب ۷۸.

^{۱۰} «وَأُخْرَىٰ يُجِيبُونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ»: قرآن، ۱۳/۶۱.

روِي زمين از نظرِ پاکی او	آينهء گلشنِ افلاکِ او
هر گلی نورسته که این باغ راست	از اثرِ رحمتِ نامِ خداست
این همه دُر کز صدفِ دل نمود	ناظمِ وی لطفِ خداوند بود
کرده ز مهرش فلکِ گِرد گِرد	حلّ طلا در قلدحِ لاجورد
لعل فزايِ کمرِ کوهسار	چهره گشای گهرِ آبدار
هر ورق از معرفتش آیتی	هر «الفی» در صفتش رایتی
پیرِ خرد با همه تدبیر و فهم	در صفتِ دانش او خُرده وهم ^{۱۱}
در دل و گوشِ خرد مستقیم	خواننده فلک «وَهُوَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» ^{۱۲}
کیست مَلک؟ بر در او بنده ای	چیست فلک؟ عاجز و درمانده ای
با سپه صف شکنانش قرین	«إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحَ مُبِينٍ» ^{۱۳}
دژه او چرخ، کواکب سریر	هست نه خود زن، زن پیرِ فقیر
رنگِ گل از غازهء انعام اوست	مستی می از ممرِ جام اوست
روشن ازو گشته چراغ همه	تازه ازو گلشن و باغ همه
ابرِ عطایش چو گل افشان شود	آتشِ نمرود گلستان شود ^{۱۴}
گر نبود شمع عطایش دلیل	راه به سدره تَبَرَدِ جبرئیل
آنکه به راهش شده دلخون چو مشک	ساخته تسبیح دعا از سرشک
بر ملکوت آمده طیران کنان	سبحه به کف «سَبِّحْ لِلَّهِ» خوان ^{۱۵}
نوبتیانِ ره او یک دله	رفته ازین مرحله بی قافله

^{۱۱} خرده : خورده YN.

^{۱۲} «قَالَ آمَنُوا بِمَثَلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقِ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»: قرآن، ۱۳۷/۲.

^{۱۳} «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا»: قرآن، ۱۱۴/۸.

^{۱۴} نمرود : نمرد YN

^{۱۵} «سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»: قرآن، ۱۱۵/۷.

مژدهه «بَرْدًا وَ سَلَامًا» خلیل ^{۱۶}	یافت ز همراهی «نِعْمَ الْوَكِيلَ»	
بر سر او تاج کرامت نهاد	گنج خرد در دل آدم گشاد	۱۸۰
یافت ز مشاطه امزش سوار	ساعد گردون به هلال استوار	
گشت به نیک و بد او سرنوشت	لوح و قلم از رقم خوب و زشت	
آتش لعل از تَف مهرش دمی	بحر جهان از کف لطفش نمی	
خوشه پروین عنب آورده بار	از ممر امر عطایش بهار	
شاهد گل راست جوانی ازو	آب روان راست روانی ازو	۱۸۵
بُرد ز باد از در مهرش گرو	آتش از آن روی که شد گرم رو	
شهد خجل از ممر تمر او	نخل بر افراخته امیر او	
هرچه که آمد ز عدم در وجود	آن همه در علم خداوند بود	
راه به کویش بُرد هر خیال	در ره او مرغ هوس سوخت بال	
شهر طاووس کجا و مگس	ره نتوان رفت به بال هوس	۱۹۰
بی خبر از راه خود آگاه نیست	بر در او بی خبری راه نیست	
نیل کفی آب نماید به جوش	قلزم عفوش چو در آید به جوش	
کیست مدیحی که بوَد در شمار	در سحر قلزم روز فرار	
در سکرانش شکر آبی بس است	از کف دریاش حبایی بس است	

تَوْحِيدُ الثَّالِثِ فِي صِفَاتِ جَبْرُوتِهِ

یافته از لوح و قلم ترجمان	ای ز کمال کرمات انس و جان	۱۹۵
ذره دروای تو رخسار مهر	قطره دریای تو چشم سپهر	
چهره اقبال به آب قبول	شسته ز بحر تو سحاب قبول	

^{۱۶} «الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَد جَعَلُوا لَكُمْ فَأَخْشَوْهُمْ فَرَّادَهُمْ إِيْمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ»: قرآن، ۱۷۳/۳؛ «فُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَيَّ إِنِّي أَخْشِيكُمْ»: قرآن، ۶۹/۲۱.

	پیش شکوه در بار تو کوه	با همه سنگ دلی بی ستوه ^{۱۷}
	حکم تو بر شیر کندگر عتاب	روبه بی شیر شود شیر قاب
۲۰۰	پیش وجود تو جهان بی وجود	ملک وجود تو عدم در شهود
	گر نبود از کرمات شرمسار	ابر عرق ارچه کند در بهار
	تجریه حکمت تو بر سپهر	رشته برون آورد از پای مهر
	بلبل جان را ز تو برگ و نوا	برگ خرد را ز تو نشو و نما
	جنت تن حوری روح از تو یافت	فاتحه فیض فتوح از تو یافت
۲۰۵	نخل ازل نخله بستان تست	باغ ابد گلشن احسان تست
	کهگیل دیوار وجود و عدم	یافته از کن مکن تو علم
	حکم همایون تو فرمان رواست	سایه تو بر سر عالم هماست
	ذات ترا غیر تو نشناخته	غیر ترا غیر تو نشناخته
	جامه وصل تو برای هوس	نیست به اندازه بالای کس
۲۱۰	با تو فلک را نبود محرمی	بر هدف این تیر نرد آدمی
	تیر غمت ره نبرد سوی کس	کین نه کم نیست به بازوی کس
	پرده بر انداز خوش از روی کار	تا برهد پردگی از پرده دار
	از تُتقی غیب بر افکن نقاب	پرده نشین چند بود آفتاب
	در تن آتش تیش تازه نه	زلزله در خاک به اندازه نه
۲۱۵	غلغله در عالم اعلا فکن	لوح و قلم را همه در هم شکن
	در دل آب آتش بیداد نه	خاک جهان را همه بر باد ده
	حیفه تن را ز غم آزاد کن	طعمه زاغ عدم آباد کن
	مشرق خورشید ز مغرب نما	مغربیان را ره مشرق گشا

9 ^a	ز آتشی خورشید بر آور دمار	برج حمل را ز شرف باز دار	۲۲۰
	یکسره بر گاو نشان زهره را	گاو ز گردون به کرم برگشا	
	در عدم از پیکر او نور ساز	تیر دو پیکر ز نشان دور ساز	
	از رخ مه آب بیر رنگ نیز	آب عدم بر سر خرچنگ ریز	
	غارت خورشید به شمشیر کن	طعمهء گور از جگر شیر کن	
	سنبله را سنبلهء بام ساز	بام عدم را شب اجرام ساز	
	در عدم از چینهء او مهره نه	سنگ ترازو به گم زهره نه	۲۲۵
	از دل مریخ بجو کینه را	چشم بگن کژدم دیرینه را	
	کوکبهء شیخی او بر شکن	شاخ بُز از بام زحل بر فکن	
	با رسن دلو به چاه عدم	رشته بیر تا که فتد چرخ هم	
	تا که فتد کشتی ماهی به خشک	ز آهوی برجیس بیر ناف مشک	
	دست بیر چرخ ستمکاره را	پای بیند انجم سپاره را	۲۳۰
	از کورهء ارض بر آور دمار	رنگ طبیعت بیر از روی کار	
	طعمهء تریاک بقا زهر ده	از عدم آب چمن دهر ده	
	بر سر بازار جهان چار سو	پست کن از شش جهت هفت رو	
9 ^b	در نجوم از بن گوش فلک	دور کن از نسبت دوش فلک	
	پست کن این خانهء ناکام را	پنج بکن قلعهء ایام را	۲۳۵
	گرد کن از چهرهء اقبال پاک	پاک کن این عرصهء یک مشت خاک	
	سلسلهء جزو و کل از هم بیر	گوش عدم را ز گهر ساز پر	
	تا شود اسباب وجودش عدم	باز گشا عقد ثریا ز هم	
	آتش غم در جگر آب نه	خاک عناصر همه بر باد ده	
	شاه عدم را کمری ساز کن	از کمر کوه گره باز کن	۲۴۰

آتش سوزان جهان و نشان	خاکِ در و دشت به دریا فشان	
پاره هر تخته به جایی فکن	میخِ نجوم از درِ گردون بگن	
در گذر از خیرِ کهی و مهی	ملکِ تن از روح [و] روان کن تهی	
پاک بشو باز رهان از رسوم	لوح و قلم را ز نقوشِ نجوم	
از جبهه عاریتی عور ساز	شکلِ هلال از درِ مه دور ساز	۲۴۵
ساز به حنایِ عدم رهنمون	دست به بالایِ شفق ران به خون	
پس علمِ تیر به هم در شکن	نقشِ حسابِ ابدی بر فکن	
خاکِ وجود از رخ او پاک کن	در برِ دل جامهء جان چاک کن	
نامهء تردید به شیطان فرست	جامهء توحید به ایمان فرست	
بر سرِ بازارِ فنا زن صلاح	شیشهء ارواح تهی کن ز راح	۲۵۰
تختهء تابوتِ عدم کن حواس	تا نهد نقطهء هستی اساس	
اسم جدا ساز ز قسم رسوم	رسم بر انداز ز اسم رسوم	
آبِ عناصر بر اضداد بر	از ششده داران جهد زاد بر	
کشتهء تن بر سرِ آتش فشان	رشتهء تن از گره جان رهان	
رشتهء جان را به پسِ سر فکن	بارِ تن از رشتهء جان بر فکن	۲۵۵
کوزهء تن بشکن و پرتاب ده	زلفِ اجل را گره و تاب ده	
کشتی طوفان بشکن لوح را	ز آمد و شد باز رهان روح را	
آتش او را بنشان از زرنگ	رنگِ صور را بدر آور ز رنگ	
آتشی از کوثرِ جنت فرورز	ز آتشِ دوزخ پر طویی بسوز	
نقشِ سیاهه ز سپیده بیس	راهِ نظر از ره دیده بیس	۲۶۰
زیرِ عدم رام کن این خام را	نویتی توسنِ اتمام را	
دوحهء عود از گلِ اجسام بوی	صفحهء لوح از خطِ احکام شوی	

10^a

	نقش وجود از خطِ هستی تراش	چهره اقبال به ناخن خراش
10 ^b	رخسِ وجودِ همه را راه زن	از «لَمَنِ الْمُلْكُ» دم آنگاه زن ^{۱۸}
۲۶۵	تا که زند اهل وجود و عدم	از عدم خویش و وجود تو دم
	دعوی بی معنی اگر دم زند	بر سر دعوی روی او تم زند
	رسم کسی کن ز میان بر کران	تا بشناسند ترا ناکسان
	پیش وجودت همه جا یکی است	هستی ما نیستی ما یکی است
	باغ وجود از تو به نشو و نماست	بر همه دعوی خدایی تراست
۲۷۰	قطب ثبات همه عالم تویی	رابطه عالم و آدم تویی
	غنچه ما را تو ز جان بسته ای	سوسن ما را تو زبان بسته ای
	بنده مدیحی ز کمینان تست	خاک ره خاک نشینان تست
	از کرم و لطف تو نبود غریب	گر برد از خوان نوالت نصیب

فِي الْمُنَاجَاتِ

	ای به جناب تو مناجات ما	درگه تو قبله حاجات ما
۲۷۵	اصل تحیات مناجات تست	ذکر سحر خیز تحیات تست
	محرّم راز تو دل آگهان	دولت وصلت نظر ناکهان
	چشم سحر خیز منور ز تو	گیسوی شب نیز معطر ز تو
11 ^a	دهر جنیبت کش و فرمان برت	چرخ و فلک غاشیبه اخترت
	بحر عطای تو به اطفاف فاش	لشکر قهر تو پر از دور باش
۲۸۰	در ره تو قافله در قافله	پای فلک آبله در آبله
	راه ترا منزل اول دو کان	ساحل بحر تو کران تا کران

^{۱۸} «يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ»: قرآن، ۱۶/۴۰.

کون و مکان ساحلِ دریایِ تو	خانِ جهان منزل و مأوایِ تو
آتشِ قهرِ تو جهان سوخته	لطفِ تو شمعِ طرب افروخته
شمع به پروانهء تو سوخت داغ	دود بر آمد ز دماغِ چراغ
نیست چراغی که به نورِ تو نیست	نیست دلی کو به حضورِ تو نیست
مشعلِ شب شمعِ سحر خیزِ تست	شعلهء روز آتش انگیزِ تست
ساز به تو مشربِ توحیدِ ما	باز به تو دیدهء اُمیدِ ما
لاشهء ما در ره تو لنگ ماند	عقل در اندیشهء تو دنگ ماند
تیره دماغانِ چراغِ تو ایَم	لاشهء لنگ از یبی داغِ تو ایَم
خاکِ بیابانِ تو از خونِ گل است	منزل تو منزل جان و دل است
ریگِ بیابانِ تو اشکِ روان	خارِ مغیلانِ تو گلزارِ جان
هر ورق از دفترِ تو قصّه ای	در تو هر حرفِ نهان حصّه ای
راه روانِ سر کویِ تو ایَم	جرعه کشِ جام و سیویِ تو ایَم
آب و گِلِ ما ز تو در آتش است	بادِ فنا توسنِ گردنِ کش است
در ره دردِ تو که درمان بلاست	برگِ سر و جانِ گرامی که راست
ما که چو صیدیم ائیرِ تله	چاره چه سازیم چو شد قافله
از غم ما آه که طبلِ رحیل	نالِه کند گر تو نباشی دلیل
پیشِ تو چون عرضِ عملِ ها کنند	نامهء اعمال همه وا کنند
ما که نداریم عملِ چون کنیم	با عملِ خویش عملِ چون کنیم
مزرعِ ما چونکه نشد دانه دار	دانهء اُمید نیآورد بار
ما که درین بحرِ نبردیم رنج	چون صدف از دانه نداریم گنج
هرکه درین مزرعه کاری نکرد	حاصل ازین مزرعه باری نکرد
مزد به یاریِ عملِ دزد یافت	کار نکرده نتوان مزد یافت

11^b

۳۰۵	بسکه دوید از پی کسبِ علوم شمعِ خرد گر نفروزد کسی ای که پی فکر معاشی خراب چشم گشا قصّهء ناس و نیام بر سر اندیشهء ایام رو تختهء هستی چو بخواهند شست دانهء حنظل ندهد بارِ شهد در صدِ سرخطِ طفلان مباح ای که تویی کاتبِ لوحِ قدر از شده بگذر ورقِ درسِ ما خسته دلان را تو پناهی فرست آنچه تو خواهی همه را درخور است مرحمتی کن که فقیر توایم وایسی ما همه از بی کسی است وایسی ما تو به جایی رسان چشم مدیحی سویی انعام تست چشم بر انعام تو دارد مقیم	۳۱۰
۳۱۵	پای فلک آبله کرد از نجوم در سخنش سوز نباشد بسی روز بلند است و تویی مستِ خواب از سخن شاه فروخوان تمام ^{۱۹} عمر بشد در طلبِ کام رو آخر احوال ببین از نخست به نشود کارِ تو بی جدّ و جهد باش خطِ اَمّا خطِ بطلان مباح بر ورقِ دفترِ ما کن نظر تازه کن از لطفِ مَضیّی مَأْمَضیّی بر سر حرفی که تو خواهی فرست وانچه تو گویی سخنِ دیگر است بر در تو بندهء پیرِ توایم بی کسی ما همه از وایسی است کیست به غیر از تو کسی بی کسان کام دل او طلبِ کام تست جانِبِ او کن نظری ای کریم	۳۲۰

12^a

12^b

مُنَاجَاتُ الثَّانِي فِي عَرَضِ الْفَقْرِ

ای ز ازل تا به ابد بی نشان
اصلی نهالِ ازل از بود تو
حکم همایون تو حاکم نشان
نسلی وجودِ ابد از جود تو

^{۱۹} الْتَّاسُ نِيَامٌ إِذَا مَاتُوا إِنْتَبَهُوا: ابی حامد محمد بن محمد غزالی، احیاء علوم الدین، بیروت، ه. ۱۴۰۴ - م. ۱۹۸۹، ج. ۴، ص.

سَدِّ رَمَقِ هَايِ تَو بِي اِبْتَدَا	حَدِّ كَرَمِ هَايِ تَو بِي اِنْتَهَا	
قَهْرِي تَو اَلْوَدَهْ دَنِدَانِ شَكْنِ	لَطْفِي تَو پَالْوَدَهْ كَامِ دَهْنِ	
حَوْرِ زِ فَرْطِ نِعْمَتِ غَرَقِ نَوْرِ	خَلْدِ زِ حَوْرِ كَرَمَتِ پَرِ حَضْوَرِ	۲۲۵
بِرِ سَرِ مَنَشَوْرِ جَهَانِ نَامِ تَو	شَمْعِ خِجَرْدِ رُوشَنِ از اِنْعَامِ تَو	
مَصْلَحَتِ مَشْوَرْتِ آمِيَزِ نِيَسْتِ	خُونِ كِه تَو رِيْزِي دِيْتِ اَنگِيْزِ نِيَسْتِ	
چَاشِنِي شَهْدِ مَصْفَا تَوِيْبِي	رُوشِنِي دِيْدَهْ بِيْنَا تَوِيْبِي	
كَارِ فَرُو بَسْتَهْ مَا رَا گِشَادِ	جِزِ تَو كِه دَادَسْتِ زِ رُويِ گِشَادِ	
كُشْتَهْ تِيْخِ غَضَبِ بِي قِصَاصِ	اَتَشِ هِجْرَانِ تَو دُوْزَخِ خِوَاصِ	۲۳۰
قَافِلَهْ عَشَقِ تَو مَنزَلِ نَمَا	مَرَحِلَهْ دَرْدِ تَو عِيْنِ دُوا	
مَسْكِنِ غَمِ هَايِ تَو كُنْجِ قَلُوبِ	خَانَهْ اسْرَارِ تَو كُنْجِ غِيُوبِ	
پَادَشَهِي هِمَهْ از جَاوِ تَو	پَادَشَهَانِ بِنْدَهْ دَرگَاوِ تَو	
پَادَشَهَانِ رَا هِمَهْ رُويِ نِيَازِ	بِرِ دَرِ اِقْبَالِ تَو اِي كَارِ سَازِ	
بِرِ دَرِ آزَادِي تَو بِنْدَهْ اِيْمِ	مَا كِه فَقِيْرَانِ فَرُو مَانْدَهْ اِيْمِ	۲۳۵
گَرِ نَگَرِي جَانِبِ مَا دُورِ نِيَسْتِ	دُورِ زِ دَرگَاوِ تَو مَغْفُورِ نِيَسْتِ	
۱۳ ^a بَاغِ مَرَا بَرگِ و نَوَايِي فَرَسْتِ	رَاغِ مَرَا اِبْرِ عَطَايِي فَرَسْتِ	
بَا مَنِ بِيچَاْرَهْ كِه اِحْسَانِ كَنْدِ؟	دَرْدِ مَرَا جِزِ تَو كِه دَرْمَانِ كَنْدِ؟	
بَسْتَهْ فِتْرَاكِ تَو صِيْدِ تَوَامِ	مَانْدَهْ دَرِيْنِ مَرَحِلَهْ قِيْدِ تَوَامِ	
لَطْفِ كَنِي جَرَعَهْ اِي از جَامِ خُوِيْشِ	چُنُوْدِ اَكْرِ از كَرَمِ عَامِ خُوِيْشِ	۲۴۰
پَنْبِهْ غَفْلَتِ چُو صِرَاحِي زِ گُوشِ	تَا كَشْمِ اَنِ دَمِ كِه دَرِ اِيْمِ بِهْ جُوشِ	
مَسْتِ چُو سَاغَرِ قُتْمِ از رُويِ دَسْتِ ^{۲۰}	يَكِ نَفْسِ از مَسْتِي جَامِ «اَلْسَتِ»	

^{۲۰} «وَإِذْ أَخَذْنَا مِنْ بُنْيَانِ آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ»: قرآن، ۱۷۲/۷.

کاسهء من پر کن از آن کان پُر است	آنچه تو دانی که مرا درخور است	
در همه دم واقفِ احوال باش	در همه حالِ مددِ حال باش	
راه مرا پاک کن از هر گناه	بهر من آنها که تو خواهی بخواه	۳۴۵
نظم مرا شاهدِ درِ پوش ساز	دُرّ حدیثم دُرِ هر گوش ساز	
گوش جهان را پر ازین دانه کن	پر صدف سینه ز دردانه کن	
منزل دشوار پسندیم ده	بر فلکِ شعرِ بلندیم ده	
تا برد از گلشنِ من آب بخش	باغِ مرا ز آبِ سخن آب بخش	
طبعِ مرا نیز مکن بی نصیب	از می جامِ سخنِ دلفریب	۳۵۰
وردِ زبانِ همه آفاق ساز	نکتهء این بلبلیِ داستان نواز	
هیچ مقامی نبود پیش از آن	شعرِ مدیحی به مقامی رسان	
بلبلِ بستانِ هوایِ دل است	نغمهء جانی که نوایِ دل است	
باغچهء شریعی نبی تازه روست	باغِ سخن از دم او تازه روست	
باد ز شریعی نبوی سر بلند	مرتبهء شعرِ منِ دردمند	۳۵۵

13^b

خَلْوَتُ الْأَوَّلِ فِي إِيجَادِ الْعَالَمِ

بود چو ارقامِ عدم بی بدل	صفحهء روزی که وجودِ ازل	
خالی از اندیشهء هر بود، بود	سرورقِ هستی بود [و] وجود	
بود جهانِ خالی و ایامِ پاک	از رقمِ هستی این مشتِ خاک	
همچو عدم بود به خوابِ عدم	دیدهء غم دیدهء لوح و قلم	
بود نهان از نظیرِ کاینات	حکمِ قلم بر سر لوحِ حیات	۳۶۰
جودِ وجودِ اسمی و رسمی نداشت	گنجِ روانِ اژدرِ جسمی نداشت	
دوخته بود از مجبیهء روزگار	سوزنِ خیاطِ ازل چشمِ کار	
عنصرِ او را سویِ خود ره نبود	نقطهء خاک از گره آگه نبود	

	بود و نبود و غم نابود هم	۳۶۵
	دانه‌ء این مزرعه در دام بود	
14 ^a	خفته به صحرائِ عدم بود هم	
	داشت چو آیند و روند جهات	
	تا نظرِ لطف به غایت رسید	
	بادهء خُمِ ازلی جوش زد	
	نه فلک از جرعهء او مست شد	
	گشت منیر از دم آن دُرِدِ پاک	۳۷۰
	حکمِ قلم بر سرِ لوحِ جهان	
	لوح و قلم بر سرِ کار آمدند	
	لوح و قلم از رقمِ نقش بند	
	شاهِ عدم در عدم آباد شد	
	حاملِ جان محملِ تن باز یافت	۳۷۵
	از غمِ صومِ عدمِ شامِ عید	
	دهر که زست از عدم و کام او	
	آبِ رخِ انجمِ روشنِ درون	
	رازِ دل دانه به صحرا فتاد	
	یافت گشادی گره رویِ خاک	۳۸۰
	انجمِ سیاره در آمد به سیر	
14 ^b	دوخ و جنت ز پی نیکی و بد	
	چرخ بر آورده سر از جیبِ غیب	
	خندقِ نُه پایهء نیلوفری	
	عاقبتِ کارِ جهان شد به خیر	
	یافته از جنبشِ اولی مدد	
	عیبِ فرو برده سرِ خود به جیب	
	گشته حصارِ گرهء اغبری	

^{۲۱} «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ»: قرآن، ۳۳/۲۱.

جامهء نیلیِ فلک یافت اوج	۳۸۵	اخترش از مهر برداخت موج
شمعِ خور از عرشِ فروزان دلیل		نورِ رخ مه ز پرِ جبرئیل
گشته ز فرقانِ محمد یقین		سرّ «سَمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ» ^{۲۲}
صومِ عدم چون به عدم گشت شاد		عیسی جان روزه مریم گشاد
رَمَلِ گشایانِ کواکب شناس		شب چو گرفتند ز کوکب قیاس
خامهء ریگیِ فلک انگیختند	۳۹۰	نقطهء پی رَمَلِ بر آن ریختند
صورتِ نفسِ کل از اشکالِ نفس		داد چو لحيان خیر از حالِ نفس
عقلِ عقيله ز میان بر گرفت		عقله طریقِ فرح از سر گرفت
دُرِ طلبان در طلبِ دُر شدند		چون صدف از گنجِ گهر پر شدند
شُست جهانِ چهره به آبِ شهود		شاهد و مشهودِ عدم شد وجود
گشت سرپایِ وجود [و] قدم	۳۹۵	صف شکنِ لشکر بود [و] عدم
نقدِ زمانی که زمین باز یافت		یافت به بازارِ جهان باز یافت
تا گره خاک ز هم وانشد		رازِ نهران نیز هویدا نشد
داشت زمین دردِ سری از خممار		شد به سه جامش چو موالید یار
رنجِ خممار از سرِ او دور شد		مست از آن گشت که مخمور شد
عنصرِ او شد ز موالیدِ خاص	۴۰۰	یافت ز ترکیبِ جواهرِ خواص
داد موالید و عناصر چو داد		مشکلِ هفتانِ کواکب گشاد
در حرمِ قدس سزاوار گشت		خازنِ گنجینهء اسرار گشت
پاک شد آن خاک ز هر عیب پاک		آدمِ خاکی شد از آن خاک پاک
جوهرش از معدنِ آن پاک شد		زان پدرِ خواجهء لولاکی شد ^{۲۳}

^{۲۲} «فَأَنْزَلْنَا يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ»: قرآن، ۱۰/۴۴.

^{۲۳} لولاکی لما خلقت الافلاک: اسماعیل بن محمد العجلونی، کشف الخفاء و مزیل الالباس عما اشتهار من الاحداث علی السنة

الناس، بیروت-لبنان، دارالکتاب العلمیة، هـ. ۱۴۰۸ - م. ۱۹۸۸، ج. ۲، ص. ۱۶۴.

گشت عدم ظلمت و موجود نور	نور نبی کرد به عالم ظهور	۲۰۵
گشت اقالیم جهان سر بلند	زان پلدر و این پسر ارجمند	
منطقیان را نطقی شد پدید	کار جهان را نسقی شد پدید	
یافت زمین [با] قدم او شرف	شش گهر از هفت دُر این صدف	
تاج کرامت ز دم شاه یافت	زان شرف او خلعتِ الله یافت	
گشت سر آمد چو سر آمد به ذات	در سپه خطّاه ذات و صفات	۲۱۰
مهد حیاتش علم نور زد	جهل جهاتش رقم سوز زد	
درخور تعظیم خداوند شد	در چمن قدس برومند شد	
داشت فراغت ز غم کیف و کم	شخص مدیحی به سرای عدم	
خیمه ز صحرای عدم دور زد	از دم آدم کوه دم از نور زد	
فارغت از شادی و غم داشتم	گوشه صحرای عدم داشتم	۲۱۵
داشتمی در عدم خود حضور	آدم اگر دم نزدی از ظهور	
محنت او در دل من راه کرد	دانه او خرمی من گاه کرد	
سوخته آتش نور ویم	خانه خرابان ظهور ویم	
گلشن ما بار غم و درد داد	از ممر آدم خاکی نژاد	
ظاهر ما رنگی مظاهر گرفت	باطن ما صورت ظاهر گرفت	۲۲۰
نار شدیم از ممر این ظهور	ما که در آن مرحله بودیم نور	
حکمت او هم سبب رحمتی است	لیک درین واقعه هم حکمتی است	
تا غرض از خلقت آدم چه بود	هست یقین پیش دل اهل جود	
آدمی آن است که او آدمی است	خلقت انسان ز پی مردمی است	
آدمی از معرفت الله شد	آدمی از معرفت آگاه شد	۲۲۵

15^b

فِي نَعْتِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ

16 ^a	صورتِ احمد ز احد نقش بست شمعِ خرد از دم او در گرفت یافته از عنصرِ نامش نظام از قدمش شد همه عالم پدید محملِ او کعبه روان را دلیل شمعِ عجم از طریش نوردار قصه حلوا و طعام است راست طبع نماید سویی حلوا قیام لیک بود میوه فراوان به جای منزل او پیشتر از پیش بود خیلِ رُسل را مددِ سرمدی چون ز «الف» پیش و پس انبیا حمدِ خدا از «الف» او علم هشت بهشت از ته گل های او	حرفِ نخستین که خرد نقش بست نقشِ جهان صورت ازو بر گرفت هیأتِ مجموعی عالم تمام چون قدم او سویی عالم رسید همره او قافلۀ جبرئیل نخلِ عرب از رطیش بهره خوار ذاتِ شریفش که پس از انبیاست بر سرِ خوان از پی اکلِ طعام شاخِ شکوفه نبود دیر پای گرچه پس آمد ز رُسل پیش بود داد لَوای «الف» احمدی یافت وجود از ممرِ آن لَوای شد چو زد از معرفه الله دم غنچه نمود از ممرِ «حای» او	۲۳۰
16 ^b	هست شد این عالم هجده هزار گشت سفید از غم آن «حی» و «میم» دایره دولت و دین را لَواست از ممرِ دولتِ آن «دال» دان ز احمد و محمود و محمد نظام قصه دیر آمدنش شد درست	از عددِ آن دو حروفِ کبار چشمِ رَمَد دیده دیو رحیم «دال» که در دایره دولت نماست چار سویی عنصرِ دین آبدان مُلکِ موالید گرفته تمام گرچه که دیر آمده است از نخست	۲۳۰ ۲۴۵

نیست رسولانِ خدا را به حق
 در برِ نطقِ آنا أَفْصَحَ نطق^{۲۴}
 گر نزدی بر سرِ عالمِ عَلم
 آدم و عالم همه بودی عدم
 از «الفِت» کارِ جهان گشته راست
 دایره «میم» تو دور سماست
 «حای» حروفِ تو چو بنمود روی
 قصرِ بهشت است مَثْمَن ازوی
 ۲۵۰ رایتِ خورشیدِ تو کرد از سما
 بر دلِ هر لاله که داغِ تو نیست
 هر که به داغِ تو بود باغِ او
 آنکه ز لوحِ تو سخن بر نکرد
 از سبِقِ لوح و قلم بر نخورد
 جانِ مدیحی که سبق از تو یافت
 نقدِ حیاتیش رمق از تو یافت

نعتِ ثانی در ماتمِ دندانِ آن حضرت

۲۵۵ ای گهرِ تاجِ شهان نامِ تو
 نامِ شهان نامی از انعامِ تو
 «میم» سرِ نامِ تو انجمِ نماست
 ماوِ لَوایِ عَلمِ حمدِ راست
 «حای» تو با روحِ مودِّ حیات
 «میم» دومِ واسطهءِ ممکنات
 دولت و دینِ راست ز نامت کمال
 «دال» تو بر دولتِ دین است دال
 «سین» سرِ سنّتِ تو در سخن
 گشته سرافراز به سِرّ و عَلم
 هر که سر از سنّتِ تو تافته
 ۲۶۰ سنّتِ تو شد سببِ قُربِ حق
 بختِ تنِ خویش نگون یافته
 قُربِ طلبِ برد ز سنّتِ سبق
 سنّتِ تو گوهرِ بی قیمت است
 قیمتی گوهرِ تو اَمّت است
 والیِ احکامِ تو توحید یافت
 حکمِ ولایِ تو موالید یافت
 مسندِ والیِ ولایِ شما
 یافته در جانِ موالید جا

^{۲۴} غزالی، احیاء علوم الدین، ج. ۲، ص. ۸۸۱.

	«نون» نُبُوت ز تو در بحرِ دین	۲۶۵
	«یای» نبی ماهی دریای تو	
	حور که خود را به تو منسوب ساخت	
	دوحه طوبی علی عید تو	
	از غم دندان سفیدت چو ماه	
۱۷ ^b	تا لبّت از سنگِ جفا خسته شد	۲۷۰
	جوهرِ دندان تو تا سنگ خورد	
	لعل لب شاهلِ حور «الست»	
	دُر که سوی لعل تو گستاخ دید	
	سنگ از آن بیم که لعل تو خست	
	گشت ز ناخن گه کوبندگی	۲۷۵
	از ممر کردهء ناکرده سود	
	دُر یتیمی تو و سنگ لبیم	
	گوهرِ دندان تو را آن که خست	
	لعل به خون دُر تو تا دید آل	
	فوت شکوفه ز چمن کرد گوش	۲۸۰
	از درِ دندان تو دُر خوشاب	
	سنگ که دندان محک کرده حک	
	سنگ تو هم وزن امید آمده	
۱۸ ^a	تا لب خندان تو آمد به چشم	
	تختهء کشتی نجاتِ یقین	
	ماهی دریای تو دریای تو	
	از مژه در راه تو جاروب ساخت	
	روضهء سدره چمن ییاد تو	
	کرده فلک جامهء انجم سیاه	
	خون جگر در دل کان بسته شد	
	لعل ز سنگینی خود رنگ خورد	
	از غم دندان تو در خون نشست ^{۲۰}	
	سینه ازین واقعه سوراخ دید	
	آمد و خود را به میان تو بست	
	سینهء خوبانِ عرب کندگی	
	چرخ پشیمان شد و کور و کبود	
	کی شکند قیمتِ دُر یتیم	
	مایه زیان کرد که گوهر شکست	
	سرخ برآمد چو گل از انفعال	
	گشته بنفشه ز غمش نیل پوش	
	در صدف از رشک روان گشته آب	
	قلب برون آمده است از محک	
	وزن تو زان سنگ پدید آمده	

^{۲۰} «وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ»: قرآن، ۱۷۲/۷.

چشم به دندان تو تا راه یافت	۴۸۵
تا دُر لعل تو به خون رنگ شد	
جامه زنگاری چرخ نگون	
می کشد از مصر ده انگشت نیل	
جوهر دندان تو تا شد شهید	
جانب دندان تو تا یافت راه	۴۹۰
آگه از آن واقعه تا مشک شد	
خون دهان و لب تو کم یزل	
دم ز عقیق لب تو زد سهیل	
تا صدف لعل تو شد در نثار	
نخل تو کز فیض ثمر بار بود	۴۹۵
لطف تو چون خوان کرم گستراند	
شاخ برومند چو گردد محل	
کیست درین عرصه مدیحی که او	
نان کس از سفره گردون نخورد	
نان طلبی از در او خامی است	۵۰۰
نان نتوان خورد ز خوانش که نان	
گر طلبی راه خلاصی ز بخت	
آنکه ثمر بود به نخل امید	
بود درخت کرمش میوه دار	
آب سیه چشم از آن کاه یافت	
سنگ از آن واقعه بی سنگ شد	
از غم دندان تو شد نیلگون	
از غم دندان تو بر خانه نیل	
نالاه ز غم سر به تریا کشید	
سنگ از آن بی ادبی شد سیاه	
خون جگر در دل او خشک شد	
ساخته گلگونه فستح از ازل	
جوهر دندان ترا شد طفیل	
سینه گوهر شد از آن غم فگار	
از ممر سنگ ثمر بار بود	
سنگ هم از لطف تو بی بر نماند	
سنگ خورد میوه دهد فی المثل	
جوهر ندید از فلک تندخو	
تا چو شفق در دم ازو خون نخورد ^{۲۶}	18 ^b
از لب او کام تو ناکامی است	
بیهده دندان شکند سنگ سان	
سنگ خور و میوه فشان چون درخت	
صبر همی کرد و جفا می کشید	
سنگ همی خورد و همی داد بار	

نَعْتُ الثَّالِثُ

ای ز وجود تو وجود همه	۵۰۵	بود تو سرمایه بود همه
سرّ مظاهر ز تو ظاهر شده		ظاهر تو سرّ مظاهر شده
بود وجود همه عالم تویی		مایه بود همه عالم تویی
ذات تو گر ز آنکه نکردی ظهور		عالم و آدم نشدی غرق نور
جمع رُسل جمله ز خیل تو اند		عالم و آدم به طفیل تو اند
حرف نخستین جهان ذات تست	۵۱۰	ذات جهان موجب اثبات تست
تا «الف» قامت تو شد غلم		بر سر لوح ازل آمد قلم
شخص جهان از سر صدق و یقین		دم ز تو زد در نفس واپسین
سدره ز نعلین تو عالی جناب		عرش ز تعظیم تو والی مآب
کنگره بام تو عرش مجید		سدّ تو در ملک شریعت سدید
عقل در ادراک کمال تو کم	۵۱۵	فکر به سودای خیالی تو کم
آینه چشمک پیر خرد		نعل براق تو به معنی سزد
ساخته پیوسته سهیل ندیم		طسمه نعلین تو نطع ادیم
روح ملایک شده محتاج تو		عقل فرو مانده معراج تو
در سر راه تو که بی کم شده		کم خرد و دانش مردم شده
عقل فرو مانده در آن قافله	۵۲۰	پای فلک گشته پُر از آبله
شب که بر افروخت چنان کوبی		نام خدا بود همایون شبی

19^a

نَعْتُ الرَّابِعُ فِي وِلَادَتِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ

در شب مولود تو چشم و چراغ		بود فلک پُر گل انجم چو باغ
بود شبی تازه چو خرم بهار		زانجم او صحن فلک لاله زار
آهوی روز از جهت آن مسا		بود به صحرائِ عدم در چرا

	رایضِ گردون به طریقِ صواب	۵۲۵
	آهویِ چرخ از سببِ احترام	
19 ^b	هدهدِ شب از غمِ صبحِ عبوس	
	ساخته بود انجمِ روشنِ دلیل	
	بهرِ گشایشِ فلک از اختران	
	معجزه بنگر که در آن مرحله	۵۳۰
	ماهِ رُخت چون ز عرق یافت تاب	
	داد ز زرعِ تو عطارد نصیب	
	از ممرِ مهرِ تو در یکِ نظر	
	شستِ تو آن دم که گشاید گره	
	بود در آن شب به طریقِ صواب	۵۳۵
	در نظرِ طالعِ تو مشتری	
	از جهتِ ساچیِ تو بر طبق	
	بوده مهّاکه بگوید سرورش	
	از جهتِ کحلِ تو بود آن زمان	
	جدی و حمل را فلک از بذلِ تو	۵۴۰
	خم شده در خدمت و تکریمِ تو	
	هفت و نه و چار و سه و ده حواس	
	شاخِ عمل در چمنِ آن دیار	
	میوهء نخلِ قلدت انگیختند	
	دهر به پایوسِ تو شد ارجمند	۵۴۵
	راه روانِ کوسِ بشارت زدند	
	برده جنیبت به در آن جناب	
	ساخته در مرتعِ شیران گنم	
	شانهء سر ساخته تاجِ خروس	
	سنبله‌ها بر سرِ برج و فصیل	
	سنبله‌ها چیده به بامِ جهان	
	بود به مولودِ تو شبِ حامله	
	ماه چو خرچنگ برآمد ز آب	
	سنبله را دانهء انجم شکیب	
	کرد دو «هَی» زهره ترازویِ زر	
	قوس نهد در دهنِ تیرِ زه	
	مشتريِ ماهِ تو صد آفتاب	
	پیشِ صطربِ فلک در، عَری	
	کرده گهرِ چرخِ جواهرِ ورق	
	بانگِ نمازی چو بلالت به گوش	
	دیدهء خوبانِ عرب سرمه دان	
	ساخته بریان ز بی‌نزلِ تو	
	لوح و قلم در ره تعظیمِ تو	
20 ^a	داشته در راهِ تو آن لحظه پاس	
	میوهء تعظیمِ تو آورده بار	
	سدره روان در قدمت ریختند	
	مرتبهء دهر ز تو شد بلند	
	کوسِ بشارت به اشارت زدند	

باز ندانست شب از پای بوس	کُنْگَرَه عَرش ز تاجِ خروس	۵۵۰
پیش تو بنهاد در اول سبق	لوح و قلم سرّ جهان بر طبق	
من که مدیجی دعا گستم	سایه تو دور مباد از سرم	
جانِبِ خود راه نمایم کن	خانه خدا خانه خدایم کن	

خَلُوتُ الثَّانِي فِي مَدَمَةِ النَّفْسِ

ای به هوا و هوس تن اسیر	در پی تن چند روی خیره خیر	
خیره مشو خیره پرستی مکن	آب صفت میل به پستی مکن	
بر گل سوری مگزین خار را	خار چو اغیار مبین یار را	
راه مرو در پی بیگانگان	خوار مبین خواری دیوانگان	
خارِ مغیلان مکش از پای خود	کعبه مجو از دل رعنايِ خود	۵۵۵
در طلبِ عشق تهی پای باش	خار ز پا می کش و بر جای باش	20 ^b
گر بؤد از کوه، گران سنگِ بیم	بیم مبر باش چو مردانِ حلیم	
کعبه مجو در سفرِ جاه و مال	بستنِ احرام چنین شد و بال	
از چه کنی حلقهء کعبه هوس	هست ترا دایرهء سنج بس	
کارت ازین بادیه بس مشکل است	راه درین مرحله درد دل است	۵۶۰
درد درین راه بؤد هم سفر	خون دل و دیده بؤد ما حاضر	
خیمهء این راه، عذابِ اجل	کوتاه ازین میخ، طنابِ امل	
خیمه درین بادیه ریگ بوم	سوخته در آتشِ بادِ سَموم	
دیده بدوز از همه مانند باز	تا ز هوا و هوس آبی تو باز	
خارِ مغیلان تو گلشن شود	دیدهء وادید تو روشن شود	۵۶۵
مرگ رفیق است نگاهی بکن	مرده اگر نیستی آهی بکن	
ارض و سما را غم ما خوردنی است	حاصلشان غیر غم و درد نیست	

	هر خطِ سبزی که ازین خاک خواست	کاتبِ آن خطِ قلم دست و پاست ^{۲۷}
	تا قلمت هست خطی زن رقم	پیشتر از آنکه نباشد قلم
۵۷۰	دم مزن از دایرهء خیر و شر	تا که چو پرگار نگردی به سر
	موسمِ ذی فرقِ سرِ کوهسار	گشت سفید از غم فصلِ بهار
21 ^a	تا نکشی زحمتِ سرمایِ ذی	کی سویی گلزار توان بُرد پی
	یک قدم از هستی خود نه برون	تا که شوی همدمِ اهلِ درون
	در طلبِ دین قدم از سر تراش	در قدمِ خواجهء لولاک باش ^{۲۸}
۵۷۵	راه توان بُرد به قصرِ جنان	از ممرِ خواجهء آخر زمان
	آنکه ز خاکِ در او تاج بُرد	راه به سر منزل معراج بُرد

نَعْتُ الْخَامِسُ فِي مِعْرَاجِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ

	آنکه ازین خواجه روایت کند	در شبِ معراج حکایت کند
	گفت شبی از درِ بارِ جلیل	رفت به درگاهِ نبی جبرئیل
	بُرد پی بردنِ خواجه، یِراق	با کمر و تاج «لَعْمُرُك» براق ^{۲۹}
۵۸۰	خواجه، یِراق ره معراج کرد	بر سرِ نعلین قدم تاج کرد
	برگ و یِراقِ ره کوئین ساخت	تختِ قدمِ افسرِ نعلین ساخت
	بود در آن راه بر اسبی سوار	همچو پری جلوه گر و بال دار
	بود چو آتش به روش گرم خیز	تندتر و تیزتر از باد نیز
	ماو جبین اشقرِ گردون نورد	از گیلِ افلاک بر آورده گرد
۵۸۵	در چمنِ خلد چریده به کام	آبخورش چشمهء کوثر مدام

^{۲۷} خاست : خواست ۷۸.

^{۲۸} لولاک لما خلقت الافلاک: کشف الخفاء، ج. ۲، ص. ۱۶۴.

^{۲۹} «لَعْمُرُك إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ»: قرآن، ۷۲/۱۵.

حور در آن روضهء عنبر فراش	زفته به گیسو همگی دست و پاش
رایض خورشید به هر صبحگاه	یال و دُمش شسته به صابون ماه
از بی یال و دُم آن راهوار	کنگرهء عرش شده شانهدار
بسته بر و انجم سیاره زنگ	چرخ مرصع، شده زمین پلنگ
۵۹۰ راکب آن مرکب گردون حرام	رخت سفر بسته ز بیت الحرام
کرد به رفتن ز حرم چون شتاب	دیدهء زمزم شد از آن غم پُر آب
خواجه چو بر مرکب رفتن نشست	خواب چو آب از نظر خواجه جست
گشت ز خونریزی چشم سرش	ریگ بیابان حرم سرخ پوش
رخت سفر را ز حرم پاک کرد	رفت و حرم جامه ز غم چاک کرد
۵۹۵ اُستره کز موی سرش دم زده	بر حجر مگه سر از غم زده
آب که دور از در بارش فتاد	روی چو دیوانه به صحرا نهاد
محمل لیلی چو رود از عرب	فکر جنون نیست ز مجنون عجب
برق و ش از ظلمت این چار طاق	جست چو خورشید به یکدم براق
فکر عروج شب معراج کرد	محرز شاهی همه تاراج کرد
۶۰۰ زو گرهء خاک به جا خشک ماند	دور ز نافه، گره مشک ماند
از کرهء باد چو آتش گذشت	تیز تر از آتش سرکش گذشت
برد ازین چار چمن چار برگ	بهر فلک ساخت از آن چار برگ
بر سر این قصر نه ایوان کند	از ممر رشتهء طاعت فکند
چوب کلیدی ز عصا ساز کرد	قفل ز صندوق فلک باز کرد
۶۰۵ منزل او چون سوی مه برد راه	بر سر خوان ما حضرش قرص ماه
قلب مه شب رو اندوده رو	شهر روان گشت ز اکسیر او
در ره او حاجت تعلیم داشت	تیر به کف صورت تقویم داشت

از دو دلی تیر چو مضطر بماند	۶۱۰	پیکر جوازش دو پیکر بماند
قاضی گردون شرف و جاه یافت		مرتبه کیوان هم از آن راه یافت
ثور و زحل را ز ره او سپهر		ساخته بیت الشرف ماه و مهر
طبلکِ تُرکِ فلکِ شیرپوش		آمده همچون فقرا در خروش
عیسی مریم ز پی ما حاضر		برده برش بر طبق نور خور
مهر در آن حال ز روی طرب		دست به دف زد چو زنان عرب
گشته چو تجرید در آن رهگذر		یافته عیسی مجرد نظر
برده مسیحا ز مقام حضور	۶۱۵	مایدهء ما حاضرش قرص نور
چون سرطان یافت ز ماهش نشان		طالع عالم سرطان شد از آن
بوی دلیری چو ازو شیر یافت		خنجر دندان همه شمشیر یافت
یافت چو نقش «الفش» حدّ خویش		بر «الفش» بست اسد سدّ خویش
گشت ز گیسوش در آن مرغزار		مزرعهء سنبله سنبل نثار
سنبله تا خوشهء گیسوش دید	۶۲۰	خوشهء بی توشه به منزل کشید
یافت ترازو چو فزون وزن او		از همه آورد بدو سرفرو
چشم ترازو که به وزن آمدش		سرخ تر از چشم گوزن آمدش
قوس ازو گشت چو صاحب قران		تیر همی جست چو تیر از کمان
بوی گوزن زه قوسش فزود		هوش چو تریاک ز کژدم ربود
لنگر او برد چو از جدی هوش	۶۲۵	شد زحل از لنگر او پوست پوش
دلو رسن در ته چاه او فکند		حوت در آب آتش آه او فکند
در ره او چرخ سرافکنده بود		طایر افلاک پرافکنده بود
خواجه در آن سیر چنان تند راند		چرخ در آن مرحله از سیر ماند
از حرم کعبه چو احرام بست		تا حرم قلنس سگ کام جست

22^b

تن دل و دل جان شد و جان دوست گشت	در تن جان، جان شد و چون دوست گشت
باطنش از شمع بقا نور یافت	خانهء ویران شده معمور یافت
یار بدو همدم و همراز گشت	همسفر و همدم و همساز گشت
ساخت به یک دم دم او را روان	از دم جانان همه تن گشت جان
دید که دارد سخن او اثر	خورد غم امت خود سر به سر
یافت چو از مشرق دولت سرور	نور ازو نار شد و نار نور
زد چو در آن دم زر خود بر محک	از ورقش نقشی خودی گشت حک
نقش دویی شد ز میان ناپدید	رخت به سر منزل اصلی کشید
گشت چو نخل رطبش بارور	داد از آن نخل به امت اثر
ای که ز سیر تو فلک باز ماند	ملک و ملک خیره در آن راز [مانند]
دیدهء ایام چو در خواب رفت	خواب تو از چشم تو چون آب [رفت]
برد برون رخس تو در یک نگاه	مرغ صفت رخت ازین دامگاه
نقطهء انجم پی رمی تو تیر	ریخته بر رمی فلک فال گیر
در شب معراج تو با صد درود	زهره ز نعلین تو می ساخت عود
یافته انجم ز تو معراج را	ساخته بر نور شب داج را
ریخت در آن شب ز کواکب عنان	خار و خسک در ره مهر آسمان
جوهر تیغ خور عالی مقام	پاک نگردید ز زنگی ظلام
مهر به زنجیر تو در قید بود	قید گرفتاری او کید بود
مرحله قدر تو چون بست بار	دلو در آن مرحله شد آب دار
چرخ ز تو بیضه صفت مستدیر	قوس تو از بیضه برون کرد تیر
بخت ترا گشت به جاهی دلیل	کز طیران ماند فرو جبرئیل
پردهء بیگانگیت رفع شد	سود و زیانت همگی نفع شد

	کار چو بر وجهِ حَسَن ساختی	در حرمِ قُربِ وطن ساختی
۶۷۵	جان همه تن در ره جانان شدی	در ره جانان همه تن جان شدی
	هرکه درین ره چو تو بی سایه شد	محترز از سایهء همسایه شد
	آنکه به معراج تو آورد شک	نام وی از دفترِ دین گشت حک
	بر سر این دایره «أَيْنَ الْمَقَرِّ»	هرکه مُقَر نیست ندارد مَقَر ^{۳۰}
	خسته مدیحی که دعا گوی تست	بندهء دیرین سر کوی تست
۶۸۰	پر ز مَی مهر تو کرده ست جام	چشم بر الطافِ تو دارد مدام
	از من و وز حالِ من زارِ پیر	چشم عنایت ز کرم و امگیر ^{۳۱}

نعتِ سادس در صفتِ سنگِ بستن

	ای گهرت در صدفِ ما و طین	لوحهء دیباچهء دنیا و دین
	واسطهء اصلِ وجود همه	رابطهء نسخهء بود همه
	بود تو پیدا کن نابودها	درگه تو غایتِ مقصودها
۶۸۵	در قدمِ سیرِ تو عالم دو کام	منزل اقبالِ تو عالی مقام
	دهر پُر از غلغلهء دین تست	غلغلهء دهر به آیین تست
	شاخِ امید از تو برومند گشت	از تو تنِ شرع تنومند گشت
	قطبِ مدارِ فلک و مرکزِ	در تنِ ایجازِ جهان موجزی
۶۹۰	نقطهء نُه دایره ای در کمال	گشته مزین ز تو جاه و جلال
	پرتو خورِ رایِ رزین تو شد	روی فلک پشتِ زمین تو شد
	مهر و مه از نامِ تو نامی شده	حمد ز «حای» تو گرامی شده
	فرّهما سایه نما آمده	سایهء تو فرّهما آمده

^{۳۰} «يَقُولُ الْإِنْسَانُ يُؤْمِنُ بِالْمَقَرِّ»: قرآن، ۱۰۷۵.

^{۳۱} و از: و وز YN.

چون دل اسم آمده نام خدا	از «الف» اسم تو نام سما	
گر سخن ناطقه چون دُر بود	تیغ زبان تو زبان پُر بود	
تا که کند دیده روشن گجیل	مه برد از خاکِ درت میلی میل	۶۹۵
طوطی گلزار فصاحت تویی	هم نمکی کان ملاححت تویی	
نطق تو تا بار فصاحت گشاد	بار فصیحان جهان شد کساد	
رنج جهان را همه راحت شدی	تا نمکی کان ملاححت شدی	
باصره را چشم سوی ناز تست	سامعه را گوش بر آواز تست	
راستی صبح سعادت تویی	عابد و معبود عبادت تویی	۷۰۰
کوه گران نیست به «نعم الوکیل»	در کفهء سنگ میانست ثقیل ^{۲۲}	
در کمرت سنگ میان بست از آن	با تو بود سنگی دگر در میان	
شمه ای از موی سرت بوی مشک	قطره ای از ابر عطایت سرشک	
لفظ دُر بار تو جوهر شکن	خاک تو آب، آب تو کوثر شکن	25 ^b
فرش تو در مرتبه و قدر عرش	قدر تو را از قدم عرش فرش	۷۰۵
دست درازان سپه دار هست	ساخته از دست تو کوتاه، دست	
طرح تو اجسام شد ارواح هم	طرح چنین باید و طرح هم	
طرح تو طرح جهان تا نشد	طرح جهان مطرح جانان نشد	
هر که نه در راه تو بی راه رفت	آنکه به دین تو شد آگاه رفت	
در ره دین تا تو برون تاختی	راه زنان را تو بر انداختی	۷۱۰
دین دگرها همه از دید ماند	دین به آیین تو جاوید ماند	
اصل وجودی که جهان فرع یافت	بنده مدیحی تو از شرع یافت	
شارح شرع تو ره او مدام	باد ز یمن کرمست و السلام	

^{۲۲} «الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ»: قرآن، ۱۷۳/۳.

نعتِ سابع در ترجیح آن حضرت

قاصر از اوصافِ تو عقلِ عقول	ای ره تو صوبِ صوابِ قبول	
عرش ز شرعِ تو شده محترم	شرعِ تو بر عرش کشیده قلم	۷۱۵
کرسی و لوح و قلم از نامِ تو	نامِ بر آورده ز انعامِ تو	
حمدِ تو بر خلق مقرر شده	نامِ تو از حمدِ مصور شده	
۲۶ ^a قرصِ خلیل آمد و قدسِ خلیل	بر نمکِ خوانِ ملاحظت دلیل	
در چمنِ نرگس و گل چشم و گوش	از سخت رفتن ز خود عقل و هوش	
چرخ و فلک سالکِ اطوارِ تو	مشعلِ خور روشن از انوارِ تو	۷۲۰
مسکنِ تو خلوتِ خاصِ جلیل	شمعِ بُوت ز تو روشن دلیل	
زاویهء صدرِ تو جای ملک	زاویهء صدرِ تو دلِ فلک	
دامنِ چرخ از کرماتِ روغنی	ملک و ملک از سرِ خوانت غنی	
خضرِ نبی آبِ بقا از تو یافت	خوانِ خلیل ابرِ عطا از تو یافت	
میل ز جاروبِ درت جبرئیل	ساخته در سرمهء چشمِ علیل	۷۲۵
سنبله از مزرعِ تو خوشه ای	زاویهء چرخ ترا گوشه ای	
از گهرِ تیغِ تو شد نیل پوش	مصرِ عرب کز تو تهی داشت گوش	
پیش کلامِ تو کلیمِ الکنی	گلشنِ عیسی به رخت کلخنی	
بدرقهء راهِ خدا یافته	کعبهء جان از تو صفا یافته	
از ممرِ جهلِ مرگب قلم	تافت سر از خطِّ تو در بیش و کم	۷۳۰
شکرِ مصری ز نباتِ تو صاف	گشت به یک چاشنی انحراف	
بوی ز موی تو به هر سوی برد	مشکِ سوی موی تو تا بوی برد	
۲۶ ^b مشکِ خطا کرده به آهوی چین	نسبتِ موی تو ز روی یقین	
زلفِ سیاه پوش تو را قید نیست	کیست که در راهِ غمت صید نیست	

با سگت ار شیر محاکا کند	۷۳۵
آهوی تو شیر سگ کوی تست	
ذات تو آن لحظه که موجود گشت	
تا گیل آدم ز تو سیراب شد	
کشتی صد نوح به سودای تو	
در ره دین آب سیل از تو بود	۷۴۰
گشت به اقبال تو یوسف سعید	
خضر پی آب بقا می شتافت	
تا ز ره زلف تو آرد گره	
دیدهء بلقیس ز خاکت قدیر	
نیست حجاب تو ز جاه عظیم	۷۴۵
گشت روان از تو زبان لغت	
نام تو اقی و لغات از تو حل	
هست عرب را لغت تو سبب	
از تو یکی گشته لغات دویی	
در عرب و در عجم اکنون علم	۷۵۰
از لغت دانش حرف جهان	
در همه عالم تو کس من بسی	
ناکسی من منگر ای کسم	
راه به صوب در خویشم نما	
بر در خود ساز مقام رفیع	۷۵۵
پوست سگت از سر او وا کند	
شیر شکار سگ آهوی تست	
جملهء نابود جهان بود گشت	
سجده گه خلق چو محراب شد	
همچو حیایی است ز دریای تو	
چاشنی جان خلیل از تو بود	
تا ز ذلیلی به عزیزی رسید	
تا نظر از چشمهء «میم» تو یافت	
در کف داوود شد آهن زره	
هدهد جاه تو سلیمان سریر	
سوزن عیسی و درخت کلیم	
نام تو شد نام و نشان لغت	
تا به ابد حل لغات ازل	
تو لغتی، نه که زبان عرب	27 ^a
زانکه صحاح اللغهء ما تویی	
حل لغات عربی و عجم	
بخش مدیحی، به مدیحی رسان	
جز تو در ایام ندارم کسی	
از کرم ساز کسی ناکسم	
قفل در بسته به رویم گشا	
روز قیامت ز کرم شو شفیع	

نعتِ ثامن در صفتِ آرزیز مقبرهء آن حضرت

ای شده جمع ورقّت در جهات	فاضل و باقی همهء کاینات
دخلی دو کان خرج برات تو شد	اصلی جهان دُرج نبات تو شد
ثبت تو شد تازر و حشو شروع	بر سر بازارِ اصول و فروع
معجز تو برّهء بریان بس است	شقّ قمر حجّت و برهان بس است
از ورم پای تو شبهای تار	گشته سمین پهلوی شب زنده دار
در بر تو سنبل مشکین بتاب	اهل گنه راست طریق صواب
در ره بیداری چشم تو شب	گشته سیه چون دل اهل غضب ^{۳۳}
سایهء تو بود چو سنگین از آن	ارض نشد حامل بارِ گران
تا نشود گوش زمین بر تو تیز	شد ز نجومش فلک آرزیز ریز
تا نبود خصم ترا بر تو دست	راه سر کوی تو آرزیز بست
خاک ز آرزیز حصار تو شد	حلقه به گوش در بار تو شد
حلقهء آرزیز تو در گوش خاک	هست گرانمایه تر از درّ پاک
گوش زمین حلقهء آرزیز تو	کرده گران در ره انگیز تو
دید که از خاک تو شد زر عزیز	حلقه به گوش تو شد آرزیز نیز ^{۳۴}
خاک ترا دهر به آرزیز زهر	ساخته چون حیدریان سنج مهر
قصر مزارت که فلک سقف اوست	حاصل و محصول دو کان وقف [اوست]
صفحهء تقویم جهان را رقم	نیست جز احکام تو در بیش و کم
تابه کی ای خواجهء عالی جناب	پردهء خورشید تو باشد حجاب
بی تو حرم چاک گریبان بماند	زمزم ازین واقعه گریان بماند

^{۳۳} غضب : غضب .YN.

^{۳۴} آرزیز : آرزیز .YN.

28 ^a	<p>گریهء زمزم بیر از چشم او راه تو بر تیغ نکوهی چراست حصن تو آرزیز بوَد تابه کی ظلمت آفاق پر از نور کن میخ وی از کوکب عیوق ساز ساز جهان بنده بحق القدوم ز آب بقا پاک بشو روی خاک چشم عجم در ره تو گشت چار روز طرب بی تو شب تار گشت گشسته ز درد تو کبود و سیاه شد رخ خوبان عرب حال حال از پس این پرده برون نه قدم شاد کن از نو دل غمناک را نه گو چو آرزیز گران خیز کرد بند منہ مرغ سحر خیز را مرحمتی کن که از آن تواند از رخ ذرات فرو کش نقاب وز رخ شب رنگ سیاهی بیر گرد ز دریای شقاوت برآر در تن آفاق درآ یک زمان کار جهان ساز به یکدم تمام ملک سلیمان همه بر باد ده</p>	<p>چاکِ گریبانِ حرم کن رفو ماه تو در میخ نکوهی چراست ماه جهان تیز بوَد تابه کی پردهء خاک از رخ مه دور کن تختهء نعلین ز صندوق ساز تازه کن احرام حرم را رسوم پاک کن از گرد عدم روی پاک نخلِ عرب بی رطب تست خار چشم سپهر از تو گهر بار گشت چشم و لب اهل عرب دادخواه در غمت از کنندن رخسار آل از جهت نظم نظام اُمم باز رهان ز آتش غم خاک را خیز بر آر از دل آرزیز گرد طوق مکن حلقهء آرزیز را خلق جهان تشنه لبان تواند روی نما صبح شد ای آفتاب از سپه روز تباهی بیر چهرهء آفاق بشوی از غبار هست جهان چون تن بی جان تو جان تیغ چو خورشید برآر از نیام آتش موسی به دل راد ده</p>	<p>۷۷۵ ۷۸۰ ۷۸۵ ۷۹۰ ۷۹۵</p>
28 ^b			

زنگِ ظلام از رخ عالم بیر	مجلسِ جان را ز بقاده خبیر	۸۰۰
عینِ دلِ نعلِ براقیت ز مهر	پرده به رافع ز جمالِ سپهر	
عکسِ وی از چشم و دلِ کج نظر	شکلِ عقارب به طریقِ دگر	
از «الف» دلکشِ انگشتِ تو	ماه دو پاره شده ار زشتِ تو	
خیلِ رُسلِ زین ره و را آمده	ز آن جهت انگشتِ نما آمده	
صدقِ ابابکر به صدیقِ کن	عدلِ عمر بر سرِ زندیقِ کن ^{۳۵}	
قصّه عثمان ز نوایبِ طلب	نادِ علی را ز عجایبِ طلب	
حالِ دو عم بر رخِ آفاقِ یه	رنگِ شفق را ز رخِ آل ده	
جرمِ مدیحی ز کرم در گذار	شافعِ من باش به روزِ شمار	۸۰۵
از دلِ من صورتِ دعوی زدای	راه به سر منزل معنی نمای	
تیغِ زبانم به سخن تیز کن	بحرِ ضمیرم گهر انگیز کن	29 ^a
خلعتِ محمود به نامم بر آر	همچو ایاز از درِ خاصم در آر	

خلوتِ ثالث در صفتِ شب و سیرِ انفس

یک شبی از جمله شبهایِ داج	تیره ازو چشمِ منیرِ سراج	
بود شبی از همه شب تیره تر	خیرهء خیری شده زو خیره تر	۸۱۰
در حقِ آن شب به کلامِ مجید	گفته خدا «ذَلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ» ^{۳۶}	
ماه در آن تیره شبِ خیره سر	راه نمی برد به بیتِ السفر	
تیره تر از غیبتِ اهلِ درون	«عِنْدَهُمُ الْعَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ» ^{۳۷}	
بر سپه روم ز قبلِ وُلوج	خیلِ حبش کرده در آن شب خروج	

^{۳۵} زندیق : زندیق YN.

^{۳۶} «وَتُفِيحُ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ»: قرآن، ۲۰/۵۰.

^{۳۷} «أَمْ عِنْدَهُمُ الْعَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ»: قرآن، ۴۷/۶۸. الغیب : الغیب و YN

روشنی دیده‌ء باریک بین	ز آن شب تیره شده تاریک بین	۸۱۵
ره شده بر راه رو روز دور	شعلهء خورشید فتاده ز نور	
روز شده از جهت آن عدیم	مادر شب بوده ز زادن عقیم	
نامه سیاه آمده بود از ازل	آن شب بی روز که شد بی بدل	
گریه کنان مانده چو خر در خلاب	بنده در آن شب ز پی اکتساب	
برده ز آفاق به انفس مرا	وادی اندیشهء ارض و سما	۸۲۰
برده ز هر سو چو حبابم فرو	سیل سرشک از غم آن جست و جو	
رفته به هر سوی چو از باد کاه	شخص ضعیفم ز دم سرد آه	
فارغ از اسباب «هُمُ الْمُفْلِحُونَ» ^{۳۸}	رفته سر رشته ز دستم برون	
مانده فرو در غم بیچارگی	از سر و سامان شده یکبارگی	
مانده درین دایره پرگار وار	دست ز کارم شده وز دست، کار	۸۲۵
زیر قدم سر شده در هر قدم	ساخته در راه چنان سر قدم	
کشتی بی لنگر سیل خطر	بود در آن قلمز پر شور شر	
کشتی من ازّه پشت نهنگ	بود در آن لجهء پر لای و سنگ	
بود چراغی ولی از چشم مار	در ره آن بادیهء تنگ و تار	
روشنی شمع از آن بودمی	دست چو بر پشت ددان بودمی	۸۳۰
روشنی از آتش چشم ددان	بود در آن تیره شب از هر کران	
بود در آن بادیه باد سموم	بادزنی کو برزد از دل غموم	
ملک عدم داشت وجود عدیم	در بر آن راه پراز ترس و بیم	
قرص خور و ماه بود نان و ماست	توشهء آن راه خطرناک راست	
جان دهد از گزسنگی آدمی	بیضهء مار ار نکند همدمی	۸۳۵

^{۳۸} «أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»: قرآن، ۵۱۲.

30^a

از گره کژدم و دندان مار
 خیمه در آن بادیه بود آبله
 بود یکی کوه و چه گویم چه کوه
 رفته برش قلعهء گردون زیاد
 هر حجری ز آتش او دوزخی
 نطع پلنگان شده گلہای او
 برق درو آتش دوزخ نما
 آب درو از عرق بنده بود
 ابر بلا مانده درو مبتلا
 خون یکی ریخته هر بیر او
 صد ملک الموت شد آنجا ز دست
 ریگ و گیا تیزتر از تیغ تیز
 آب نمی خورده بر آن مار زهر
 ساخته برگشتهء آن ره سبیل
 خاکِ غریبی است که دامان گرفت

30^b

سرخ به خون ساخته تیر و کمان
 از دم افسونگر آن دشت و تل
 مار شده در بغلم ریسمان
 خار شده سوزن مزگان به چشم
 هر سر سوزن شده زان روزنی
 زندگی بود خوش آن زندگی
 سینه پر آتش چو تنور آمده

ساخته تسبیح و عصا روزگار
 راه روان را ز پی راحله
 بر سر آن بادیهء پر شکوه
 کوهی از اندیشهء گردون زیاد
 هر قدمی در ره او فرسخی
 مسکن شیران شده مأوی او
 ابر درو آب کش و یخ نما
 هر دو قدم جاو دگر کنده بود
 کله زده بر سرش ابر بلا
 سیل غم انگیزه هر ابر او
 ابر اجل کله بر آن کوه بست
 بود در آن وادی اندوه خیز
 مار درو پوست فکنده ز قهر
 پیل زمین کنده به دندان چو بیل
 خار که دامان بیابان گرفت

۸۴۰

۸۴۵

۸۵۰

در شب آن عید به عید آسمان
 رشته روان مار شده در بغل
 از ممر حقهء بازی گران
 مار شده خار مغیلان ز چشم
 هر سر مو بر تن از آن سوزنی
 مرگ به یاری چنان زندگی
 ز آتش دل جان به نفور آمده

۸۵۵

حلقهء گوشِ من و مردم شده	خم چو در آن ره دُم کژدم شده	
رشتهء جان بسته به بالِ هوس	آمده دل در طیران چون مگس	
سنگ بر اسپر زده از کوه کوه	تن سپر سنگ شده از شکوه	۸۶۰
همچو چنار از دلِ خود سوخته	شخصی من آتش ز دل افروخته	
داغ دلِ غم زده آتش فرورز	ز آتش آن بادیهء سینه سوز	
سینه ز آتش شده آتشکده	مردم دیده بت دیده شده	
غازهء او ساخته از خونِ چشم	زرد شده پردهء گلگونِ چشم	
داروی او بیضهء افعی شده	دیده در آن بادیه اعمی شده	۸۶۵
دل اثر زیستن از من نیافت	جان ره بیرون شدن از تن نیافت	
کارِ من از نیکی و از بد گذشت	صبر در آن حادثه از حد گذشت	
در خطر از کام نهنگ و پلنگ	بودم از آن وادی و دریای تنگ	
روی نمود از دلِ شب روزِ من	کز اثرِ آه جهان سوزِ من	
عالم بی نور پر از نور شد	تیرگی از روی جهان دور شد	۸۷۰
شمعِ فلک را ز ضیا شد دلیل	صبحِ دوم چون نفَسِ جبرئیل	
بیضهء بیضاوش باز سفید	بر سرِ خوانِ سحر آمد پدید	
در قلم صبح پر از شیر شیر	شد قلمِ سبزهء سپهرِ منیر	
صندلِ حل کردهء ساییده مهر	سوده و ساییده به روی سپهر	
کشتی من از خطر آمد برون	بادِ مراد آمد و شد رهنمون	۸۷۵
غمزده چون «میم» سرم پیش بود	زان سرفرم دیدهء دل ریش بود	
در دل از اندیشه بسی وهم بود	همچو کمان قامت از سهم بود	
داد من بی دل و دین را دلی	کز حرم کعبهء دل کاملی	
وز پی او توشه خور و غم مخور	گفت به جَمّازهء محمل نگر	

31^a

	در قدمِ ناقهءِ محملِ در آی	۸۸۰
	در رو این بادیه چون باد رو	
	خار در آن بادیه شمع گل است	
	بحر درین بادیه آب بقاست	
	هست درین بیشه عصای کلیم	
	خارِ مغیلان شده نخلِ امید	۸۸۵
	نوبتِ جانِ ره دل یکدلِ	
	گوسِ رحیلِ ره دل چون زنند	
	کعبه روان ره سوی منزل برند	
	زیرِ پر آرند نه افلاک را	
	از صفتِ رومی و زنگی رهند	۸۹۰
	بر رخ هستی ز میان طی کنند	
	از خود و از هستی خود بگذرند	
	یکسره آیند چو باز از همه	
	دفترِ تفصیلی و اجمالِ خویش	
	ملک و ملک جمله مساوی کنند	۸۹۵
	از درِ کثرتِ سوی وحدت شوند	
	گر تو هم از نفس و هوا بگذری	
	این همه زحمتِ هوسِ نفسِ تست	
	طایرِ قدسی چه ز پرمانده ای	
	پر بگشا از سرِ این خاکدان	۹۰۰
	یوسفِ جان را ز چه تن بر آر	
	محملِ جانان طلب از دل بر آی	
31 ^b	از غم آن مرحله جام مُل است	
	خضر درین بحر بقا ناخداست	
	در ره جادوگری اژدر شمیم	
	از رطبش دانهءِ شکر پدید	
	رفته درین مرحله بی قافله	
	راهروان خیمه به بیرون زنند	
	رخت برون زین کرهءِ گل برند	
	باز گذارند گل و خاک را	
	روز و شب از قیدِ دورنگی رهند	
	مرکبِ ناموس و هوس پی کنند	
	چون مگس از خوانِ هوس برپرند	
	دیده بدوزند چو باز از همه	
	بر سرِ دیوانِ دل آرند پیش	
	جامه درین واقعه مأوی کنند	
32 ^a	جانِبِ نصرتِ گه فرصت روند	
	ز آدمِ خاکی به صفا بگذری	
	وین همه رنج از نفسِ نفسِ تست	
	هیچ ندانم به چه درمانده ای	
	طایرِ خود را به مقامی رسان	
	مصرِ عزیزِ به عزیزِ سپار	

فرع رهاکن که بوَد اصل این	میوهء وصل از چمنِ اصل چین	
تا نرود در طلبت آب رو	آب بقا بایدت از حضر جو	
دیو هوا را ز هوس شیشه کن	در همه کاری به خود اندیشه کن	
مردمی از صاحبِ خرمن طلب	سعی کن اندر طلبِ من طلب	۹۰۵
تا نشوی بستهء دیوِ خطر	دیو تو نفس است ازو کن حذر	
قصّهء لیسیدنِ پای است و غول	دستِ تو بوسیدنِ دیوِ فضول	
همچو سرِ سرو بوَد شاخ شاخ	پای طلب در ره این سنگ لاج	
پای ترا پوست چو رخ شد تنک	بر سرِ ره ز آمد و رفتِ سبک	
دست مزن جز که به شاخ بلند	رخت مبر جز سرِ کاخ بلند	۹۱۰
فکرِ خدیوی به خدیوی کشد	پیِ روِ دیوی سویِ دیوی کشد	
از جهتِ دیوِ هوس شیشه ساز	اشکِ روان در ره اندیشه ساز	
سیل ز بنیاد کند خانه را	خانه مکن در ره سیلِ فنا	
تا نشوی سیلِ بلا را کمین	از گذرِ سیل به گنجی نشین	
گرگ به دام از غم یوسف بوَد	ماندگی تو ز توقّف بوَد	۹۱۵
هست بسی خوب تر از عودِ تر	هیزم خشکی که شد آتش ثمر	
مردمی اش مایهء بیگانگیست	همدمی دیو ز دیوانگیست	
دیوِ هوس جانبِ باغت برد	شاخِ گل از کنج فراغت برد	
ره زندت چو ب شکوفه بهار	تا تو درین راه بمانی ز کار	
درخور تو چو ب تر و مردِ کر	هست گر آگاه نه ای زین خطر	۹۲۰
می زندت راه به آن و به این ^{۳۹}	شعبده انگیزی دیو لعین	
صورتِ تبدیل در احوال تو	گشت پدید از بد افعال تو	

^{۳۹} شعبده : شعبد YN.

	افسر تبدیل ز سر دور ساز	روضهء جان جایگه حور ساز
	ازیبی جمّازه کعبه روان	در قدم اهل صفا شو دوان
۹۲۵	کعبهء مقصود طلب کار تست	ز اهل طلب باش طلب کار تست
33 ^a	دریبی جمّازه این راه باش	محمل رو تازہ این جاه باش
	نقش پی ناقه مثال تو بس	آینهء صورت حال تو بس
	گر پی جمّازه حصارت شود	صد طبق نور نشارت شود
	فکر شب تیره مکن کافتاب	ازیبی جمّازه بر آید به تاب
۹۳۰	چون ز دلم این خبر آمد به گوش	من شدم از هوش و ز خود رفت هوش
	چون شتر مست گسستم مهار	من شدم از دست و شد از دست کار
	در ره او ساختم از سر قدم	بانگ در آن راه زدم بر قدم
	تیغ من از دمدمهء من عرف	بود روان از دم شاه نجف ^{۴۰}
	بر سر آن ره که پی تازه بود	مایدہ قرض پی جمّازه بود
۹۳۵	تیغ در آن ره شدی از هم سفر	ازیبی جمّازه شدی پی سپر
	در طلب عید و عید وصال	شد تنم انگشت نما چون هلال
	در بر آن کوه که بحر جهان	بود گه موج زدن تا میان
	چون فلک از جندره موج بود	روشنی چشم شب داج بود
	چون فلک و صد چو فلک گم درو	دیدہء ماهی شدہ انجم درو
۹۴۰	هیأت مجموعی او در مثال	بود چو گردونی و گشتی هلال
33 ^b	کهنه نهنگی که سر کید داشت	دام در آن بحر پی صید داشت
	مانده در آن بحر پی کید خود	چشم به راه از جهت صید خود
	ز آتشی سوزان دهندش دوزخی	از لب او تا به دهن فرسخی

^{۴۰} کشف الخفاء، ج. ۲، ص. ۲۶۲.

دید چو در کفّه خود سنگِ من	کرد در آن بادیه آهنگِ من	
چونکه مرا دید در آن بادیه	کرد عیان قصدِ من از ناحیه	۹۴۵
گشت به صیّادیِ من تیز کام	کرد روان سوییِ من از بحرِ دام	
آتشِ آهمِ غلمِ انگیز شد	نوکیِ غلمِ همچو سنان تیر شد	
همچو شهابِ ازبلیِ دیوِ رحیم	گشت مر آن دیوِ لعین را غنیم	
کهنه نهنگ از دم آن ازدها	کرد در آن لجهءِ حجرِ التجا	
من که در آن بحر شناور شدم	ایمن از اندیشهءِ دیگر شدم	۹۵۰
بود در آن دایرهءِ خطّ فقط	گشت بر آن دایرهءِ دل نُقط	
هر که ز نه دایره آن نقطه بود	دایره را دور از آن می نمود	
نقطه ای از حرفِ خرد باخبر	حرفِ خرد گشته بدو نامور	
نقطهءِ نه مرکزِ امن و امان	نقطهءِ پرگارِ زمین و زمان	
نقطهءِ مشکینِ بیاضِ عیون	نافهءِ مسکینِ ریاضِ عیون	۹۵۵
روشنی دیدهءِ «عینِ الیقین»	دایرهءِ «أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ» ^{۴۱}	34 ^a
نقطهءِ دل بر ورقِ کاینات	شد رقمِ حرفِ شناسانِ ذات	
فاتحهءِ سورتِ اخلاص اوست	خاص ترین حرمِ خاص اوست	
منزل او دیدهءِ روشن دلیل	مخزن او خلوتِ خاصِ جلیل	
نور سیاه است که آبِ حیات	برده ازو پی به سوی نور ذات	۹۶۰
تازه ترنجی است کز و تاکنون	دستِ عزیزان شده غرقه به خون	
خانه ای از پارهءِ یاقوتِ ناب	گنبدی از دانهءِ لعلِ مذاب	
مشک به سودایِ سویدایِ او	خون شده در راهِ تمنّایِ او	
دل چو در آن دایره شد رهنمون	رفت تن از دایرهءِ خود برون	

^{۴۱} «مَنْ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ»: قرآن، ۷/۱۰۲؛ «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»: قرآن، ۱۱۷/۶.

	۹۶۵	برزخ تن چون ز میان شد نهان	پرتو خورشید نهان شد عیان
		پرده چو برداشت ز ره پرده دار	گشت در خلوتِ خاص آشکار
		خاصگیان در آن بارگاه	هر یکی از قدر و شرف پادشاه
		بر در آن خلوتِ خاصانِ بار	خاص ترین بود دو تا پرده دار
		بود یکی بر دل میدان او	وان دگری مروحه جنبان او
	۹۷۰	از جگرِ خاص ترین سپاه	کرد جگر کسب سپه دار شاه
34 ^b		بر سر میدان جگر داریش	زرد سواری پی جان داریش
		معرکه سوز آتشی افروخته	حاصل صد معرکه را سوخته
		شامه را برد نسیمش ز هوش	سامعه در خلوت او تیز گوش
		باصره را چشم به درگاه او	روشن ازو شمع نظرگاه او
	۹۷۵	ذایقه را چاشنی او مذاق	چاشنی ذایقه را زو یراق
		ناطقه را تیغ زبان تیز ازوست	شخص سخن را سپر انگیز ازوست
		حافظه بر درگاه او تا سپرد	هرچه سپردند بدو وا سپرد
		مطبخ او پخته اگر خام یافت	پختگی از همتِ قسام یافت
		کرد سرایردهء آن آفتاب	رشتهء جان بود سراسر طناب
	۹۸۰	تن شده بر خرگه او سایبان	ساخته از پهلوی تن استخوان
		شمع ضیا یافته در خلوتش	کعبه صفا یافته از صحبتش
		خلوتی از خلوت او پر حضور	صحبت خلوت ز رخس غرق نور
		شمع مدیحی چو ازو بر فروخت	حاصل خود جمله به خلوت بسوخت
		بر در دل خاص شد و از خواص	بر در محمود ایاز است خاص

در فضیلت سخن

35 ^a	۹۸۵	لوح نخستین که قلم ساز کرد	بود سخن از سخن آغاز کرد
-----------------	-----	---------------------------	-------------------------

منشأً قِيَاضِ جِهَانِ شَدَّ سَخْنِ	تا به ابد فیض رسان شد سخن	
نَقْدِ سَخْنِ سَكَّهٖ شَاهِي بُوْد	فِیضِ سَخْنِ نَامَتِنَاهِي بُوْد	
گَنجِ سَخْنِ رَنجِ فَقِيْرِي بَرْد	او ز فقیری به امیری برزد	
شَخْصِ سَخْنِ جَوْهَرِ كَانِي بُوْد	جلوهء خوبانِ معانی بُوْد	
مَرِغِ قَلَمِ اَز سَرِ مَنقَارِ خَوِيْش	رَنگِ سَخْنِ دَادِهٖ بِهٖ مَقْدَارِ خَوِيْش	۹۹۰
چَرِيْخِ سَخْنِ قَلَزَمِ بِيْ اِنْتِهَاسَت	جَوْهَرِ اَوْ جَوْهَرِ اِنْحَمِ نِمَاسَت	
دَسْتِگِهٖ رَنجِ سَخْنِ نِيْسَت اَن	گَر رِهٖ بَر دَاشْتَن اَرْد زَبَان	
چَشْمِهٖ صَافِي اَسْت كِهٖ دَر كَافْتَن	آبِ دَرُو بِيْش تَوَان يَافْتَن	
نَامِهٖ نَبْرُدِي بِهٖ عَزِيْزَانِ خَبَر	گَر نَشْدِي مَرِغِ سَخْنِ نَامِهٖ بَر	
بَا سَخْنِ اَنهَا كِهٖ بَپَرُوْرده اَنَد	مَوِي شَكَا فِي ز سَخْنِ بَرْدِهٖ اَنَد	۹۹۵
تَا خِرْدِ اَز زَلْفِ سَخْنِ دَمِ نَزْد	لَوْحِ خِرْدِ بَر سَرِ عَالَمِ نَزْد	
«سِيْنِ» سَخْنِ خَوَانِ سَعَادَتِ كَشِيْد	مَشْتَرِي اَز مَا حَضْرَشْ شَدَّ سَعِيْد	
اَبْرِ سَخْنِ تِيْغِ زَبَانِ بَر گَشَاد	آبِ دَمِ خَنجَرِ مَرِيْخِ دَاد	
سَازِ بِهٖ هَر نَعْمِهٖ كِهٖ اَغَا ز كَرْد	زُهْرِهٖ بِهٖ اَهْنَكِي سَخْنِ سَازِ كَرْد	
تَا كِهٖ سَخْنِ رِيْخِ نَنْمُوْد اَز فَلَكَ	مَهْرِ زَرِ خَوِيْشِ نَزْدِ بَر مَحْك	۱۰۰۰
مَآهٖ بَجَزِ بَابِ سَخْنِ دَر نَدَاشْت	تِيْرِ سَرِ اَز خَطِّ سَخْنِ بَر نَدَاشْت	
چَارِ عَنَاصِرِ سَبَبِ فِرْعِ وَ اَصْلِ	يَافْتِ دَر اِبْوَابِ سَخْنِ چَارِ فِصْلِ	
طِفْلِ زَبَانِ مَهْدِ سَخْنِ پَرُوْر اَسْت	مَهْدِ سَخْنِ مَهْدِيْ تَنِ پَرُوْر اَسْت	
شِيْرِ زِ پَسْتَانِ خِرْدِ خُوْرْدِ رُوْحِ	كَرْدِ بَدَانِ مَآيِهٖءِ دَلْجُو فِتْوَحِ	
بَر سَرِ خَوَانِ سَخْنِ فَايْدِهٖ	مَآيْدِهٖءِ خُوْرِ سُوْرِهٖءِ «الْمَآيْدِهٖ» ^{۴۲}	۱۰۰۵
اَز پِي حَلْوَايِ سَخْنِ سَاخْتِ مَهْرِ	كَآغِذِ نُهٗ تَوِي كَبُوْدِ سَپَهْرِ	

^{۴۲} در قرآن نام سوره پنجم است.

تخیم سخن تا به جهان کاشتند	بیشتر از کاشته برداشتند
اَوّل و آخر به سخن ظاهر است	ظاهر او باطن بی آخر است
باغِ خِرد ز آبِ سخن تازه روست	تازگی باغِ جهان ز آبِ اوست
روضهء حور است ریاضِ سخن	مسکنِ نور است بیاضِ سخن
۱۰۱۰	
مرغِ سخن نغمهء داوود دان	مورِ سخن مهرِ سلیمان نشان
ملکِ سخن غیرِ سخن دان نیافت	ملکِ چنین هیچ سلیمان نیافت
مرغِ سخن بلبلِ دستان سراسر است	نغمهء او نغمهء خاطر گشاست
در بنِ گوشِ خِردِ هوشیار	نیست بجز درّ سخن گوشوار
۱۰۱۵	
هست سخن جان و بدان زنده ایم	زنده به جانیم و به جان زنده ایم
گوشِ خِرد را به سخن سفته ایم	معدنِ دُرِ گوشِ خِرد گفته ایم
معدنِ انسان سخن آمد سخن	نقدِ دل و جان سخن آمد سخن
هست ز گرمیِ سخن دلپذیر	گرمی هنگامهء هنگامه گیر
فکرِ سخن کن که توان با سخن	معرکه از معرکه گیر استدن
۱۰۲۰	
ای سخن از جان و جهان آگهی	هرچه نهان است از آن آگهی
معدنِ دُرِ جوهرِ کان پیش تست	گفته و ناگفته عیان پیش تست
لوحِ دل از نامِ تو نامی شده	گوش ز دُرّ تو گرامی شده
بی سخن تو دهنِ عین، تلخ	غرّهء مه بی تو در ایامِ سلخ
تیغِ زبان بی تو ندیده ست آب	بی تو دهان معدنِ بی دُرّ ناب
۱۰۲۵	
بر فلکِ دیده چو ماو پری	حقّهء یاقوتِ دهان را دری
سامعه را درسِ تو آمد سبق	ناطقه را بی تو نباشد نطق
گوش که از دُرّی تو بی بهر شد	کامِ دلش تلخ تر از زهر شد
چشم که از رویِ تو بی نور ماند	عیش برو تلخ شد و شور ماند

	تلخ سرورئ من از حجر تست	بر دل من این همه از زجر تست
۱۰۳۰	طبع مدیحی به سخن آب ده	شریت این آب به احباب ده
	جوهر دانش که سخن گستری است	جوهر ناب از نظر جوهری است

خطاب با سخن ور

	نکتهء سنجیدهء صاحب هنر	هست درین ضابطه چیز دگر
	گوهر خطّی که سخن سنجی است	اژدر او خط و خودش گنجی است
	قافیه سنجان که سخن می کشند	دُر گرامی ز عدن می کشند
۱۰۳۵	گنج نهانی که خدا آفرید	هست زبان شعرايش کلید
	آنکه سخن را به ترازو کشید	بار سر و دوش به بازو کشید
	بلبل خوش نغمهء نه گلشن است	مردمک روشنی روشن است
	کاو پریشانی جمع خیال	نور فروزندهء شمع جمال
	با سخن آن لحظه که خویشان شوند	از نفس روح پریشان شوند
۱۰۴۰	پرده چو از وزن سخن در کشند	گنج دو عالم به سخن در کشند
	پا چو به میدان سخن در نهند	از خود و از هستی خود وارهند
	آگه ازین راز که پیغمبری است	حیرت شاعر به گه شاعری است
	آنکه سخن پرور و معجز نماست	سایه نشین غلم انبیاست
۱۰۴۵	عقل در آن هر دو نظر بر گماشت	پیش و پس بی تفاوت نداشت
	زین دو مراتب که به یک راه شد	خاطر صاحب نظر آگاه شد
	پردگی راز سخن پروری	یافت مقام در پیغمبری
	زین سر خوان هر که خورد مایده	نیست زیانیش بجز فایده
	پاره نانی که از آن خوان بود	خان نبود پاره ای از جان بود
	بر سر آن خوان نبود ارحمند	طامعهء یک دو سه زین خود پسند

36^b

37^a

آنکه درین پرده نواساز گشت	۱۰۵۰	از چمنِ برگ و نوا باز گشت
تاجِ سرِ سرکش زانو پسند		با ننه‌د بر سرِ چرخِ بلند
آینه‌ء دل سر زانو چو کرد		دعویِ یک موی شکافی دو کرد
سر ز تفگر چو به پیش افکند		صیدِ سخن بیش ز پیش افکند
قامت از اندیشه کمان چون کند		تیر، غلامیش ز گردون کند
از خم آن قامتِ همچون کمان	۱۰۵۵	تیرِ سخن راست رود تا نشان
حلقه کمان دار چو گشت از خیال		حلقه به گوشش ز فلک شد هلال
گه ز قلدِ حلقه به دورانِ فکر		پاره کند بهرِ عروسانِ فکر
گاه ز لعلِ لبِ یاقوت رنگ		قیمتِ فیروزه در آرد به جنگ
از بی دُر کز صدف آید برون		لعلِ صفت دُر کند از فکرِ خون
چهرهء معنی چو گشاید قلم	۱۰۶۰	موی شود موی ز سر تا قدم
هرکه درین دایره زین دست برد		دست بر آورد یقین دست برد
گاه سخن جانِ معانی طلب		بهر دهان بوسِ وی آید به لب
وصله درازانِ کهن دیگر نند		شاه سوارانِ سخن دیگر نند
این سخن است از درِ گفت و شنید		روی سخن از سخن آید پدید
زهرهء هاروت ز معجز بسوخت	۱۰۶۵	زهره ازین سحر، سحر بر فروخت
میوهء نو باوهء نخلی مراد		اول بازار نگرده کساد
آنکه درین میوه کسادی نکرد		میوهء خود را به کسادی نخورد
نخلِ چمن میوهء بی مر دهد		میوه خورد آنکه بها زر دهد
از ممرِ سود و زیان دیده دوخت		میوه کسی کو به کسادی فروخت
آنکه زر از کشتهء خود خرج کرد	۱۰۷۰	هیچ نگویند که بد خرج کرد
رنج بر اول، پس از آن گنج بر		گنج برد هرکه بود رنجبر

37^b

	چون سخت شهد شد ارزان مده	راو مگس بر سر این خوان مده
	هرچه که تو خود نهی بر مدار	هرچه ندانی تو مگو زینهار
38 ^a	معنی رنگین طلب از کانِ خویش	همره آداب کن ارکانِ خویش
۱۰۷۵	از ممرِ شرع طلب شاعری	معجزه آموز مکن ساحری
	سحر کجا معجزِ موسی کجا	«تَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُؤْيٌ» ^{۴۳}
	جایزه از ملک درون آوری	شعر که از شرع برون آوری
	رشته‌ء اندیشه ز پایِ خیال	باز مکن در ره حسن و جمال
	بر سرِ اندیشه هنرپیشه باش	سینه مکن پیش در اندیشه باش
۱۰۸۰	هرکه درین ره علمی بر فراشت	هرچه که پیش آمدش او بر نداشت
	منزل دشوار پسندی گرفت	کارش از آن روی بلندی گرفت
	من که درین شیوه سخن یافتم	آنچه که جُست از همه من یافتم
	خلوتِ من شمعِ سخن بر فروخت	شهرِ جبریل ز سیرم بسوخت
	روی نما شد سخنِ تازه‌ام	ملکِ جهانگیر شد آوازه‌ام
۱۰۸۵	از ممرِ این همه افسون‌گری	وه که چه دیوانه‌ء من شد پری
	سحرِ حدیثم شده جادو فریب	برده ز جادو سخنِ من شکیب
	دیو ز اسمِ سخنم مسخ شد	نسخه‌ء هاروت ز من فسخ شد
	ختم شد این شیوه مدیحی به من	تازه شد احیایِ مسیحی به من

سببِ نظمِ کتاب

38 ^b	یک شبی از روزِ جوانیِ خویش	دفترِ اندیشه نهادم به پیش
	هر ورقی را که گشودم ازو	دردِ دلّی روی نمودم ازو
۱۰۹۰		

^{۴۳} «فَلَمَّا بَيَّنَّكَ بِسِحْرِ مِثْلِهِ فَأَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُؤْيٌ»: قرآن، ۵۸/۲۰.

بر سرِ هر حرف که رفته نخست	۱۰۹۵	سطرِ غمی بود نوشته درست
معنی و لفظی که درو یافتم		بود حدیثی که ازو تافتم
شرحِ فقیری که درو درج بود		بود چو دخلی که کم از خرج بود
حاصل از آن مزرعهء دانه سوز		بود همه دانهء بیگانه سوز
مُلکِ جوانی شده از کف به در		آمده از لشکرِ پیروی خبر
قَدْ «الف» «دال» شده از دو جا		مانده در آن منزلِ خوف و رجا
باغِ جوانی تهی از گل شده		زاغِ سراینده چو بلبل شده
سبزه تر خار شده در چمن		دستهء گل گشته به خود خار کن
در همه اعضا شده نقصان پدید		آنچه به جا بود نبود آن پدید
چون نظرم بر ورقِ خود فتاد	۱۱۰۰	در ورقِ خود سختم بد فتاد
زورقِ فکرم سوی دریا کشید		آتشِ دل شعله به بالا کشید
بحرِ غم از هر طرفم موج زد		غصّه علم بر طرفِ اوج زد
خارِ غم بیهوده دامان گرفت		دستِ جفاکویِ گریبان گرفت
صیرفی جوهرِ خود، خود شدم		بر سرِ آن حرف مجدّد شدم
گفتم از آن نوع نماندگی	۱۱۰۵	هیچ نداری تو ربانیدگی
بہتر از آن نیست که پیرانه سر		کحلِ جوانی بکشی در نظر
خیزی و با نفس نزاعی کنی		افتی و با عمر وداعی کنی
پیش بری در نظرِ دردِ خود		نالہ و اشکی به ره آوردِ خود
دیده به ره داشتنِ آیینِ بُوَد		دیده به ره دار که شرطِ آیینِ بُوَد
جانِبِ فرصتِ مده از دستِ خویش	۱۱۱۰	چشم به ره دار و مشو مستِ خویش
تنگیِ دل پیشه کن از کارِ خود		در ره شادی مده آزارِ خود
با خود ازین حال چو پرداختم		کوشه ای از غیر تهی ساختم

	کوشه تهی کردم از اینای خویش	باز کشیدم ز جهان پای خویش
	راه خطا پر خم و پر پیچ بود	بر در هرکس شدنم هیچ بود
۱۱۱۵	فکر تعلق ز خود انداختم	بو العجبی پیشهء خود ساختم
	با کسی از دهر نیامیختم	سایهء خود دیدم و بگریختم
	مدتی از خلق گریزان شدم	آنچه که به زان نبود آن شدم
39 ^b	تا شبی آواز در آمد به گوش	آمدم از بیخودی خود به هوش
	گفتم ازین در که صدا می کند	کیست بجز باد که وا می کند
۱۱۲۰	زانکه در اهل درون غیر باد	کس نگشاید که گشادیش باد
	کز پس در همنفسی با خرد	کز خردش نام خرد در خورد،
	آمد و در من نظری تیز کرد	در سخن از شهد شکر ریز کرد
	گفت که ای پر به معنی جوان	در پس این پرده چرایی نهان
	از چه چو عنقا شده ای کوشه گیر	چون تو به هر حال نداری نظیر
۱۱۲۵	حاصل و محصول جهان بهر تست	کوشهء بی توشه نه از بهر تست
	بگذر ازین خواب و خیال گران	در پس این کوه چو عنقا ممان
	باغ بهاری که هزاریش نیست	خانهء غم دان که نگاریش نیست
	خانه نگاری که به کاری نرفت	با ز پی مهر نگاری نرفت
	کام دل او همه ناکامی است	نام چنان موجب بد نامی است
۱۱۳۰	هرکه درین دایره دارد مقام	مرکز پرگار جهان راست کام
	خشک عمل را ز ترازو چه بهر	ماه بود چرب ترازو به شهر
	شمع تو بی سوز برای چه شد	روز تو بدروز برای چه شد
	گفتمش ای شمع کواکب فروز	رای تو خورشید و ضمیر تو روز
	روز مرا چرخ، سیه روز کرد	سینهء من دهر، غم اندوز کرد

بر سر این لوح سفید و سیاه	۱۱۳۵
دیده بیند ز عذاب امید	
خسته درین دایره دیدم بسی	
چند ره بی سر و پایی ز نم	
تابه کی از دهر شکایت کنم	
هست به بخت دل بدر روز من	۱۱۴۰
چرخ که دایم به نماز هم است	
آنکه نه در کاری و باری منم	
خانیه داد و ستد روزگار	
رشته من آنکه دو سر بسته است	
لفظ مرا هست ز معنی شرف	۱۱۴۵
شاهد معنی خوش الحاظ من	
زلف معانیم که مرغول گشت	
بلبل طبعم چو سراید نوا	
ساز فضایل چو به قانون راست	
باغ سخن را چو دهم آب رو	۱۱۵۰
لیک درین دور سخن ور کجاست؟	
هرکه زبان گرد دهن بر کند	
هرکه به جز وی سخنی ره برد	
قلب زنی چند که نقد دغل	
گرم نمایان ولی افسرده دل	۱۱۵۵
مهر گشاده ز دهان در سخن	
نیست مرا غیر فضیلت گناه	
آنکه شناسد ز سیاهی سفید	
نیست ز من نامه سیه تر کسی	
چند گنه بر مه و خور افکنم	
چند ز نابود حکایت کنم	
دسته گل آتش جان سوز من	
روی به درگاه نیاز هم است	
زین همه گل بر سر خاری منم	
کرد ز داد و ستد من فرار	
کار من غم زده بر بسته است	
تافته گنج گهرم از صدف	
غمزه گر جمله الفاظ من	
تحفه برای دل مقبول گشت	
پرده کشد پرده نغمه سرا	40 ^b
ساز دهم گوش شنیدن کراست؟	
لطف کن و قصه جنت مگو	
بر فلک فضل و هنر خور کجاست؟	
نام خود استاد سخن ور کند	
منصب خود بر فلک مه برد	
ناسره آرند برون از بغل	
زنده نمایند ولی مرده دل	
مهر نهاده ز بغل در دهن	

	آنکه «الف» را شناسد ز «بی»	لا ف ز نند از سپر سَرّ نی
	شمع بر افروخته در سادگی	دور و لسی از ره آزادگی
	نقد همه بر محک سینه قلب	همچو زر سگه دیرینه قلب
۱۱۶۰	ساده تر از آینه گاه نمون	سایه به دیدار و گره در درون
	صحبتشان صحبت زنگ و نفاق	دور ز بی در دیشان اتّفاق
	لا ف زنان از تو گه انتفاع	خرچ کنان با تو ز روی نزاع
41 ^a	هر نفس از پرده رودی ز نند	هر دم ازین نغمه سرودی ز نند
	بازی از پرده بیرون آورند	باز به بازی همه بیرون برند
۱۱۶۵	وحی که آرد به جهان جبرئیل	در بر ایشان نشود آن دلیل
	آنچه ز تو مدّتی آموخته	هم به توش ناسره بفروخته
	گرم که شد منزل ازین گفت و گو	گرمی بازار من پیر کو؟
	زیر هنر دارم و آبیم نیست	در همه آفاق سراییم نیست
	جان من از من به فغان من است	گنج هنر از دل و جان من است
۱۱۷۰	یار من از گفته من گرم گشت	نامه آسودگیم در نوشت
	گفت چرا این همه غم می خوری	این همه اندوه به هم می خوری
	راست حدیث تو بلند آمده ست	عام رُبا، خاص پسند آمده ست
	کوش که گویی سخن دل پسند	زان چه که آوازه بر آید بلند
	چهره چو زر ساز که زر این بس است	زر نبود چهره زرین بس است
۱۱۷۵	زر که ز مقصود ندارد نظر	سنگ سیاه است به معنی نه زر
	دوستی مال و بال تن است	زحمت طاووس ز بال تن است
	شادی و غم بهر دل آدمی است	لیک تحمّل گهر مردمی است
41 ^b	هر که به هر باد بجنبد ز جا	دیر نپاید که در آید ز پا

کوه صفت جلد و گران سنگ باش	پرده مگردان پی آهنگ باش	
پرده مخالف مزن ای مرد راست	ساز کزین پرده هزاران نواست	۱۱۸۰
در پس این پردهء لعبت نمای	هست کسی پردهء لعبت گشای	
فرصتِ ایام غنیمت شمر	بیش مشو رنجه برین رهگذر	
تا بتوانی دل خود شاد دار	خاطرِ عاطر ز غم آزاد دار	
میلِ دل تو سوي زر خیز نیست	ورنه زر از بهر تو کم نیز نیست	
خاصه به عهدی که ز بدو زمان	تا نفسِ آخرِ آخر زمان	۱۱۸۵
هیچ ندیده ست و نبیند دگر	چشم جهان عهدی ازین خوب تر	
حشمتِ کاووس که کی بوده است	درخور این مرتبه کی بوده است	
عدل پس از دولتِ نوشین روان	چشم به ره داشته تا این زمان	
دولتِ بهرام که احسان نمود	منتظرانِ درِ این بار بود	
روز سخن کز ازل آمد سیاه	یافت درین دور به خورشید راه	۱۱۹۰
بختِ سخن ور که سیه روز بود	منتظرِ دولتِ امروز بود	
گرمی بازارِ تو پیدا شده ست	موسم عیش تو مهیا شده ست	
آنچه طلب داشته ای روز و شب	یافته ای باز به حسن طلب	42 ^a
هست ترا مُلکِ سخن در نگین	مُلکِ سخن را به جهان کم مبین	
تحفه ای آرای ز مُلکِ سخن	روی به درگاهِ شهنشاه گن	۱۱۹۵
دادِ دلِ خویش از آن آستان	از فلکِ بی سر و سامان ستان	
درگه او جوی که شاهنشاه است	روی همه خلق بدین درگه است	

در صفتِ مجلسِ شاه

مجلسِ شاهنشاهی آراسته	زینتِ او خواسته بر خواسته
سقفِ فلکِ سطحِ زمین اندرو	شاه جهان صدر نشین اندرو

از نفسِ گرم بخارِ بخور	۱۲۰۰	گرم دماغِ امرا و صدور
پرده شناسان به نوا پرده ساز		پرده نشینان به وفا دلنواز
ساغرِ ساقی چو سهیل از خواص		سرخ چو گل ساخته رویِ خواص
دیده نورانی شمعِ خموش		آبله از تابِ رخِ بادیه نوش
بر سرِ می دایره‌هایِ حباب		عکس نما همچو کواکب در آب
ساغرِ می چهره چو گل ساخته	۱۲۰۵	چون رخِ گل، رنگ بر انداخته
شمعِ شب افروز چو گیتی فرورز		خلعتِ شب یافته دیبای روز
مجلسیان را شکرِ عود ساز		برده ز خویش و به خود آورده باز
کرده رخِ مجلسیان لعل رنگ		می چو سهیل از کفِ ساقی شنگ
چشم و لبِ ساقی شیرین کلام		شگر و بادام نموده تمام
شگر و بادام به هم نکته ساز	۱۲۱۰	همچو لب و چشم بتان طراز
بادیه گلرنگ به جوش آمده		نغمه آهنگ به گوش آمده
ساقی مجلس شده چون می ز دست		می شده چون مجلسی باده مست
شمع چو پروانه به جان باختن		عود چو مطرب به نوا ساختن
عقل در آن دایره از خود شده		رفته ز پرگارِ خود و بد شده
از شکر خنده چنگی و چنگ	۱۲۱۵	تنگِ شکر در شکرستان به تنگ
از نمکین پسته ترکانِ مست		آمده بر تنگِ شکر صد شکست
زهره چنگی ز سپهر کبود		نالیه بر آورده به آوازِ عود
دولت و اقبال به عزّ و شرف		بسته به خدمت کمر از هر طرف
ماه در آن بزم یکی بنده بود		سر به خود از شرم در افکنده بود
در دهنِ تنگ که موره نداشت	۱۲۲۰	خنده همی شد که نکو ره نداشت
میوه بنده ز پی بزم شاه		داشته در بندِ شکوفه نگاه

42^b

غزل

ساقیِ مجلسِ بده آن می به من
 زاهدِ سرگشته با مکر و فن
 وز رخِ خود رونقی بستان شکن
 گل بدر در برِ خود پیرهن
 از رخ شاهِ گل و رنگِ سمن
 بر سرِ کویِ شه دین کن وطن

موسمِ عشرت شده طرفِ چمن
 مانعِ رندان مشو از جامِ می
 برقع از آن عارضِ چون گل گشای
 از رخت ار پرتوی افتد به باغ
 دامنِ بستان شده پُرسیم و زر
 در پیِ جنتِ مرو اکنون دگر

۱۲۲۵

دوست نواز آمده و خصم سوز
 سلطنت از دولت او ارجمند
 گلشنِ سلطان حسن آراسته
 «أَنْبَتَهُ اللهُ نَبَاتاً حَسَناً»^{۴۴}
 هفت فلک را شده کشور گشای
 راست بدو کارِ حواس و جهات
 بر سرِ شاهانِ جهان پادشاه
 تاج ستاننده به نیروی بخت
 بی مدد و یاری تیغ و مصاف
 آینهء صورتِ احوال دین
 زنده به او نامِ نبی و ولی

شاهِ مظهرِ فر فیروز روز
 نامِ شاهی از ممر او بلند
 گشته از آن گلبنِ نو خاسته
 اوست نباتِ حسنِ آن چمن
 نقطهء نه دایرهء دیر پای
 خاکِ درش سجده گه کاینات
 مُلک و مُلک را در بارش پناه
 مُلک گشاینده به بازوی بخت
 کرده جهان را ز عدو پاک و صاف
 مُنجلی از صیقلِ رایش یقین
 آینهء عدل ازو مُنجلی

۱۲۳۰

۱۲۳۵

43^b

^{۴۴} «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»: قرآن، ۳۷/۳.

۱۲۴۰ علم بر آورده سر از نزل او
 در صدفِ ملکی جهان گوهر است
 سیم پریشان شده از بزل او
 نقشِ پسینِ حرفِ نخستینِ او
 بر فلکِ دولت و دین اختر است
 خسرو جم رفعت و دارا نسب
 چشم به روی [وی] و آیین او
 صدرِ عجم بدرِ ملوکِ عرب
 مطربِ بزمش که نو آوازه ساخت
 دایره بر این غزل تازه ساخت:

[غزل]

۱۲۴۵ صورتِ خوشِ حالی بیگانه و گاه
 مهرِ خطِ سبزِ تو ای آفتاب
 دیده در آینه‌ء زوی تو ماه
 جانبِ آبِ خضر این تشنه راست
 سبزه پشتِ لبِ تو خضرِ راه
 تابه کی از مردم دیده کنم
 جانِبِ رخسارِ تو پنهان نگاه
 بر گنجه الحق مُقرم گر بود
 دیدنِ رخساره‌ء نیکو گناه
 می کند اندیشه‌ء شاهی خرد
 از ممرِ بندگی پادشاه

44^a

هادی دین، مهدی آخر زمان
 حامی جان رستم مقصود خان

[غزل]

۱۲۵۵ ای شده درگاه تو عالی جناب
 آتشِ شمشیرِ تو تا بر فروخت
 ذره‌ای از پرتو تو آفتاب
 شد دلِ اعداات برایش کباب
 از ممرِ خدمتِ پابوسِ تو
 در ره گل آبله پایِ سحاب
 بر لبِ آبِ چمن از بهر تو
 خرگهی افراخته سیمین حُباب
 کرده خوی از آتشِ می عارضت
 یافتنه در آتشِ می راه آب
 دشمنِ بدکیشِ تو از سهم تو
 می کند از صحبتِ جان اجتناب

بر قلد تو جامهء اقبال چُست نسبتِ بایندری از تو درست

[غزل]

ای شده درگاه تو عالی سریر پرتوی از مهر تو ماه منیر
در صفِ خدام تو در بندگی است خسرو سیارهء گردون سریر
خرگه درگاه تو چرخ است و شد قبهء درگاه تو او را ائیر
در ممرِ حلیم تو خارا بخار با کفِ قیاض تو دریا غدیر^{۴۵}
دولت و دین راست در اوقاتِ خمس درگهء عالی تو «نِعْمَ النَّصِير»^{۴۶}
خانهء فیروزهء نُه آسمان در ممرِ قصر تو باشد قصر

44^b

کرسی نُه پایهء عرش مجید بر در بارت شده فرش عید
۱۲۶۵

غزل

آنچه نُه افلاک در آیین کند خامهء تدبیر تو تلقین کند
قدرتِ تقدیر بر ارض و سما بهر تو مقصود تو تعیین کند
ریزهء هر سنگ که یابد زمین از ممرِ اسب تو پروین کند
صعوهء عاجز شده، در عهد تو مسکنِ خود دیدهء شاهین کند
آتشِ رزمِ عدوت را به حرب خنجرِ سیراب تو تسکین کند
آنچه که با چوب الو پیشه کرد تیغ تو با دشمن بی دین کند
تالی خوبان چو شکر، پسته را از ممرِ خندهء شیرین کند
در ره تو دولت و دین بنده باد دولت و اقبال تو پاینده باد
ای ز تو آموخته شاهی جهان عدل به اقبال تو صاحب قران

^{۴۵} غدیر : قدیر YN.

^{۴۶} «وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلَاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلٰی وَنِعْمَ النَّصِيْرُ»: قرآن، ۴۰، ۱۸.

45^a

هم غرضِ عالم و آدم تویی
ذاتِ تو مقصود ز دنیا شده
ناوکِ دلدوزِ ترا کین هدف
در برِ تیغِ تو سپر افکند
آبِ حیات از دم او ریخته
زو فلک انگشت به دندان برد
بندهء درگاهِ تو خورشید شاه
بندهء درگاهِ تو کاووس کی
از کفّتِ آموخته پنهانوری
پیشِ تو کی دعویِ شیری کند
شاهِ کسی، جانِ تو و جانِ مُلک
هست همایون چو هما فالِ تو
مارِ کمندِ تو گلوگیرِ اوست
بر تو کند ختمِ جهان را مدار
هرچه که خواهی تو فلک آن کند
بختِ ترا دولتِ باقی بس است
قلبِ عرب را چو عجم کرده صاف
تختِ عراقِ عرب است و عجم
خطبه به نامِ تو در آن مرز و بوم
سگهء نامِ تو به روی زر است
تاجِ ده و تختِ ستان جز تو کیست؟
تاجِ ستان آمدی و تختِ گیر

45^b

هم شرفِ گوهرِ عالم تویی
عالم و آدم به تو پیدا شده
گوهرِ شمشیرِ ترا دین صدف
مهر که از تیغ و سپر دم زند
تیغِ تو چون با عدو آمیخته
تیغِ توره در دلِ سندان برد
جامِ در و باجِ تو خورشید و ماه
جرعه کشِ جامِ تو جمشید و می
بحر که از لطف کند داوری
شیر که دعویِ دلیری کند
داد به تو مُلکِ نگهبانِ مُلک
خاکِ زمین زر شد از اقبالِ تو
خصمِ تو هرچند که ضحاک خوست
ختمِ سلاطینِ تویی و روزگار
دور به اقبالِ تو دوران کند
بزمِ ترا مطرب و ساقی بس است
تیغِ تو بیرون نشده از غلاف
زیرِ نگینِ تو و خیل و حشم
خواننده شاهِ عرب و تختِ روم
روی زر از نامِ تو نام آور است
پادشهء مُلکِ جهان جز تو کیست؟
بی مددِ خنجر و شمشیر و تیر

۱۲۷۵

۱۲۸۰

۱۲۸۵

۱۲۹۰

۱۲۹۵

عدل ز تو پایه به کیوان رساند	باج گزاران تو با تخت و تاج	۱۳۰۰
سر که نگیرد بر پای تو گوش	نخلِ عدالت که کرم راست بیخ	
جان و جهان همه عالم تویی	درگه تو مَأمَنِ امن و امان	
ملک فروریختی از رابطه	سوی جهان فیضِ مسیحی فرست	
گر سخن از طارم اعلا شود	من که و مدّاحی شاه چنین	۱۳۰۵
در صددِ بندگی آن جناب	چون علم مهر کشد بر سماک	
شبنم افتاده به روی تُراب	در نظر شه که متاع جهان	۱۳۱۰
بنده به یک حبه ندارم وجود	گرچه مرا نیست امیدی پدید	
بر سر بازارِ جواهر فروش	آنکه خرف را به ترازو کشد	
وانکه کلابه سوی یوسف بُرد	گرچه بدو می نفروشد کسش	۱۳۱۵
ظلم به درگاه شکایت بماند	صاحب تاج گهر و تختِ عاج	
بارِ گران است کشیدن به دوش ^{۴۷}	همچو عناصر به درت چارمیخ	
هم سببِ عالم و آدم تویی	خرگه تو مسکن شاه جهان	
گر نشدی عدل تو اش واسطه	بخشِ مدیحی به مدیحی فرست	
پیش تو پیداست چه پیدا شود	منصبِ خورشید کجا و زمین؟	46 ^a
ذره اگر نیست ولی آفتاب	جمله ذرات بر آید ز خاک	
بهر قبول نظر آفتاب	قیمتِ یک حبه بود در میان	
تحفه چه آرم بر گنج نقود	از کرم شاه نسیم ناامید	
بانگِ مزادِ خرف آمد به گوش	جوهر سیراب به بازو کشد	
با دگران سود برابر خورد	لیک خریداری یوسف بسش	

تخفه بوَد گرچه حقیر ای فقیر	هست ولی لطفِ شه اندک پذیر	
گرچه قلیل است مرا دستگاه	لطفِ ترا نیست به کثرت نگاه	
گرچه عزیز است عروسِ جهان	بگر مرا هم نظری می توان	
گرچه شهان میل به شاهی کنند	سوی گدا نیز نگاهی کنند	۱۳۲۰

46^b

صفتِ بهار

روزی از آنجا که برای صواب	رفت سویِ برجِ حمل آفتاب	
رایتِ نوروزِ غلم بر کشید	خنجرِ سبزه به فلک سر کشید	
در چمنِ گلشنِ آن سرزمین	«أَزَلَيْتِ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ» ^{۴۸}	
بر سرِ سبزه ز شکوفه، بهار	ساخته میریِ مطلقِ نثار	
کوه و در و دشت ز گل رنگ رنگ	جایِ گوژن آمده نطعِ پلنگ	۱۳۲۵
آبِ روان از دمِ لطفِ نسیم	ساخته «إِحْيَايِ عِظَامِ رَمِيمٍ» ^{۴۹}	
شاخِ گل از بادِ سحرِ حامله	ابرِ پیِ زادنِ او قابله	
بس که درختان به هم آورده سر	باد در آن روضه نکرده گذر	
بس که در آن روضه نتاییده ماه	بوده زمین چون شبِ تیره سیاه	
روزنِ انجم فرح انجام بود	برگِ گلش آینهء جام بود	۱۳۳۰
خونِ دل از رهگذرِ بیدمشک	در تنِ بیدِ طبری گشته خشک	
دیده سحاب از عرقِ بید، تاب	بید، عرق کرده ز شرم سحاب	
برگِ صنوبرِ غلمِ افراخته	در حرکتِ همچو پرِ فاخته	
آبِ سخن کو ز لبِ جویِ باغ	عکسِ گل از آب، فروزان چراغ	47 ^a
مهر در آن روضه ز اوراقِ بید	بود چو آینهء چشمک پدید	۱۳۳۵

^{۴۸} «وَأَزَلَيْتِ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ»: قرآن، ۹۰/۲۶.

^{۴۹} «وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ»: قرآن، ۷۸/۳۶.

سایه گل پنجرهء جام ریز	ساخته بر خرگهی غنچه خیز	
سبزه بر اطراف چمن موشکاف	آب روان لب لب جو در طواف	
مانده در سلسله، آب زلال	از سبب نکهت باد شمال	
در نظر آینهء چشمک نما	ماه در آن روضه ز برگ [و] نوا	
چون گل صد برگ ولی برگ برگ	مهر در آن روضه با ساز و برگ	۱۳۴۰
همچو دم عگه و بال تذرو	از حرکت شاخچهء بید و سرو	
خسرو گل داده چو جمشید بار	در چمن چادر سبز بهار	
ساخته تسبیح ز ریگ آب جو	همچو خضر از جهت آب رو	
تحفهء گل آمده صاحب نصاب	بید در افکنده مصلاً در آب	
دود بنفشه به سرش بر شده	پای گل از خار به خون تر شده	۱۳۴۵
کرده برون از سر خود واژگون	لاله چو گل پیرهنی غرق خون	
شاخ نباتش به دهن نیشکر	خاک چو طوطی به در آورده پر	
نطع ز بلغار، زمین دوخته	شمع سهیلی گل افروخته	
پای فرو برده در آب روان	سایه ز گرمی هوا آن زمان	
داده ز پروانه و آتش خبر	بید و گل آمیخته با یکدگر	۱۳۵۰
پنجره بر گنبد نیلوفری	ساخته باد از گل سرخ طری	
تخت سلیمان، گل موجود داشت	مرغ سحر نغمهء داوود داشت	
باد سحر سایه روی پیشه کرد	از نفس گرم گل اندیشه کرد	
سایه، لب مهر به دندان گزید	باد صبا پردهء غنچه درید	
آتش گل در دل مجمر فتاد	دوحهء گل عود بر آتش نهاد	۱۳۵۵
نرگس بیمار چراغ سقیم	غالیهء روضهء باغ از نسیم	
دست به هم داده به رقص آمده	سایه و خورشید دو شخص آمده	

47^b

شاخِ شجرِ منبرِ بابل شده	منبرِ بابل همه گُل گُل شده	
نغمهء داوود ز مرغِ شجر	داده ز گلبنانگِ مدیحی خیر °	
دید زمین را فلک آراسته	چون چمنِ خلد پُر از خواسته	۱۳۶۰
گویِ زمین کویِ گریان شده	دیده درو دیده و حیران شده	
سوخت چراغِ حسدش چون چراغ	دود بر آورد دلش بر دماغ	
آتشِ غیرت به سرش بردوید	سوخت چو شمع از غم و دم در کشید	
تا نظرِ مهر برید از زمین	دامنِ خود دور کشید از زمین	48 ^a
گاه سپردش به دم ز مهریر	ساخت ز باران گهش آماج تیر	۱۳۶۵
گه ز حسد ریخت گل تازه بخت	با شتکِ ژاله چو برگ از درخت	
گه ز مهش تختهء یخ بند ساخت	گاه به مهرش چو یخ از هم گداخت	
در نظرِ تیر تگرگش نشانند	در نفسی بی سر و برگش نشانند	
گه زر بنه خنجرِ برگش کشانند	در نفسی بی سر و برگش نشانند	
گه بتنه خنجرِ برگش کشید	گاه تهی گاه گلش بردرید	۱۳۷۰
غلغلهء رعبد به نیسان نمود	بچهء گل را به زیان برد زود	
دید زمین این همه تأثیر او	رفت در اندیشهء تدبیر او	
گفت همان په که ز روی نیاز	آورمش باشد ازین کار باز	
تا به درازی نکشد این سخن	در ره پژوهش بگشایم دهن	
دفعِ غم مار به افسون کنم	فکرِ پیامی سویی گردون کنم	۱۳۷۵

صفتِ شب و عرضِ حالِ کردنِ زمین از خطابِ آسمان پیشِ عناصر

بود شبی از همه شب تیره تر از سپه هند بسی حیره تر

	دست از آن تیره شبِ بی زبان	راه نمی برد به سوی دهان
	در دل آن شب ز جفای سپهر	در نظر آب زمین شد ز مهر
۱۳۸۰	گفت که ای همدم دیرینه ام همنفسم بوده چو غم در غمام	یارِ دل و همنفسِ سینه ام گردِ سرم گشته به یاری مدام
	موجبِ سرسبزی من ذاتِ تو	نفسی من اثبات به اثباتِ تو
	کیست شبِ هجر که تابِ زند	بر لبِ خشکم چو تو آبی زند
	چشم من از روی تو روشن شود	کلختم از لطفِ تو گلشن شود
	آینهء روشن رخسارِ باغ	روشن از آینهء رویست چراغ
۱۳۸۵	خضرِ چمن را تویی آبِ حیات	روی تو آینهء مرآتِ ذات
	مظهرِ الطافِ الهی تویی	آینهء مظهرِ شاهی تویی
	خضرِ خجسته پی خضران نشان	در جسدِ تشنهء عالم روان
	چین که بر ابروی تو افتد ز باد	صورتِ چین نقش گذارد زیاد
	از رخِ مرآتِ تو طوطیِ روح	کرده در الواح معانی فتوح
۱۳۹۰	شاخِ نباتی که ثمر پسته است	بر لبِ جوی تو کمر بسته است
	جسم تو بر سبزه نازک مزاج	سطحِ زمرد بود و تختِ عاج
	برده صدای تو گرانی ز گوش	بنده به اقبالِ تو سنجاب پوش
	من که ترا شاه کسی دیده ام	از فلک آسبِ بسی دیده ام
	ز آنچه کشد خاطر از دور او	کرد ورم باطنم از غم او
۱۳۹۵	هر گلی از لطفِ تو آمد به دست	بهر شکستش کمرِ جور بست
	سوخت مرا بی سببی در گزند	ساخت ترا بی جهتی شهر بند
	هیچ نیارد به در آن بد فعال	اختِ اقبالِ مرا از وبال
	فصلِ ربیعِ گلِ تریع ازوست	بویِ گلیم موجبِ تصدیع ازوست

48^b

49^a

دمدمهء بَردم ازو در زمان	نطفه کند در رحم گل زبان	
کوی تگرگش سر شاخ درخت	بشکند از قهر و کند لخت لخت	۱۴۰۰
دید دو دل را چو یکی در زمان	سنگی جدایی فکند در میان	
میوه و گل را نگذارد به هم	مجلسشان زود بر آرد به هم	
طعنِ جدا زخمِ جدا بر تن است	موجبِ اندوه و ملالِ من است	
پیشهء من میوه رسانیدن است	او جهتِ میوه شکستن تن است	
هست چو با باد، ترا همدمی	چه بُود اگر از کرم خود دمی	۱۴۰۵
شمه ای از حالِ من آگه کنیش	جانِبِ آتش ز کرم ره کنیش	
چون خبر از سفلی و علویش هست	عرض بر آتش کند احوالِ پست	
رازِ دلِ من به میان آورد	آنچه بگویم به زبان آورد	49 ^b
هست چو در عرق هوا خویش او	دم زند از قصهء من پیش او	
تا که مگر چرخ به آرم او	نرم شود از نفسِ گرم او	۱۴۱۰
گرم دمی چرب زبانش هست	همنفسی دو جهانیش هست	
از نفسِ دلکشِ گِیرای او	گرم بُود صحبتِ احیای او	
مایده ای پیشِ بَرَد در سخن	بر طبقِ سیم مه از نزلِ من	
باز گشاید سخنِ محرمی	با نفسِ زهره کند همدمی	
گرم کند نغمه سرایش را	با عملِ نقشِ نمایش را	۱۴۱۵
گرم کند در نفسِ آفتاب	معرکهء دعوی ما را چو آب	
تیرِ دو دل را به زبان آورد	یکِ دله او را به میان آورد	
در دلِ بهرام نماید اثر	آتشِ او را دهد از من خبر	
تیغِ زبان را بکند از نیام	قطع کند قصهء ما والسلام	
دعوی گردون بر قاضی بَرَد	عهدِ شهادت به تراضی بَرَد	۱۴۲۰

مشکلِ ما پیشِ رُحل حل کند	دعویٰ نُه چرخ مکمل کند
حالی دلِ ما به زبان آورد	کارِ زبانی به زبان آورد
در فلک و انجم او ره کند	جنگِ دراز از همه کوتاه کند
ور نشود کار بدین ساخته	ساخته ام من هم و پرداخته

50^a

آگاه شدنِ آب از حالِ زمین

۱۲۲۵	آب چو زان حال خبردار شد	جانِبِ باد از پیِ آن کار شد
	قطره زنان شب همه شب با سحر	رفت در آن سیر به سرعت به سر
	آب چنان مرکبِ خود تیز راند	کز روشش باد ز سرعت بماند
	در ره آن کار چنان شد روان	کز اثرش باد نرفتی وزان
	در ره آن واقعه چندان شتافت	تا به سرِ کوی صبا راه یافت
۱۲۳۰	در دلِ خاک بر باد برد	راه به سرمنزل آباد برد
	یافت مقامی ز کدورت بری	معنی القصّه ز صورت بری
	معنی مطلق شده سر تا به پا	معنی اش از صورتِ معنی جدا
	لطفِ هوایش ز فرح روح بخش	یافته زان لطف و هوا روح، بخش
	دیده در آن مجلسِ عنبر سرشت	مجلسی آراسته همچون بهشت
۱۲۳۵	آب در آن بزم چو آرام یافت	گفت به خاک آنچه که پیغام یافت
	باد چو زان واقعه آگاه گشت	سیرکنان جانبِ آتش گذشت
	دید یکی گوهرِ یاقوت رنگ	برده ازو گوهرِ یاقوت رنگ
	سرخ گلی از نفسش دی بهار	گشته بهاری ز رُخش لاله زار

50^b

احوالِ گفتنِ آب با سایر عناصر و صفتِ آتش

۱۲۴۰	سرخ قبا لاله رخ مشک مو	کرده نهان در سلَبِ مشک، رو
	گرم زوی پخته کنِ خام ها	خوش نفسی گرمی اندام ها
	روشنی چشم و چراغ همه	تازه رخ لاله و باغ همه

مجمهر او جوهر گیتی فروز	خوش نفس از عنبر او عود سوز
باد حدیث فلک و خاک و آب	خوانند چو در بندگی آن جناب
باد چو آن واقعه از سر گرفت	در دل آتش نفسش در گرفت
گرم شد آتش ز دم سرد او	کسرد اثر در دل او درد او
۱۴۲۵	از نظر سفل به علوی نهاد
	در دل شب همهی ماه کرد
	داد ز بیت الشرف او خبر
	گفت نه بیت الشرف خاکی است
۱۴۵۰	اصل وجود گهر آدمی
	سرمه چه ای در نظر محرمی
	مأمن هرکس که وجودیش هست
51 ^a	حاصل مجموعه اهل جهان
	دایره نقطهء موجود تو
	کین زمین در دل چرخ از چه خاست؟ ^{۵۱}
	از ره تریع به تسدیس کرد
	در نظر نیک نگه کن به کار
	یک نظر نیک درین کار کن
	آنچه ترا هست به خاطر بگو
	قصر شما را چه اثر در نظر
	ور نکند نیست سخن بر رسول
	در نظر انجم، سیار شد
	همنفس خسرو انجم سریر
	مسکن هر ذره که وجودیش هست
	نقطهء نه دایره آسمان
	هم سبب بود من و جود تو
	این همه بی آبیش آخر چراست؟
۱۴۵۵	همنفس زهره و برجیس کرد
	کن ز کرم ساعت سعد اختیار
	خیل کواکب به نظر بار کن
	با فلک از اصل عناصر بگو
	گر نبود عنصر ما را اثر
۱۴۶۰	از تو رسالت بود از وی قبول
	مه چو ازین قصه خبردار شد
	گفت به تیر ای به وزارت امیر

^{۵۱} خاست: خواست .YN.

روز و شبت صدرِ وزارت مُقام	کارِ تو از خسرو انجم تمام	۱۴۶۵
ما و تو و زهره و برجیس و مهر	با دگران بر درِ بارِ سپهر	
عرضِ نیازی دمی از سر کنیم	شمعِ عناصر به نَفَسِ بر کنیم	
هست عناصر چو به ما توأمان	په که نداریم سخن را نِهان	51 ^b
جمله به هم دل چو یکی ساختند	بهر زمین سویِ فلکِ تاختند	

قطعه

خواجه یکی کز جهتِ کارِ خیر	کرد قدم رنجه، و قاری گرفت	
ساخته گر زانکه شد آن کار ازو	صاحبِ کارش به شماری گرفت	
ور نشد آن ساخته او را که بود	کز پیِ ناساخته کاری گرفت	۱۴۷۰

رفتنِ کواکب بر آسمان و عرضِ حالِ زمین کردن

گشت یکی درگهی آنجا پدید	بیشتر از قدرِ سیاه و سفید	
درگهی از مرتبهء ما فزون	منصَبی از منصَبِ اعلا فزون	
پردهء زنگاری او زرنگار	سقفِ رفیعش گهرِ آب دار	
خرگه مینایی او دُر فشان	پردهء درها ز گهر گشته کان	
صاف چو آینه سرپای او	آینه، معنی گهرزای او	۱۴۷۵
از نظرِ زینتِ آن بارگاه	گشته مکملِ تُثُقِ مهر و ماه	
اخترِ سازنده در آن آستان	باز گشادند سرِ داستان	
گفت زحل کایِ فلکِ کار ساز	دور تو دشمنِ کُشِ بنده نواز	
بنده نوازی تو ز اندازه بیش	خصمِ گدازی تو ز آوازه بیش	52 ^a
آنچه تو بخشی که ستاند ز ما؟	وانکه تو ندهی که رساند به ما؟	۱۴۸۰
ما که ترا از دل و جان بنده ایم	خضروش از چشمهء تو زنده ایم	
شاهِ سرپردهء نُه کشوری	هرچه بجز تست همه لشکری	

هرچه ز ماهی بوَد و اوج ماه	۱۴۸۵	جمله به درگاه تو دارد پناه
کوی تو انصاف که اعراف ماست		مسکن اعراف تو انصاف ماست
اهل کرم گرچه به عصیان روند		جانب اعراف به احسان روند
خاصه زمین هم که ز ارکان تست		بندهء دیرینهء فرمان تست
هست تماشاگه او روی تو		قبلهء او از همه سو کوی تو
بندگی جاه ترا درخور است		در صدف بحر جلالت دُر است
بهر تولد به جهان حیات		جنبش آبا بوَد و امهات
دارد ازین پرده حجایی برو	۱۴۹۰	هست مگر از تو عتایی برو
در پس دیوار حُجُب بندی است		منتظر لطف خداوندی است
آنکه گلستان ز دمش روشن است		بلبل بستان معانی فن است

قطعه

گفت که شاهی پی قتل یکی	۱۴۹۵	حکم سیاست به زبان باز راند
درگه آویختن آن دردمند		چون ز همه چاره گری باز ماند
هرچه که آمد به زبانش بگفت		خادمی آن نکته به سلطان رساند
شاه چو آگه شد از آن در زمان		کرد گنه عفو و ز دارش رهانند
گفت یکی: شاه چه دید اندرین		کاتش آن قتل به آبی نشانند
شاه بدو گفت که نومیدیش		بر طرف نیک و بد ما دوانند
از در امید چو شد ناامید		به ترش از عفو امیدی نمانند

تعریض کردن آسمان زحل را

چرخ چو این راز شنید از زحل	۱۵۰۰	گفت رها کن سخن بی محل
چونکه درین پرده ترا راه نیست		طبع تو زین ضابطه آگاه نیست
مغز تو خشک است و طبیعت خنک		هندوی و عقل تو باشد تُنک

دلو به اقبالِ تو در چه مقیم	جدی به بختِ تو ندیمِ عدیم	
بافت حکیمِ ازل از پیشگاه	بهر لباسِ تو پلاسِ سیاه	
کیست که این خطبه به نام تو ساخت	وین سخنِ هرزه پیام تو ساخت	۱۵۰۵
آنکه ترا این هنر آموخته ست	از جهتِ خود خطر اندوخته ست	
سعد به بلعِ تو چو خوان ساخته	از جهتِ ذبح به بُز تاخته	53 ^a
در شکمِ بُز شده نابسته عقد	پیش تو آورده دو بچه به نقد	
آبِ تو رفته ز ندانی تو	گشته عیان رازِ نهانی تو	
بوده زیانِ تو فزون تر ز سود	سود تو یکباره زیانِ سود	۱۵۱۰
دستِ تو در کار و زیانِ دراز	کارِ زیان [را] تو پی سود ساز	

قطعه

بود یکی هندوی از هندوان	کیسه بری کرده فعالِ خودش	
چشمِ سیه کرده به مالِ کسان	برده و پنداشته مالِ خودش	
بر سرِ راهی درمی دید و گشت	عرضِ امانت به خیالِ خودش	
گفت که کو صاحبِ این تا کند	صرفِ خود و اهل و عیالِ خودش	۱۵۱۵
گفت یکی گر تو نداری غرض	بگذر و بگذار به حالِ خودش	

عرض کردنِ مشتری احوالِ زمین بر آسمان

مشتری از اوج شرف رو نمود	گفت حدیثی که فلک می شنود	
هست مؤثر بر لطفِ اله	عذرِ «عَصَى آدَمُ» وَ «تُمْ اجْتَبَاهُ» ^{۵۲}	
بنده چو آمد به درِ عذر باز	بنده نوازش پذیرد نیاز	
آنکه کند عفو، گناه همه	داد به خود جانبِ راه همه	53 ^b ۱۵۲۰

^{۵۲} « فَأَكَلَا مِنْهَا قَبَذَتْ لَهَا سَوَاتِرُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِمَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى»: قرآن، ۱۲۱/۲۰؛ « تُمْ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى»: قرآن، ۱۲۲/۲۰.

سرزنشِ دیو به زشتی کنند جلوء حورانِ بهشتی کنند
وانکه درین دایره دارد نصیب لطف کند سویِ حبیب و غریب
لطف و عنایت همه جا درخور است لیک به درمانده سخاوت بر است

قطعه

باده کشی مست شبی از قضا رفت سویِ خلوتِ شیخی مگر
خلوتی افروخته از نور دید نور چو قندیل درو جلوه گر
۱۵۲۵ خادم آن خلوتِ خالی ز غر کردش از آن بقعه به خواری به در^{۵۳}
هاتفی آن خادمِ مغرور را گفت در آن مرحله کای بی خبر
جانِبِ آلودگیِ او مبین آینه با تست در آن کن نظر

تعریضِ آسمان با مشتری

چرخ ازین نکته بیچید سخت جانبِ برجیس گرایسد سخت
کی تو به رشوت خوری آموخته مال ز رشوت خوری اندوخته
۱۵۳۰ نقشی تو از دایرهء خیر و شر رفته به تعریفِ سعادت به در
منبرِ شش پایه به ناحق زده بر سرِ آن رفته اَنَا الحَق زده^{۵۴}
گاه شرف سر به نرّیا کشی خطّ خطا بر ورقِ ما کشی
۵۴^a
گاه به تثلیثِ فرازی عَلم گاه به تسدیس شوی محترم
گاه به رجعت درِ زیری زنی گاه دم از ملکِ دلیری زنی
۱۵۳۵ درگه تأثیرِ نُحوس و سُعود نیست ترا آگهی از خود، چه سود
چون خبرت نیست ز خود دردمند پس چه دم از پست زنی یا بلند

^{۵۳} خواری: خاری YN.

^{۵۴} سخنِ حسین منصور حلاج.

قطعه

کرد یکی مرد مسافر گذر	بر درِ دیرِ کهنی سالِ خورد	
صورتی از جمله به تمثالِ آن	با خود از آن بتکده بر موم برد	
رفت چو کشتی به سوی بحر و دید	ماهی بی مَر چو دمی پی فشرد	۱۵۴۰
کامد از آن بحر دُر آور همه	چون صدف آنجا چو بزرگ [و] چو خورد	
مرد مسافر ز صلابت روان	صورتِ آن موم به ناحق سترد	
آن [همه] ماهی و جواهر که دید	از نظرش سیل به یکباره برد	
قصّه آن بود که می بُرد گرگ	گلّه و فریاد همی کرد گُرد	

عرض کردنِ بهرامِ احوالِ زمین بر آسمان

نوبتِ بهرام چو آمد فراز	نوبتی از پُرده برون داد راز	۱۵۴۵
تیغِ زبان را به سخن آب داد	وقت چو شد یاریِ اصحاب داد	54 ^b
گفت زبردست گر از زبردست	رنجه نگردد شود آن نیز مست	
ابر که از بحر بر آرد مطر	هم به سر بحر برد شور و شر	
بحر از آن رو که سراپایِ اوست	او نشود تیره که از جایِ اوست ^{۵۵}	
کشتی از آن روی که چوپ وی است	بحر پیِ دفعِ عیوبِ وی است	۱۵۵۰
دستِ گنه هیچ کس آسان نبرد	هیچ کس از دستِ گنه جان نبرد	
دست بلندان به کرم برده اند	خشمِ فرودست فرو خورده اند	
شاید اگر چرخ درین بنگرد	از گنه روی زمین بگُرد	
اهل کرم جرم ببینند بسی	لیک نیارند به روی کسی	

قطعه

بود یکی مرد مهندس مزاج	رفت به بازارِ سیاحت درون	۱۵۵۵
------------------------	--------------------------	------

^{۵۵} سراپای : سرپای YN.

دید یکی مفلسی آراسته	ظاهر خود را به لباس فنون
دختری از خانهء صاحب‌دلی	خواسته بی‌خواسته با صد فنون
در جُبههء عاریت‌سی آمده	شب چو مه از بهر گدایی برون
گشت شبی جانبِ آن بینوا	شیوهء سیّاحی او رهنمون
روز دگر مفلس ازو راز شب	جُست شد آن مرد به سلک جنون
تا نبرد قتل گمان برهمن	نعل دگرگون زلدش ارغنون

55^a

۱۵۶۰

تعریضِ آسمان بهرام را

چرخ ازین جنس سخن شد به تاب	گفت به بهرام که بشنو جواب
دانش این راز نه خون‌ریزی است	یا به خلایق ستم‌انگیزی است ^{۵۶}
میل به خون آنکه کند بیشتر	هست درو خاصیتِ نیشتر
نیشتر ار چند به خون تیز شد	بی‌خبر از رگ‌زین خون‌ریز شد
خونِ تو ریزند و تو غافل از آن	غافل از اندیشهء سود و زیان
سود و زیان همه از سیرِ تست	لیک درین سود و زیان غیرِ تست
آنکه چنین فن به تو فرموده‌است	غافل از اندیشهء خود بوده‌است

۱۵۶۵

قطعه

گفت به جلاد عزیز که چند	خونِ خلایق خوری ای دردمند
گفت جواب او که شهنشاه راست	دست درین حُکم به غایت بلند
نیست مرا نیز درین مرتبه	آنچه به خود می‌نپسندم پسند
گفت بدو سایلِ فرّخ، جواب	کای خره‌ریش! این همه بر خود میند
گر تو نخواهی که کنی خون، کسی	نه گشادت نه گشادت سوی بند

55^b

۱۵۷۰

^{۵۶} خون‌ریزی است: خون ریز تست YN؛ ستم‌انگیزی است: ستم‌انگیز تست YN.

عرض کردنِ آسمانِ احوالِ زمین را

مهر در مهر و کرم باز کرد	یافت چو راه سخن آغاز کرد	
گفت اگر ذره کشد سر ز مهر	مهر درو ننگرد الا به مهر	۱۵۷۵
خواهش ازین جانب و دادن ز تو	در زدن از ما و گشادن ز تو	
خصم قوی پیش تو چون شد فقیر	گر گنهش کوه بود در پذیر	

قطعه

بود یکی راهزنی، از قضا	بر در محمود گرفتار شد	
گشتن او حکم شد و او دگر	ازیبی آن واقعه طیار شد	
داشت مگر یک درم از مفلسی	وام در آن دم که سوی دار شد	۱۵۸۰
داد بدان مفلس و از دین او	گردنش آزاد به یکبار شد	
شاه هم از گشتن او در گذشت	شاد چو آن مفلس غمخوار شد	

تعریضِ آسمان با آفتاب

از سخن گرم دم آفتاب	چرخ به تاب آمد و گفتا بتاب	
کز دم گرم تو دلیم گرم بود	گرم به تو پشتم از آرم بود	
مهر تو دایم دل من گرم داشت	بالش زیر سر من نرم داشت	۱۵۸۵
گفتم ازین مهر که با من بود	روزم از اقبال تو روشن بود	
لیک ترا هم دم سرد سحر	ساخته دم سرد ز مهرم مگر	
طبع تو خشک آن همه از گرمی است	راز گشایش ز بی شرمی است	
گر نشدی جانب خاکت عزیز	خاک صفت خار نگشتی تو نیز	

قطعه

حکمت محض است که رنگ سهیل	نیک کند جوهر اجناس نیک	۱۵۹۰
تریت جوهر بد جوهر است	در نظر تربیت او رکیک	

تربیتِ مردم نادان ز جهل هرکه کند هست به نادان شریک^{۵۷}

عرض کردنِ زهره احوالِ زمین را

نغمه ناهید که بر ساز بود	با دگران چونکه هم آواز بود	
نغمه آهنگ، نو ساز کرد	چنگ به چنگ آمد و آغاز کرد	
گفت گر از نغمه برگ و نوا	بهره برد مطربِ نغمه سرا	۱۵۹۵
بزم طرب را نشود هیچ کم	بلکه فزاید نغماتِ کرم	
بنده نوازان که نوا ساختند	کار همه بهر خدا ساختند	
اختر اقبال کند چون طلوع	فیض رساند همه را در لموع	56 ^b
نور سعادت چو شود جلوه گر	بهره رسد زیر تران را دگر	
روی زمین گر ز تو گردد سفید	یابد از اقبال تو بختِ سعید	۱۶۰۰
گر نشود از کرمیت هیچ چیز	او شود از لطفِ عمیمت عزیز	

قطعه

بود فقیری ز فقیرانِ شهر	بر سر راهی ز جهان نا امید	
داد بدو اهلِ دلی تَنکِه ای	ساخت رخ زرد فقیرش سفید	
گشت چو آن تَنکِه مهم ساز او	مفلس از آن تَنکِه بسی بهره دید	
گفت عزیزی که در آن عزّ و جاه	دید رخ طالعِ مفلس سفید	۱۶۰۵
کز نظرِ اهلِ دلی بهره بُرد	ز اهلِ جهان هرکه به جایی رسید	

تعریضِ آسمان با زهره

گفت به ناهید سپهر برین	کای شده هر لحظه به شخصی قرین	
همچو ترازو کشدت روزگار	موی کشان از جهتِ سنگسار	

۵۷ ^a	عود به کف در پی خنیاگری در همه دم بر سر بد کاری بو که چو طنبور خوری گوشمال جستن این مرتبه راه تو نیست	گشته در ایام جهان هر دری هممنفس شاهد بازارری شد چو بریشم تلف از انفعال کار جهان درخور جاه تو نیست	۱۶۱۰
-----------------	--	--	------

قطعه

۱۶۱۵	رو تو کم مردم او باش گیر قول ز ره بردن او کم پذیر ره مرو از پرده به بانگ صغیر عود تو در پست بماند به زیر هیچ شود بوی گل از بوی سیر؟	گفت یکی در ره عشرت مدام گر بردت نغمه زهره ز چنگ رخ مکش از عود به آواز نی زانکه چو گلبانگ کند نی بلند هممنفس سیر چو گردید گل	۱۶۱۵
------	---	---	------

عرض عطار

۵۷ ^b	زد رقمی با فلک از بیش و کم مهر به پیشت سپر انداخته این گهر است آنکه تو داری به دست جرعهء ارباب کرم باقی است خاک چه باشد بجز از مشت خاک وزن دغل را به عیاری مگیر پای بر آرش چو توانی ز گل	تیر فلک تیر و کمان بست هم کای به تو شاهی علم افراخته گر گهری در کف این بحر هست لطف الهی چو ترا ساقی است گر نبود لطف تو ای روح پاک بر دل ازو هیچ غباری مگیر پیش که گردی ز عمل ها خجل	۱۶۲۰
-----------------	--	---	------

قطعه

۱۶۲۵	رفت پی صید و نیامد چو باز تاخت فراوان به نشیب و فراز باز چو آمد به سوی شاه باز	باز چو از دست شهنشاه پرید شاه و سپاه از پی او هر طرف با سه رنجی که از آن باز دید	۱۶۲۵
------	--	--	------

جای همان بر سر دستش دهد سازدش از روی کرم سرفراز
 خُرده نگیرند بزرگان به خُرد کارِ بزرگی به بزرگی است ساز^{۵۸}

تعریضِ آسمان

گفت به تیر ای به گزیری اسیر ۱۶۲۰
 خامهء تو رخنه گرِ دل چو تیر
 دفتر تو دفترِ ظلم و وبال
 طبعِ کمالِ تو اسیرِ زوال
 از عملِ بد عملی ای غلام
 رنجِ هبوط است و وبالِ مدام
 چون قلم و کاغذِ اهلِ قلم
 در دوزبانی و دورویی علم
 همنفس و همره آوایِ سعد
 یارِ نُحُوسِ پی ایذایِ سعد
 عقدهء رایب ز نهانند ز قید ۱۶۲۵
 بسته دُتَب راه کواکب به کید
 با تو چه گویم که حکیم ازل
 کرده شما را به دورویی مثل

قطعه

بود بزرگی چو عطارد عدیم 58^a
 کامده از کوه، گران تر به سنگ
 طرح سیاقش شده طراح نیز
 عقدِ حساب از ورقش کرده رنگ
 در عملش عاملی افکند طرح
 بر سرِ کاری و در آمد به جنگ
 صاحبِ کانی دم ازو در کشید ۱۶۲۰
 وز پیِ ناموس شد و نام [و] ننگ
 گفت چرا با تو کنم داوری
 کی شکنم قیمتِ گوهر به سنگ

عرضِ ماه

ماه رخ تازه نمود از میان
 گفت گر از روی کرم آسمان
 از پیِ دُردی که ز صافی وی است
 صافی اش از لطف معافی وی است
 گر نکند هستی خود آشکار
 هوش نخیزد ز دلِ هوشیار
 نیست خوش آیند ز بی خویش و خویش ۱۶۲۵
 حسنِ مکافات به کم مایه بیش

^{۵۸} خرده: خورده YN؛ به خرد: بخورد YN.

از ممرِ جاهلِ کرده گناه	جهل بؤد هرکه کند دل سیاه
سعی چو در صدقِ خرد افضل است	نعتِ صداقتِ قَدمِ اوّل است
گر نکند پیشِ تو تسلیمِ دوست	شیوهء تسلیمِ تو باری نکوست
هرچه که در راه سرفکنندگیست	بر درِ خالق سببِ بندگیست

قطعه

۱۶۵۰	موسیٰ عمران ز سر افتخار	گفت منم بر فلکِ مهر [و] ماه	58 ^b
	غیرتِ حق زود عنانش گرفت	جانِبِ او کرد به غیرت نگاه	
	گفت مرو تند که صد همجو تو	هست فرو مانده تر از خاکِ راه	

تعریض

	چرخ به مه کرد ز تندی نگاه	گفت که ای شبرو خانه سیاه	
	رهزن و غمّازی و نَمّام هم	کجرو و کم فرصت و بدنام هم	
۱۶۵۵	هر نفسی همدمِ خمّامی دگر	هر نظری بر سرِ بامی دگر	
	گه ز تب [و] تاب چو نالی شوی	در نظرِ خلق خیالی شوی	
	خانه تهی ساخته ماهی دو بار	گشته نهان از همه چون قرض دار	
	رنج سپهر آب ز رویت بُرد	چشمهء خورشید سبوت ببرد	
	باز ترسته ز بلایِ مُحاق	داغ نهد بر جگرِ احتراق	
۱۶۶۰	عاریتی جامهء عار است و بس	عور شو از عاریه بشنو نفس	
	از مجبّهء عاریتی عور باش	عارت اگر هست ازو دور باش	

قطعه

	بود ز طرّاری و رندی مثل	شبروی از جملهء رندانِ کو	59 ^a
	گاه فرورفته به روزن چو ماه	گاه چو مه آمده از چار سو	
	نیم شیبی دامنِ مشکین سَلَب	شد چو گریبانِ مه از دستِ او	

در پسِ آن عقدهء مُهلک نمود	۱۶۶۵	چون مه نو در بغلش ماه، رو
دید گرفتاریِ خود را عیان		رفت از آن واقعه در خود فرو
از همهء چاره چو بیچاره شد		کرد در آن چارهء او چاره چو
گشت در آن عقده ز لطفِ خدا		کارش اگر بود بد، از ما نکو

رنجیدنِ آسمان از کواکب و راز گفتن

از سخنِ خیالِ کواکب، سپهر	۱۶۷۰	بود پریشان ولی از رویِ مهر
گفت شما را چه شد ای همدمان		از چه شده ستیت چنین مهربان
بهر زمینِ همدمِ غم گشته اید		هممنفس و همدم هم گشته اید
ارض نه آن است که از تیرگی		کرد ز آدم به فلک خیرگی
خرقهء سر سبز مرا سبز خوانند		آتشِ برجیس به آبی نشانند
منصَبِ خورشید به لاله سپرد		یاسمن، آب رخِ برجیس برد
راهِ بزرگی ز میانِ بر گرفت	۱۶۷۵	گرم شد از آتشِ دل در گرفت
جاهِ مرا در نظرِ خود فکند		جانِبِ من همّتِ بی حد فکند
سیم و زر مهر و مه از تاب سوخت		کو همه را زُفت و به پولی فروخت
گاه ستمگر به جهانم نمود		گه ز سرم تاج سعادت ربود
نام بر آورد به دونی مرا		داد ره و رسمِ زبونی مرا
نامِ مرا چرخ، بد اختر نهاد	۱۶۸۰	نام شما بد گهر و بد نژاد
گفت به جایی که کنم داوری		چرخ و فلک را چه رسد یوری
طرفِ کله گوشهء گل کج کنم		با فلک و اخترِ او لج کنم
تا سمن و سبزه بوَد در برم		در فلک و اخترِ او تنگرم
آنکه بدین مایه کند سروری		عشوهء او کس نخرد سرسری

59^b

قطعه

از تو توان صاحب مینو شدن	گفت به بهلول یکی کای بزرگ	۱۶۸۵
خواهد از الطاف تو نیکو شدن	هست مراکاری و آن کار من	
می نگرد بایدت آن سو شدن	سوی من از خشم، خلیفه مدام	
پیش خلیفه نتوان او شدن	دید چو بهلول بدان گفت و گو	
جهل بود بر سخن او شدن	گفت کسی را که بود جهل، یار	

تعریض آسمان زمین را

60 ^a	کی به من از جاه بود راه او	گفت زمین تا چه بود جاه او	۱۶۹۰
	رفته به بیهوده روی آب او	هست یکی سفلهء بی آب و رو	
	مرتبه اش زیرتر از زیرتر ^{۵۹}	منصب او از همه کس زیرتر	
	اوست مع القصه که جودیش نیست	آنکه درین خطه وجودیش نیست	
	هیچ دگر غیر غباریش نه	در بر من هیچ شماریش نه	
	دام ره ما همه مستی اوست	باطن پاکی که ز هستی اوست	۱۶۹۵
	آنچه نیابد، همگی آن کند	پیر سر، او کار جوانان کند	
	دیده نکرد از ره همت قریر	فیض عنایت نشدش دستگیر	
	علم نیاورد چو من در عمل	دور نکرد از نظر خود سبیل	
	یافته از ملک همان دسترس	بی سر و پایان هوا و هوس	
	دم ز دم خویش پسندی زند	با چو منی لاف بلندی زند	
	از خود و من ساخته آوازه ای	بر سر هر برجی و دروازه ای	
	بد شده و رسم به انداخته	غلغله در شهر و ده انداخته	
	کرده در آن مسئله تسلیم او	راهروان در خطر از بیم او	

^{۵۹} «مَرَدَدْنَا أَشَقْلَ سَافِلِينَ»: قرآن، ۵۱۹۵.

60 ^b	دفتَرِ دانش ز ورق‌های گُل	ساخته بر صحن، طبق‌های گُل	
	دم زده با بحرِ من از طرفِ جو	تختِ ریاحین زده بر طرفِ جو	۱۷۰۵
	نه که پر و بال و نه از پا پرد ^{۶۰}	همچو شتر مرغ به سر می‌پرد	
	بر درِ او در صددِ چاکریست	مشتری آن کو دو صدش مشتریست	
	دشمنه کیوان، گهرِ خنج‌گرش	شحنه خون ریزِ فلک چاکرش	
	آینه داریست مر او را و بس	مریم خورشیدِ مسیحا نفس	
	در صددِ چاکرِ سازنده ایست	زهره زهراش نوازنده ایست	۱۷۱۰
	کوچکِ او شد به بزرگی فقیر	تیر که بر سقفِ فلک شد دبیر	
	جامِ سرِ روزنِ او در مسامت	ماه که آینه گیتی نمامت	
	در نظرش کم ز یکی خادم اند	هر یک از اینها که به خود حاکم اند	
	دیده کیوان و مه و تیر بست	چرخ بدین، رخنه تدبیر بست	
	بسته بدین نکته، زبان همه	گشته بدین، فیض رسان همه	۱۷۱۵

قطعه

	دامن از اقبالِ خرد در مکش	گفت به فرزندِ خود اهلِ دلی	
	کز قدمِ اهلِ صفا سر مکش	گر بودت بر سرِ عالمِ علم	
61 ^a	گردن اگر تیغ بود بر مکش	پیش کسی از ممرِ سرکشی	

آگاه گردانیدنِ کواکبِ عناصر را از احوالِ زمین و آسمان

	ماه، روان برد به آتش خبر	نقبِ کواکب چو نشد کارگر	
	باد از آن قصه سوی آب رفت	آتش از آن واقعه در تاب رفت	۱۷۲۰
	گفت نهان از همه در گوشِ خاک	آب روان هرچه که بشنید پاک	

^{۶۰} بال: بار YN؛ پا: جا YN.

مشورت کردن زمین با عناصر

روضه‌ای آراست زمین در زمان	خوب‌تر از روضهء باغ جنان	
مجلسی آراسته همچون بهشت	خاکِ وی از غالیه عنبر سرشت	
روضه‌ای از خلد بسی خوب‌تر	خوب‌تر از خوبی و محبوب‌تر	
سبز بساطی چو خضر تازه‌رو	ساخته از آب بقا تازه، رو	۱۷۲۵
ابر کشیده ز سر انبساط	ریخته آب رخ نطع پلنگ	
دستگه شاخ فراخ آمده	گل به گل و شاخ به شاخ آمده	
باد بر آورده ز یک گوشه سر	ریخته از ژاله گهر در گهر	
بر لب کشت آب به گشت آمده	ساکن او باد بهشت آمده	۱۷۳۰
چشمه بر افروخته چون آفتاب	خضر چنان آب ندیده به خواب	61 ^b
آتش از آب آمده چون گل برون	گشته گل آتشی از وی به خون	
عنبر و شمشاد به هم بر شده	گاو زمین همدم عنبر شده	
مهر در آن روضه فرود آمده	تشنه زبان بر لب رود آمده	
عود درو غالیه سایبی نمود	غالیه بر عود کمین می گشود	۱۷۳۵

حال گفتن زمین با عناصر و جواب عناصر

کرد زمین سوی عناصر نظر	ز آب روان ساخت، روان چشم تر	
گفت که ای زبج زمین را قرار	از ممر ذات شما در مدار	
بسته به اقبال شما و جهات	سلسلهء دایرهء کاینات	
نقطهء من بر سر حرف شماست	حرف خرد درخور ظرف شماست	
چرخ ندارد سر من بی سبب	هست مگر بر سر شور و شغب	۱۷۴۰
چيست کنون مصلحت کار او	چون کنم اندیشهء اختیار او	
درخور این نکته خیالی کنید	فکر جوابی و سؤالی کنید	

فرعِ اصولِ تو شده نسلِ ما	گفت بدو آب که ای اصلِ ما	
خلعتِ ما از تو ملایم تمام	ما به تو و ذاتِ تو قایم مدام	
62 ^a ما نپذیریم از تو سروری	گر فلک از مهرِ تو گردد بری	۱۷۲۵
بهر فلک سوختن آتش شویم	با تو و خیلِ تو سپه کش شویم	
«تِلْكَ عَشْر» در حقِ ما کامل است ^{۶۱}	ما و تو را جمله به هم یکدل است	
از همه رو ده نُه یکدیگریم	ما ده و او نُه چو نکو بنگریم	

قطعه

گفت چو ما خادم یک درگهیم	بر در محمود، حسن با ایاز	
در ره خدمت چو به هم همهمیم	راه تو چون است که از ماست پیش	۱۷۵۰
سیم شما ده نُه و ما ده دهیم	گفت ایازش که به گاو خلاص	

مثل گفتنِ عناصر با یکدیگر از جهتِ آسمان

هست خزان در پی او آن بد است	برگِ گلِ سرخ اگرچه صد است	
شاددل آنکس که بر تخت مُرد	تختِ سلیمانی اگر باد بُرد	
نه پی تدبیر دلِ خویش، شاه	پادشهان اند ز درویش، شاه	
گر نبود رشته عدو بند نیست	هیچ به از رشته پیوند نیست	۱۷۵۵
مومه حنظل شکر آورده بار ^{۶۲}	شوره که دیده ثمر آورده بار	
آنچه که کشتند، دروند باز	بر ورقِ لاله نوشند راز	
62 ^b جو نشندیم که بر جاش رُست	گندم اگر ساخت بن و بیخ سست	
دشمن اگر دوست شود بهتر است	آنچه که خود گفت چنان درخور است	

^{۶۱} «وَأَيُّمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِفُوا بِرُءُوسِكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ.»: قرآن، ۱۹۶-۱۲.

^{۶۲} مومه: بوته.

نیک بد و نیک چو از بلبل است	۱۷۶۰
رای بلند تو ز پستی به است	
جنس گران گر بخری ز آشنا	
معمد آن چیز که گوید شنو	
دم مزن از جوهر ذات عرض	
شمع خرد را تو به حکمت فروز	۱۷۶۵
صید کنی دشمن خود را به زر	
هست چو از ظالمی مظلوم به	
نظم معانی [به] کلامی خوش است	
دیدهء مظلوم چو شد سیل بست	
آن نشنیدی تو که از رود خورد	۱۷۷۰
چرخ که بیدادگری یار اوست	
آنچه بلا بود در باز یافت	

قطعه

۶۳ ^a	شاه عجم جانب شاهان هند	کرد روان ایلچی از اصفهان
	کز چه سبب عمر شماها دراز	بیشترک می گذرد در جهان
	خسرو هند ایلچی آن شاه را	کرد مقید به درختی جوان
۱۷۷۵	گفت جواب است سؤال ترا	گر فتد این نخله ز پانگاهان
	بست در آن نخل تناور نفوس	ایلچی و آن نخل برفت از میان
	داد جوابش شه هندی و گفت	نیست بحر ظلم شهان را زیان
	بر خورد از عمر و جوانی شهی	کوست پی عدل چو شاه جهان

معارضه آسمان با زمین و اشارت به سبزه و صفتِ روز

۱۷۸۰	صبح که خضرِ فلکِ سبزِ پوش در چمنِ روضهء سبزِ جهان سبز شد این روضهء جنتِ مثال از قلمِ صبحِ مسیحا نفوس گفت زمین را فلکِ فتنه گر نخلِ ترا گرچه بلند است دست	از ممرِ بیخودی آمد به هوش گشت روان چشمهء آبِ روان بارِ دگر از دم آبِ زلال شد چمنِ چرخِ چو چشمِ خروس کز علمِ سبزِ بر آورده سر در نظرِ بخت بلند است پست
۱۷۸۵	نشو و نمای تو بهار است و بس سبز بساطِ تو ز نشو و نماست نامیه را گر ندهد مهرِ روح از ممرِ ساده دلی در بهار طفلی و با آبِ بود بازی ات زحمتِ دی را پس سر کرده ای خویش نما بر لبِ جو گشته ای خیمه به گلشن زده ای در بهار یک دو سه روزی چو تویی تازه رو خنجرِ الماسِ زبان بر مکش فرشِ سقر لاطِ تو سبز از من است مهرِ منت سرکشی آموخته گرچه ترا آب و هوا دلکش است غره مشو لشکرِ دی را اگر شعبده ای چند برانگیختی	63 ^b زینتِ تو روز سه چار است و بس نشو و نمای تو در آب و هواست ساغرِ نرگس شکند در صبح رازِ نهانِ تو شود آشکار بر لبِ جوهاست سرافرازی ات خلعتِ نوروز به بر کرده ای خرم و سرسبز ازو گشته ای خویش نما گشته ای از جویبار مهرکه را جز تو که گیرد فرو؟ خطّ خطا بر رخ دفتر مکش روح تو از دولتِ من در تن است شمع تو از مهرِ من افروخته وقتِ تو از چشمهء مهم خوش است کرده ای از باغ به خنجر بدر با سمن و لاله بر آمیختی
۱۷۹۰		
۱۷۹۵		
۱۸۰۰		

64^a

سبزه و نسرين كه به هم مایل اند
 دانه ات انداخته شان در تله
 خيمه زده بر لب آب روان
 ريخته از شخص گل و لاله خون
 پای کشیده ز حرارت در آب
 با نفس آب روان ساخته
 همچو گل از بوی گرفته دماغ
 کرده همه طرح دگر بر طرف
 از همه رو تافته خود رو شده
 دامن گل چاک به خنجر زده
 سوي چمن با سپه جلوه گر
 فارغ از آسیب سپاه خزان
 خيمه زده صاحب چادر شده
 آمده سوي چمن آراسته
 خرم خود را به زبان سوخته

64^b

خاص بود رحمت انعام عام
 سایه نشين علم سبز ماست
 رشته برون آورد از پای جان
 در چمنم آب رخش آبروست
 خورده حمل سبزه به جای غزال
 ساز کن آتش که زمستان رسید

همچو دو شاهد که به هم همدل اند
 روضه تو ساخته شان یکدله
 ساخته از پرده گل سایبان
 کرده برون خنجر الماس گون
 سایه نشين از ممر آفتاب
 بر لب جو تیغ زبان آخته
 سرکشی آغاز نهاده به باغ
 طرح نو انداخته از هر طرف
 خرم از اسباب لب جو شده
 سر ز گريان چمن بر زده
 همره گل رفته به تیغ و سپر
 غافل از اندیشه باد وزان
 با سپه من سپه آور شده
 از در دعوی سخن آراسته
 شمع زبان آوری افروخته
 مزرعه سبز مرا صبح و شام
 گل که درین دایره انجم ماست
 هر گره از رشته این سبز خوان
 تازه بهاری که ترا آب ازوست
 در چمنم از لب آب زلال
 در چمن ار باد بهاری وزید

۱۸۰۵

۱۸۱۰

۱۸۱۵

۱۸۲۰

قطعه

بود یکی تازه رخی چون بهار
جانِبِ عشاق نکردی نظر
از دو زُحش آب شده چار باغ
این گلِ نورسته ز فرطِ دماغ
چون خطِ سبزش طرفِ گل گرفت
دادش از اندیشهء خوبی فراغ
خواست که باشد به همان قاعده
ز آتشی او سینهء عشاق داغ
گفتمش آن سوز نیابی دگر
گر به ده انگشت فروزی چراغ

۱۸۲۵

معارضهء زمین با آسمان و اشارت به قمر و صفتِ شب

شب که مه از گوشهء افلاک تافت
عکسِ کواکب همه بر خاک تافت
گنبدِ فیروزه سیه فام شد
ماه سیه پوش در آن شام شد
بر تو مه نو ز رخ روز بود
نورِ رخ روز دل افروز بود
جرم زمین بر سرِ افسانه شد
دید ز گردون مه و دیوانه شد
گفت در آن مرحله با آسمان
کی شده از طالعِ خود در گمان
صفحهء رخسارِ تو تقویم وار
داده نشان ها ز یمن و یسار
غافل از اندیشه چو سیرِ قمر
بی خبر از دایرهء خیر و شر
در جُبهء عاریتی همجو ماه
چند کنی جلوه به بیگاه و گاه
همجو مه ار مهر فشانیت نیست
هیچ معانی بیانیت نیست
چند بر آری سرِ فرزانگی
چون مه نو دیده به دیوانگی
گر فلکی مهر فشانیت کو
ور ملکِ مهر نشانیت کو
نقرهء خامی گهر آگین شده
تکیه زن سینهء سیمین شده
نیست اگر زانکه مه انوری
عینِ کمالِ تو ز نقصان بری
سوز و گداز از کمی و کاستی
هست رفیقِ تو ز ناراستی
روی تو آینه و لیکن دورو
رای تو را داغ شقاوت برو

۱۸۳۰

۱۸۳۵

۱۸۴۰

65^a

	وجه بیاضِ سمت سرکش است	هندو گلزارِ تو در آتش است
	سیمِ کواکب که بر تو نو است	همچو زبرِ روکشِ مه شب رو است
۱۸۴۵	همچو زبرِ ناسرهء سگّه دار	بر محکِ قلبِ نداداری مدار
	چند شوی غرّه به بیت الشرف	فکرِ هبوطیت بوّد بر طرف
	در فرحت فکرِ ترح هیچ نیست	رشتهء پُرتابِ تو بی پیچ نیست
	آتشِ افروختهء احتراق	هست پی سوختنت با محاق
	با نظرِ دوستی تو وبال	همچو محاق است محق در زوال
	از نظرِ سعد کنی سرکشی	متصل از وصلِ کواکب خوشی
۱۸۵۰	زحمتِ تریع گرفته رهت	رنجِ خسوف است وبالِ مهت
	در پیِ دلدارِ محزون نه ای	قطعِ منازل چه کنی چون نه ای
	نیک بوّد فکر به هنگام کرد	گرمی هنگامه شود زود سرد
	بهر ضیافت چو دم از خوان زنی	بر سرِ خوان همره مهمان زنی
	سعدِ ترا از نظرِ اتصال	زود دهد طالعِ نحس انفصال
۱۸۵۵	بر نظرِ خوانِ جهان فی المثل	قرصِ جوینِ تو فطیر از ازل
	جلوه چه هرچند بر انجم کنی	خویش نمایی بر مردم کنی
	جامهء تو گر نبوّد مستعار	از می عوری نشوی مستِ عار
	نرگسِ رعنائِ تو در کنجِ باغ	گنجِ خیالیست ولی در دماغ

قطعه

۶۶ ^a	دید در اهلِ کرمی مفلسی	قبلهء خود گاهِ دعا ساختش
	خواست از آن اهلِ کرم خورده ای	داد به میعادِی و واساختش
	وعدهء دادن چو رسید آن فقر	دید مگر چاره ادا ساختش
	رفت نهان شد ز نظر گوشه ای	زانکه بر آن شیوه دوا ساختش

صاحبِ زر کرد کمین در رهش از غم آن وجه دو تا ساختش
یافت به شکلِ دگرش پیش خلق آمد و انگشت نما ساختش

خطابِ آسمان با زمین و اشارت به سرو و صفتِ روز

صیح که از شاخِ نهالِ سپهر	۱۸۶۵	سر چو بر سرو بر آورد مهر
همچو بر سرو سهی زان میان		مهر نمود از سرِ سرو روان
چرخِ دگر ره درِ بالا گرفت		سرکشی از سرو دلارا گرفت
همچو نهال از دمِ بادِ شمال		تند و سرافشان شد و آشفته حال
همچو گل از نرگسِ تر ژاله ریخت		خونِ شفق در قدحِ لاله ریخت
گفت زمین را که به تر دامنِ	۱۸۷۰	نیست یکی چون تو به هر گلشنی
آب و هوایِ تو چو عشقِ مجاز		آمده از مرتبهء اصل باز
هست ترا منزلِ سفلی مقرر		نیستت از عالمِ علوی خبر
هرزه مرو درخوور این ره نه ای		ز اصلِ خود و فرعِ خود آگه نه ای
طبعِ تو مشکل کند این نکته حل		کامده بی مایه ز روزِ ازل
رفعِ حقیقت ز مجازت شده	۱۸۷۵	صرفِ هوا عمرِ درازت شده
طبعِ تو آینه زدایی کند		هیأتِ تو خویش نمایی کند
یک تنِ خودبین نبود همچو تو		کافر بی دین نبود همچو تو
سرکشیِ سرو صفت از گراف		هست گرافِ تو سراپا خلاف
تن چو نهی در برِ آبِ روان		آب شود از دهنِ گلِ روان
پیش تو در خلوتِ گل دایما	۱۸۸۰	می جهد از دستِ تطاول صبا
در دهنست نیست هوایِ سخن		زان کندت خاکِ صبا در دهن
سنگ زنان آب ز تو بر دل است		پای تو از جایِ دگر در گل است
مُهره گهت تیغ به سر رانده است		خاکِ صبا بر سرت افشانده است

66^b

از همه رو حجّتِ قاطع نمود	هرکه پی قطع تو بازو گشود	
گوش کن اندیشهء معقول را	فهم سخن کن مطلب طول را	۱۸۸۵
فکر منی دعوی مایی مکن	پیشه سخن های هوایی مکن	
شخص تو با خاک برابر شده	من فلکم سر به هوا بر شده	
گنج روانیست که بی مار نیست	نخلهء من گر گل بی خار نیست	
گر به حقیقت نگری مفلس است	سرو که آزادهء این مجلس است	
حاصل سر سبزی اشیا منم	همنفس خضر و مسیحا منم	۱۸۹۰
همچو تو صد شکل بسازم ز گل	گر رودم از پی این کار دل	

قطعه

گفت ز بلبل به گل افسانه ای	شمع شبی در چمن سرو ناز	
هست مرا همچو تو دیوانه ای	کز چمن ساختن و سوختن	
بر زبر شاخ، بلاخانه ای	ساخته چون بلبل بی خان و مان	
خرمن آتش بردش دانه ای	نادره مرغی است که در دامگاه	۱۸۹۵
نیست چو سوز غم پروانه ای	با همه سوزی که مرا در دل است	

خطاب زمین با آسمان و اشارت به عطارده و صفت شب

ریخت مرگب ز دواتِ دیبر	شب که بر اوراقِ حسایی تیر	
چون ورق مشق سیه شد تمام	چهرهء روز از قلم مشکِ شام	
همچو دل کاسهء دوده سیاه	گشت ز دودِ دل شب قصرِ ماه	
راز عطارده به فلک باز کرد	باز زمین نکتهء نو ساز کرد	۱۹۰۰
کار عطارده نتوانی مکن	گفت دگر ره دوزبانی مکن	
لوح فرو شو ز غبارِ جهان	کلک بر الواح معانی مران	
جمع مکن خرج کهن پیش نو	بر ورق دفترِ باقی مدو	

بر سرِ تحریرِ تو طغرامثال	ساخته عنوانِ خرد پایمال	
از شکنِ نحس مرو سویی سعد	بند مکن بر سرِ سودا دو جعد	۱۹۰۵
دور مگرد از نظرِ سیرِ مهر	هیچ مده راه به دل غیرِ مهر	
رجعت از اندیشهء طبعِ سلیم	کی کند آنکس که بوَد مستقیم	
از دو دلی‌های تو ای بو الفضول	هست دوباره دلِ مردم ملول	
چند زنی هرزه دم از سادگی	هست چو همراهِ تو نرمدگی	
اوج و حسیضِ تو مساوی شده	لطفِ تو آفاتِ سماوی شده	۱۹۱۰
با همهء مهر که دعوی کنی	دور ز مهری به چه معنی کنی	
اهلِ دل از سیر [و] سلوکِ تو خوار	دست و دل از جورِ تو رفته ز کار ^{۶۳}	
با تو مقابلِ نظرِ دشمنی است	مهرِ تو تاریک و گه روشنی است	
تختهء رملِ من و اشکالِ تو	باخبر از صورتِ احوالِ تو	
از ممرِ تیرِ تو رمحِ سماک	کرده ترازوکفِ میزان به خاک	۱۹۱۵
شکلِ دو پیکر به دو آتش نمود	شعله چو در آتش سودا فزود	
بر ورقِ دفترِ تو هر مدی	دور تر از مرتبهء سمرمدی	
من که بر طالعِ تو بنده‌ام	پیشِ تو چون خوشه سرافکنده‌ام	
دانهء تو طبعِ مرا خسته است	پشتِ مرا بارِ تو بشکسته است	
جورِ تو بر طالعِ من زاده است	طالعِ من از تو بد افتاده است	۱۹۲۰
من که ندارم ز تو رویِ بهی	چون نکنم پیشِ تو پهلو تهی	

قطعه

بود بزرگی ز عزیزانِ دهر	همچو عطارد شده مقبولِ ناس
بر ورقِ فضلِ قلمِ رانده‌ای	بر عمل و علم نهاده اساس

^{۶۳} خوار: بخار .YN.

دیده به حملیه و شرطیه باز	مبنی و معرب به علامت شناس	
کرده ز هر نقطه، گه انقلاب	بُعدِ دو کوکب به تساوی قیاس	۱۹۲۵
کرده به فتوای مذاهب تمام	وجهِ محلّل ز حرام انحساس	
پیرِ سخن دان فلکِ علم و فضل	کرده ز نصّ سخنش اقتباس	
هر سرِ مه سویی هیوطِ مهش	گزدم چنگال نموده لباس	
یافته با این همه پس گوشمال	گاهِ سپاس از ممرِ «لامِساس» ^{۶۴}	68 ^b
دانش و نادانیِ اهلِ جهان	آمده در دایره رأساً برأس	۱۹۳۰

خطابِ آسمان با زمین و اشارت به گل و صفتِ روز

بارِ دگر کاین چمنِ رنگِ رنگ	شد چو دمِ روبه قرقز به رنگ	
صبح بر آمد ز می مهرِ مست	دستهء گل همچو جوانان به دست	
گفت زمین را فلک ای مشّتِ خاک	خاکِ تو آغشته به خونِ هلاک	
کرده به خونِ دلِ گلِ چهره رنگ	ساخته او رنگِ شهی رنگِ رنگ	
کرده زبان از سرِ شوخی دراز	ساخته بر خنده ای بی برگ و ساز	۱۹۳۵
چاک زده از سرِ مستی قبا	ساخته بر غنّهء قمری نوا	
شمعِ گل افروخته بر طرفِ باغ	نرگس افروخته روشن چراغ	
شمعِ گل از بزم تو تا بر فروخت	بلبلِ سرگشته چو پروانه سوخت	
هرکه گلی دید به دستش جهان	بر ره او خار نهاد در زمان	
گل که بوّد غالیه در دامنش	جامهء صد پاره بوّد در تنش	۱۹۳۰
ماه دو هفته شده بر چرخِ باغ	روز بر افروخته شمع و چراغ ^{۶۵}	
رفته ز روی تو به صد گونه آب	همدم یک هفتهء اهلِ شباب	

^{۶۴} «قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ نُحْلِقَهُ وَانظُرْ إِلَى إِلَهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ

لَنُنْفِثَنَّه فِي الْيَمِّ نَسْفًا»: قرآن، ۹۷/۲۰.

^{۶۵} این بیت بعد از یک بیت تکرار می شود.

69 ^a	<p>ز آتشی گل آهِن تفتنه شده مست شده طرح نو انداخته از ممرِ جاه گرفته دماغ غافل از اندیشهء رنج زُگام بی خبر از آفتِ تیغی و خار برده به خنده ولی آن را به در کرده نهان خُرده زر زیرِ دلق^{۶۶} غافل از اندیشهء خاری شده فارغ از اندیشهء پاک و پلید نیست بجز جامهء پاره به بر نیست گریبان تو هرگز درست شاد شوی از پی پیغام خود صحبتِ مستور تو مستور نیست جاه تو ای شوخ چه وزن آورد سر به هوا کرد ترا زو نهی پرتوی از شمع چراغ منی بر سرت از دولت من افسر است غنچه ز نو تازه فتوحی دهد خار مشو در نظر از حد مبر نور شو [و] دیده پر از نور کن تازه و بشکفته در ایام باش</p>	<p>ماه دو هفته به دو هفته شده مجلسِ مستان به طرب ساخته لافِ بزرگی زده بر تختِ باغ باز نپرداخته نکهت ز کام تازه و تر آمده بر روی کار غرقه به خون گشته زبان سر به سر گریه به خنده بنهفته ز خلق سرسبک از باد گساری شده هست به بالای سرت تیغ بید سود تو از کیسهء زر در نظر صُدره زر را چه کنی از نخست مستی و مستور نهی نام خود مست ز مستوری تو دور نیست در کفهء من که جهان نشپرد سر به هوا همچو ترازو نهی تو گلی نورستهء باغ منی گر سرت از منزل مه برتر است در چمنم جو که صبوحی دهد چون گلی رعنا ز دورویی گذر رنگِ غبار از دل خود دور کن باش به کام من و با کام باش</p>	<p>۱۹۴۵</p> <p>۱۹۵۰</p> <p>۱۹۵۵</p> <p>۱۹۶۰</p>
-----------------	---	---	---

^{۶۶} خرده: خورده YN.

قطعه

بلبلی از شاخِ گلّی می سرود	فارغ از آن گل که شده بهر اوست	
در چمن از حالِ گل و عندلیب	آب خیر داشت که در نهر اوست	۱۹۶۵
گفت گل از غلغلهء عندلیب	فارغ و آسوده که در دهر اوست	
شریّتِ وصلی که ز گل حاصل است	شریّتِ او نیست که آن زهر اوست	
لیکِ دلِ سوختهء عندلیب	شد به همین شاد که در شهر اوست	

خطابِ زمین با آسمان و اشارت به زهره و صفتِ شب

جام شفق شب چو پر از باده شد	زهره به خنیاگری آماده شد	
نغمهء دلنبد به آهنگِ چنگ	ساخته در صحبتِ شب بی درنگ	۱۹۷۰
از دم آن نغمهء زهره نوا	کرد زمین هم عملِ خود ادا	
نغمه به آهنگِ نواساز کرد	پردهء نغمه زدن آغاز کرد	
پیشِ فلک گفت که ای رشته تاب	چند زنی نقشِ مخالف بر آب	
چند فریبِ خود و مردم دهی	کیسهء مردم کنی از زر تهی	
ره چه زنی مردِ هنرمند را	پردهء طنبور کنی بند را	۱۹۷۵
در پسِ پرده چه نمایی درنگ	زلفِ ریایی چه گشایی چو چنگ	
نغمه سرا بر سر رود آمدی	دیر شدی گرچه که زود آمدی	
همدم او باشی و او باش دوست	کی شود او باش بدین داش دوست	
طبعِ تو بر گاو نماند ترا	بر خرِ خود تا نشانند مرا	
سفله قوی پنجه و بازو زن است	سر به فلک همچو ترازو زن است	۱۹۸۰
آنکه بؤد در کفّهات سنگ دار	همچو ترازو کنی اش سنگسار	
زخمِ زنی بی سببی بر قلوب	راه از آن نیست ترا در قلوب	
سنگِ تو کوچک به ترازو نرفت	با تو کسی بیش به بازو نرفت	

	شب همه شب آب نداری به چشم	۱۹۸۵
70 ^b	تا شده راجع به سويِ اصليِ خویش	
	راه زنی پیشهء خود ساخته	
	هممنفس بادء حمرا شده	
	پرده دری پیشه نهاده چو باد	
	گشته میان همه کس روشناس	
	سر چو مه افروخته بر لوح مهر	۱۹۹۰
	در پس هر پرده ادا ساخته	
	هممنفس شاهد بازاریی	
	خود کنی آن کار که ناکردنی است	

قطعه

	بود یکی عودی ناسازگار	
	زخمه چو بر تار پریشم زدی	۱۹۹۵
	در بر آوازه آهننگی او	
	اهل هنر بر نگشاده دهان	
	اهل هنر را به مجالس مدام	
71 ^a	گفت عزیززی ز عزیزان شهر	
	کاش نماندی و بماندی ازو	۲۰۰۰

خطاب آسمان با زمین و اشارت به شکوفه و صفت روز

	نخلهء نه شاخ فلک چون بهار
	پردهء نیلوفری اش رخ نهفت
	کرد منور فلک از کار زار
	بار دگر کرد شکوفه نثار
	در چمنش برگ شکوفه شکفت
	کرد چو هنگام شکوفه بهار

گفت زمین را چو شکوفه شکفت	با تو ندانم که نهانی چه گفت	
خویش نما گشته‌ای و خودپسند	تا زده‌ای دست به شاخ بلند	۲۰۰۵
منظر تو پنجره هفت باب	پنجه نهاده به رخ آفتاب	
پنجه گشاده چو شکوفه ز یشم	پنجه خورشید نموده به چشم	
پنجه زور آوری آورده‌ای	دست به دعوی به در آورده‌ای	
بیشتر از خیل ریاحین به باغ	ساخته‌ای باز معبر دماغ	
سیم فشانی صبا بهر تست	سیم مطلق درم شهر تست	۲۰۱۰
صحن چمن بر ورق سیم تو	دفتر گل صفحه تقویم تو	
پنجره در باغچه بگشاده‌ای	جلوه دگر بار ز نو داده‌ای ^{۷۷}	
گنج چمن را ز پی سیم و زر	قفل تو با پنبه گشایی ز در	71 ^b
در جبهه نقره کی آرام تست	نقره بر آورده همه کام تست	
برده جوانانه به سر با صبا	یکی صبا در قدمت نقره سا	۲۰۱۵
مجلس از آب و هوا روح بخش	باد صبا بهر تو در زین چو رخس	
بزم ترا از قلدح سیم جام	جام تو در بزم چمن سیم جام	
صحن چمن را ز تو آراسته	صحن آراسته پیراسته	
بهر طرب برگ و نوا ساخته	ساخته کار تو و پرداخته	
عشرت یکروزه نداده ز دست	از پی فردا نشده پای بست	۲۰۲۰
خانه عشرت ز برای نبید	ساخته چون قصر شکوفه سفید	
کنگره قلعه برون کرده‌ای	فکر ذخیره ز درون کرده‌ای	
گرد خود از شاخ شکوفه بهار	ساخته‌ای قلعه قلعی حصار	
جانپ ما ساخته‌ای بر طرف	مجلسی آراسته از هر طرف	

^{۷۷} جلوه : جلو ۷N.

۲۰۲۵	غافلای از خویش چو آزاده‌ای	رخت چو بر باد فنا داده‌ای
	آنچه تو امروز نمایی ز بود	هفته‌ء دیگر به تو خواهم نمود
	خویش نمایی مکن ای پیر کار	قصّه‌ء امروز به فردا گذار
۲۰۲۰	رازِ درون تو چو گردد پدید	حال تو آن روز بخواهیم دید
	جامه‌ء تو شسته و پرداخته	کار تو امروز نکو ساخته
	دیده‌گر امروز منور کنی	دیده به دیدارِ خرد بر کنی
	گر شوی از ظلمتِ امروز عور	خلوتِ فردات شود غرق نور

قطعه

۲۰۲۵	تازه‌رخسی در چمنِ نازکی	بود شکفته چو شکوفه بهار
	در غم آن شاخِ شکوفه چو باد	بود مگر دل شده‌ای بی قرار
	گفتمش از میوه‌ء وصلت هواس	دل چو گلی تازه مرزجان ز خار
	تا نکشد رنج زمستان چمن	شاخِ شکوفه ندهد میوه بار

خطابِ زمین با آسمان و اشارت به آفتاب و صفتِ شب

۲۰۲۰	شب که ازین طارم نیلی خیم	رفت برون خسرو ز زین علم
	نیشِ شفق از رگِ یاقوتِ کان	ریخت به دامن فلکِ خون روان
	ساقیِ ایام در آن تنگ شام	ریخت می لعل ز فیروزه جام
	گشت چو شد مهر ز مجلس برون	دیده‌ء چرخ از ممرِ گریه خون
	باز زمین گفت نهان با سپهر	کی شده از کین تو بدنام مهر
72 ^b	گیر که مقصود ز آدم تویی	چشم و چراغ همه عالم تویی
	زیورِ رخسارِ عروسِ جهان	نیست به غیر از تو گرفتم جنان
	زیر نشینِ علمت شد سپهر	بندهء خاکِ در تو گشت مهر
	در برِ دهر از کرمت جامه هاست	گرم ز رایت شده هنگامه هاست

گشته در اقصای جهان قهرمان	۲۰۴۵
زیر نشینِ علمت همچو شیر	
نه که سریر مه و ماهی تراست	
شاه، غم از بنده ندارد مگر	
تاجِ سرِ شاه که عالم گرفت	
مهر که شد عیسی این کهنه‌دیر	۲۰۵۰
مهر که چون سایه فُتد بر زمین	
با همه رایت نظرِ اجتماع	
چیست ندانم که در ایام تو	
تیره چرا کارِ من از کارِ تست	
سدّ ره از کدّ اسد بسته‌ای	۲۰۵۵
نیک بوّد فکر به هنگام گرد	
هست بر قوسِ قدر تیرِ تو	
گاه به خوان، ریزهء بریان نهی	
هیضه شد از گرسنگی خانِ تو	
ما و تو هستیم ز یک باده مست	۲۰۶۰
مستِ غروری تو و من مستِ سوز	
هر دو چو از یکسر و کاریم ما	
روی تو از دوری من زرد شد	
چون سرِ ما شد ز یکی باده گرم	
گویم اگرچند که گفتن بد است	۲۰۶۵

قرنِ زمان را شده صاحب قران
خسرو اقلیم چهارم سریر
بر همه در مرتبه شاهی تراست
بنده هم از شاه بوّد تاجور
جانپِ درویشِ معظم گرفت
جانپِ درویش رود گاه سیر
گشت ز مهر همه سایه نشین
زود کند بهر تو پیدا نزاع
تاب خورد نام من از نام تو
گیر که ذراتِ هوادارِ تست
هرزه میان از پی بد بسته‌ای
گرمی هنگامه شود زود سرد
حکم قضا باشد تأثیرِ تو
گه ز مه و مهر دو تانان نهی
طبع ز نانِ تو و بریانِ تو^{۶۸}
مستی ما هست ز یک جام و دست
نیستم از مهرِ تو یک ذره دور
دور ز هم نور نداریم ما
بی تو جهان بر دل من سرد شد
بس ز چه آزم نداریم و شرم
رازِ خود از دوست نهفتن بد است

73^a

^{۶۸} خان: خانه.

سرخ کنی روی خفا سوی من	زرد کنی چهره بر روی من	
بیهده بر روی خود آری مرا	از ره آرم بر آری مرا	
بگسلی از بی خردی بند من	دور کنی مهر ز پیوند من	
هرزه چه بر بندی از آسیب ما	راحت تو چیست ز تعدی ما	
چيست ترا با من و گلزار من	چيست به کفر من و زُتاز من	۲۰۷۰
کیسه به مهر تو ندوزد کسی	شمع دل از تو نفروزد کسی	73 ^b
مهر روند است بسی دل گسل	زود در خانه بر آرد به گل	
مهر تو در عین زوال آمده	کوکب بخت تو وبال آمده	
رفت بسی در سر این گفت و گو	مهر صفت بیهده در خود فرو	
به که نسوزی دل ما را به درد	تا نشود چهره ما نیز زرد	۲۰۷۵
آنکه درین دایره محرم نشد	همنفس عیسی مریم نشد	
گفته ای از تاب توام دردمند	درد من از درد تو دارد گزند	
با من ازین سان سخن کینه دوز	ترک کنی ورنه کجایی هنوز	

قطعه

با یکی از گرم روان سلوک	گر نظرش خار شدی گل به باغ	
گفت بدان خضر مسیحا نفس	تیره دلی از سر عجب و دماغ	۲۰۸۰
مهر مرا ورز و گرنه کنم	مغز سرت را چو سر شمع، داغ ^{۶۹}	
خاطر نورانی او تیره شد	گفت جوایش ز روی فراغ	
روشنی اش پیش خرد روشن است	تیرگی را که تو باشی چراغ	

خطاب آسمان با زمین و اشارت به آب و صفت روز

صبح دوم کز فلک آبگون	رایت سلطان حبش شد نگون	74 ^a
----------------------	------------------------	-----------------

^{۶۹} کتم YN (در کنار): چو شمع YN.

۲۰۸۵	خسرو انجم علم زرننگار گفت فلک کی زمی از تاب من پیشه همیشه تُنک آبی کنی آنکه جنون را به هوای تو ساخت بر سر آبی تو بسانِ حباب در قلم سرو سهی بنده ای	۲۰۹۰
	کرد ز دریای فلک آشکار چند زنی بر رخ خود آب من بی خودی از تنگ حسابی کنی کنده و زنجیر برای تو ساخت نیست ثبات تو از آن در حساب زنده به دویی نه به خود زنده ای در ممر زهر چو تریاک بود بر دل ایام خنک مانده ای صحبت تو صحبت جان پرور است بی خبری تو ز مستی تست نیست از آن میلی بلندی ترا از تو نیاید بجز این هیچ کار کم نشد از وصل تو درد کسی خوانی ام آلوده تو، پیداست کیست	۲۰۹۵
74 ^b	حکم روا حاکم فرمان روا پاک شده نه چو تو آلوده جاه حکم روایی کنی اما چه سود آب رخ تو بر من آب جوست چشمه خضرای مرا چشمه مهر گشته به بازیچه چو بازیچه ساز دامن از آلودگیم گشت پاک با تو چه گویم ز روان پروری	۲۱۰۰
	نیست روان حکم تو در هیچ جا چشمه سیراب من از پیشگاه نیست به فرمان تو چرخ کی بود تاب رخ من سبب آبروست شسته به سر چشمه من چهره مهر در چمن سرو سهی چوب باز فارغ از اندیشه هر آب و خاک نیست مرا کار چو تو سرسری	۲۱۰۵

با منت اندیشه در هم شدن قصّه آبیست بر آتش زدن

قطعه

بود یکی تشنه که در بادیه آب طلب کرد و سرایی نیافت
یافت پس آبی و از آن تیره شد کز چه سراب به حسابی نیافت
پای ز اندازه چو بیرون نهاد مُرد ز بی آبی و آبی نیافت ۲۱۱۰

خطاب زمین با آسمان و اشارت به مریخ و صفت شب

شب که گرفت اختر بهرام تاب گشت به خون دامن گردون خضاب
خنجر بهرام به خونریز تیز تیره رخ هند و شب از ستیز 75^a
گفت زمین با فلک تیزرو تیز چو بهرام بیانگیز رو
کز پی خونریز بر آورده تیغ ریخته خون هر طرفی بی دریغ
جور و ستم پیشه خود ساخته کار خلاق نه به خود ساخته ۲۱۱۵
تیغ جفا آخته بر خون خلق اسپ جفا تاخته در خون خلق
در نظر آورده حساب همه داده به بی‌داد جواب همه
بر سپه عمر کمین ساخته صید دگر هر نفس انداخته
خفته ز دوران تو در روزگار غرقه به خون بی گنهان لاله وار
اختر بختی که قرین تو شد گشته شمشیر کمین تو شد ۲۱۲۰
لاله دل سوخته با داغ تست پاره گریان گل از باغ تست
طبع تو در خوردن خون مستقیم رجعت سیر تو چو طبع سقیم
روح ترا منزل علوی حضیض حظ تو از شربت طبع مریض^{۷۰}
طبع کثیف ز لطافت بری لطف ترا عنف نهان در عری
چند به من گرم سری می کنی طبع تو خشک است و تری می کنی ۲۱۲۵

^{۷۰} حظ : حض .YN.

75 ^b	تربیت همچو خودی کرده ای سیر تو آغشته به هم خون و گِل نیش به هر جا شده برده فرو کار تو بگذشته ز اطوار تو خار جفاهای تو در پای مهر مانده ز سیر تو اسیر و بال سرد ز تو گرمی بازار ما حکم تو بر روی زمین کرده ای تیغ ترا ز آن سر خون خواری است	حمل نکویی به بدی کرده ای از نظرت بهره ما خون دل کار تو چون کژدم بی چشم و رو اوج گرفته همگی کار تو رایت اقبال تو بالای مهر طالع انجم ز تو آشفته حال رای تو را میل به آزار ما خاتم فیروزه نگین کرده ای حکم تو بر روی زمین جاری است	۲۱۳۰
-----------------	--	--	------

قطعه

۲۱۳۵	بود یکی ظالم بهرام خشم داشت تب و لرز ز آسیب جور او به همین مرد همی گفت عقل ریزش خون بود همیشه فنش بر تن او خلعت و پیراهنش شرم نیامد ز چنین مردنش
------	---

خطاب آسمان با زمین و اشارت به باد و صفت روز

76 ^a	داده گیل سرخ فلک را روان غنچه خورشید چو گل بر شکفت کی شده بر باد ترا عقل و دین ز آنچه که هم بود سبک تر شده طینت آهن نکند نرم باد کی خورد آینهء پیولاد دم آهن سرد از گرم خود مکوب بر دلم از راه تو باشد غبار	باد سحر کز چمن آسمان از دم باد سحری در نهفت گفت فلک بار دگر با زمین از ممر باد سبک سر شده طبع تو بادی و من آهن نهاد از دم افسردهء باد دم بیهده دم دادن من نیست خوب تابه کی از گرد یمین و یسار	۲۱۴۰ ۲۱۴۵
-----------------	--	--	--------------

مهرِ تو چون باد ز دل رانده‌ام	خسته ز بی‌آبی تو مانده‌ام	
در دلِ بی‌آبِ من آتش ز تست	خاطرَم القَصَّه مشوَش ز تست	
ز آبِ حیا غرقه مسلسل در آب	شخصی من ای تیزرو تندتاب	
از دمت آلوده گریبان به خون	گل که به گلزارِ تو باشد درون	
سرو ز گلشن به فغان آمده	شمع ز دستِ تو به جان آمده	۲۱۵۰
چاک ز تو دامنِ خونینِ گل	چین ز دمِ سردِ تو بر رویِ مل	
دیده بدآهنگِ تو زان بدگرفت	آب ز جورِ تو سرِ خود گرفت	
آمد ازین سو و از آن سو گذشت	هر نفسی کز تو درین کو گذشت	
کی کند اندر دلِ پاکم اثر	قولِ تو کز فعل ندارد گذر	
راه تو بر بسته ز بام و در است	در چمنِ من که گلش اختر است	۲۱۵۵
هست درین روضه همیشه بهار	روضه من کز تو ندارد غبار	
زانکه درو راه تو ای بی‌هواست	روضه پر دردِ چمن بی‌صفاست	
باز به یکدم ز همش ریختی	برگِ ریاضی که تو انگیختی	
مرتبهء برتری صدر چیست؟	صدرِ ترا منزل این قدر نیست	
گر فلک اسبابِ تو بر نگذرد	سر به هوا گر بری ای بی‌خرد	۲۱۶۰
گر سرت از باد نجایده است ^{۷۱}	بادِ سرت از چه فزایده است	
نیک در آ، بانگیِ هوایی مکن	تن بزن و هرزه درایی مکن	
سر مکش از قصه رَأْساً پَرَأْس	قدرِ خود ای بی‌سر و سامان شناس	

قطعه

کز سگِ من باد گرو کی برد	داشت سگی شخصی و گفتی مدام	
همنفسِ چرخ به گردون برد	آهو ازو نگذرد و همجو باد	۲۱۶۵

^{۷۱} سرت : سریت YN.

شیر اگر افتد به شکارش به دست
بی خبر از همدگرش بر درد
گفت یکی مرد که در بادیه
باد گو پویه بدو بشپرد
بهتر از آهو نبود در خواص
سگ اگر از باد سبک بگذرد

خطاب زمین با آسمان و اشارت به مشتری و صفت شب

77 ^a	مشتري شب چو به سوداگری کرد بها تختهء نیلوفری	۲۱۷۰
	از غم خورشید شب از سوز خود کرد سیه شرتی روز خود	
	گفت زمین با فلک مشتری کای ز سعادت شده از خود بری	
	بیهده مغرور سعادت شده رسم ترا بیهده عادت شده	
	نور سعادت ز برای تو چیست؟ دود دل شب ز قفای تو چیست؟	
	اختر سعد تو ترا راجع است نحس چرا سعد ترا مانع است	
	بخت بلندت که بلند اختر است از نظر اهل درون انور است	۲۱۷۵
	ماه که کار تو ازو ساخته ست کار خود از مهر نکو ساخته ست	
	نور سعادت ز جبین من است وام سعادت ز نگین من است	
	کوکب درّی مرا از ازل ساخته ایزد به سعادت بدل	
	آنکه ازو خوش نگری کار خود ساخته ست از دگری کار خود	
	خرچ زر از کیسهء مردم مکن سیم و زر خود به غلط گم مکن	۲۱۸۰
	از درم شب رو خود دم مزن ناسره بر نقد کسی کم مزن	
	بگذر از اندیشهء سودای خام کار خود از مهر چو مه کن تمام	
77 ^b	بر طرف تخت بزرگی مرو یوسف خود شو ره گرگی مرو	۲۱۸۵
	پیرهن خونِ یوسف مپوش گرگ مشو خون ز بویی مپوش	
	تهمت اوج تو حضیض تو بس عکس سلوک تو نقیض تو بس	
	بر در باری که دویی هیچ نیست دوستی و دشمنی تو یکیست	

بی اثرِ طبعِ تو تأثیرِ تو	در ره تقدیر چه تدبیرِ تو	۲۱۹۰
کوکب‌ههء کوکبِ اظهارِ من	خوب‌تر از کارِ تو در کارِ من	
طبعِ حدود و جهتِ سیرِ تو	بی اثرِ من بری از خیرِ تو	
بادیه بی بادِ مرادی مرو	پرهنری نیست به بادی مرو	
بی نظرِ علوی و سفلی نگر	سفلی و علوی است یکی در نظر	
من نظر از منزل دل یافتم	نه چو تو از نقشِ چگِل یافتم	
در نظرِ من نظرِ آدمی است	چون نظر ماهِ تو کی در کمی است	
من که علم بر سرِ گردون زدم	سهل میندار بین چون زدم	

قطعه

خواست فقیری که به شهزاده‌ای	عاشقی از بهر دل آسان کند	۲۱۹۵
شاه شد از قصّه او باخبر	خواست که قصه سر او زان کند	
باز به خود گفت که عاجز گشتی	هست بسی سهل که سلطان کند	78 ^a
دخترِ خود داد ز مردی بدو	هرکه چنان مرد بود آن کند	
گفت به درویش یکی کای فقیر	چرخ ازین قصّه فراوان کند	
داد بدان مرد جوانی گدا	کین سخنان مرد سخن دان کند	۲۲۰۰
کار نه این گنبد گردان کند	هرچه کند همتِ مردان کند	

خطابِ آسمان با زمین و اشارت به آتش و صفتِ روز

روز دگر کاتش گیتی فرورز	سرخ برآمد به رخ زرد روز	
شعله برافروخت چو شمع سپهر	پشتِ جهان گرم شد از تابِ مهر	
آتش خورشید چو شد شعله زن	گرم شد از تابِ فلک در سخن	
گفت زمین را که مرو گرم باز	گرم مکن اسبِ سخن را متاز	۲۲۰۵
تیز مشو گرم دماغی مکن	جنسِ رد ناسره، داغی مکن	

در دلِ آتش زدهء من نگر	آتش بی هیمه فروزان دگر	
بیش چو آتش منما سرکشی	آتش من بین و مشو آتشی	
خاکِ رهی، آبِ رخِ خود مریز	نیستی آتش مکن آهنگِ تیز	
دامن ازین شعله روان گرد کن	از شررِ خویش زبان گرد کن	۲۲۱۰
۷۸ ^b آتشِ خاکسترِ من تیز نیست	گرم مشو کاتشِ من تیز نیست	
خامی تو موجبِ بدنامی است	تیزی و تندئی تو از خامی است	
چوبِ خوری دود بر آید ازو	گر گذری ورنه ازین گفت و گو	
چون من و جاهم نشوی محترم	گر تو بر افلاک بر آری غلم	
سوزش این شعله ز هر پیشه پیش	جاهِ من از آتشِ اندیشه بیش	۲۲۱۵
قصرِ تو ز اندیشهء بد در قصور	دودِ تو از دامنِ این قطره دور	
نالیهء آتش نبود سوزناک	سوز نیست از جگرِ چاک چاک	
ور بود از سوز تو کو آتشی	نیست ترا هیچ نکو آتشی	
کی شود ار کم شود آوازِ تو	سوزِ درونی تو دمسازِ تو	
از تو پریشان منش افتاده است	در دلت آتش که خوش افتاده است	۲۲۲۰
در همه جا خار شوی گر گشتی	حدّ تو نبود بر من سرکشی	
گرم به قبله است دلِ انس و جان	من فلکم قبلهء کون و مکان	
نیست به دستِ همه هرکه که هست	آنچه مرا می دهد امروز دست	
مهرِ من آبِ رخِ چهرِ من است	پشتِ همه گرم به مهرِ من است	
درخورِ گرمئی دگر نیستی	گرم به مهرِ من اگر نیستی	۲۲۲۵
۷۹ ^a گرم مران بیش و جوانی مکن	با چو منی تیززبانی مکن	
نیست همه آتشِ من گرم خیز	آتش اگر چند که گرم است و تیز	

قطعه

ساخت نوایی که چنان ساز نیست	گرم روی با نفَسِ آتشیَن	
بابتِ آتشکده دمساز نیست	نیست مغان آن که چو من روز و شب	
بی نفَسِ گرم خوش آواز نیست	سوختن از سوزِ دم ارغنون	۲۲۳۰
غنچهء شوریده دهن باز نیست	آتشِ گل تا نفروزد چراغ	
هر شکمی حاملهء راز نیست	در دلِ افسرده مچو سوزِ راز	

خطابِ زمین با آسمان و اشارت به زحل و صفتِ شب

روی به دیوارِ غم آورد مهر	شب که زحل روی نمود از سپهر	
تختِ جهان رو به سیاهی نهاد	خسرو شب تخت به شاهی نهاد	
پیکرِ ارواح نمود از نجوم	در دلِ آن خیره شبِ تیره بوم	۲۲۳۵
داغِ دلِ جرمِ زمین تازه ساخت	رایتِ انجم چو علم بر فراخت	
تیره ز طعننت دلِ انجم فروز	گفت زمین با فلک ای تیره روز	
بد چه که از بد گذرانیده ای	خیرگی از حد گذرانیده ای	
تیرگی از اهلِ صفا نیست نغز	تیره درون گشته ای و خشک مغز	
پردهء رازِ خود و مامی دری	سردی ار اندازه برون می بری	۲۲۴۰
سنگِ جفا بر دلِ مامی زنی	دست به دامانِ جفا می زنی	
ناز کنی پیشه بر اهلِ نیاز	چند کنی دستِ تغلب دراز	
شیرِ ترا مرتبه بزگیری است	دعوی بزگیری تو شیری است	
عینِ تو از جمله مهیّاتر است	منصبِ تو از همه بالاتر است	
پستیت از لافِ زبردستی است	دعوی بالایی تو پستی است	۲۲۴۵
زحمتِ بیدادِ تو بیش از همه است	فیض نسیمِ چمنِ تو دمه است	
دیر نشد تا که سیه بخت شد	هرکه به اقبالِ تو با بخت شد	

دردی جامست ره مسستان زده	دم ز تو بر زهره شبستان زده	
قلعهء دوران تو رفته ز دست	خانهء دهقان ز جفای تو پست	
تاج ورت حکم به پایان نبرد	هیچ تن از خنجر تو جان نبرد	۲۲۵۰
خرمن عالم ز تو بر باد رفت	کیست که از بند تو آزاد رفت؟	
بر در و بام تو جز از جام نیست	قصر ترا در دگر از بام نیست	
بام ترا پاس زحل درخور است	قصر مرا لطف ازل بر خور است	
خازن این روضه که رضوان دروست	مخزن تن دان که دل و جان دروست	80 ^a
قلب نجوم تو که با تو خوش است	چون زر شب رو همگی روکش است	۲۲۵۵
درگه ازو بهره نیند کسی	بستهء او په ز گشاده بسی	

قطعه

وه که چه خوش گفت ز روی گشاد	آنکه گره از دل دانش گشاد
کز فلک آسایش و غمخوارگی	هرکه طلب کرد به دام اوفتاد
کسب گشاد ره این بادیه	نیست جز افکندن اسب مراد

خطاب آسمان با زمین و اشارت به خاک و صفت روز

شد چو نهان آینهء زر نگار	خاک شب انگیخت ز هر سو غبار	۲۲۶۰
از غم خورشید شب تیره رای	در دل خاک سیه افکند جای	
چرخ دگر عربده آغاز کرد	باز ز سرگین زمین باز کرد	
گفت که ای خانهء پُر گرد و خاک	خاک تو آلوده به زهرِ هلاک	
کرد هلاک تو به گردون شده	طبع تو از گرد دگرگون شده	
دیدهء بی آب تو از خیرگی	کرده پدید از همه رو تیرگی	۲۲۶۵
دیده شدت تیره ازین رهگذار	تیره شود خانه ز راه غبار	
چون کفِ خاکی که بود در مفاک	شخصی تو در این بُنهء هولناک	80 ^b

از جسدِ لطف و لطافت به در	طبعِ کثیفت به کثافت سمر	
جملهء آرایشِ دامانِ خاک	ابرِ تو کی شسته به اقبال پاک	
مظهرِ الطاف به وجهِ حسن	تو به کثافت شده مشهور و من	۲۲۷۰
ساخته از غایتِ پیری کثیف	لیک ترا طبعِ خِرف چون خریف	
کز تو غبار است مرا در نظر ^{۷۲}	سرمهء چشمِ تو به صورت اگر	
کز تو بوء چشمِ جهان را غبار	گر همه چشمی به رخ روزگار	
چون تو نیم بر دلِ مردم گران	هست سبکِ روحی من در میان	
جسمِ ترا درد و مرا صاف ساخت	آنکه جهان از سرِ الطاف ساخت	۲۲۷۵
جاهِ خود از منصبِ خود کن قیاس	حدِّ خود ای خاک نشین می شناس	
در دلِ من از تو نشیند غبار	سویِ تو از من همه آید نثار	
کُلُّ إِنَاءٍ یَتَرَشَّحُ بَسْ است ^{۷۳}	در ره دانستنِ آن کو کس است	
روحِ کثیفِ تو بدن آمده	حامیِ تو دُردی دن آمده	
بر طرف است از عرضِ جوهری	جوهرِ تو چون عرضِ جوهری	۲۲۸۰
دامِ ره دانه مدام آمده	از جهتِ دانه به دام آمده	
تا تو بیستی به امانت کمر	آدمِ خاکی است اسیرِ خطر	
راهِ تو در پردهء جان کی رود؟	راهِ سبکِ طبعِ گران کی رود؟	
در ره دین آب و علف را چه کار	ماندهء آب و علفی در دیار	
بارِ گران می تبرد کویِ دوست	ترکی تعلقِ بَرَدت سویِ دوست	۲۲۸۵
بلکه سبکِ دستی و چالاکی است	رفتنِ این روضه نه بی باکی است	
هرکه سبکِ مایه تر آسوده تر	بارِ گران است درین ره خطر	

81^a

^{۷۲} چشم : چشمی .YN.

^{۷۳} امثال و حکم، ۱، ۱۴۲؛ کشف الخفاء، ج. ۲، ص. ۱۱۹.

دلم تو دعوی به کلام تو بس	طبع گران جان تو دام تو بس	
مزرع بی خرمن دوران تویی	در غم این دانه نادان تویی	
کی تو چو من فارغ عالم شوی	یا ز چه رو محرم و همدم شوی	۲۲۹۰
من نظر از اهل نظر برده ام	نه چو تو در خاک به سر برده ام	
گفته ای از غایت بی بخردی	در حق خویش و حق من از زدی	
خاکم و در خاک من آزار نه	خاک من از خون تو بسیار به	
خاک چه باشد که شود چون فلک	هست فلک قصر رفیع ملک	
اختر اقبال رسولان تمام	ساخته در خلوت پاکم مقام	۲۲۹۵
خلوت من خالی از آسیب خاک	منزل من منزل ارواح پاک	
گرد تو از دامن من دور تر	قصر من از قصر تو معمور تر	81 ^b
زینت معموره عالم منم	دور غبار رهت از دامنم	

قطعه

خاک نشینی که بر اوج فلک	پایه او را ره رفتار بود	
بر سر خاکی به فراغ تمام	کار به جا هشته و در کار بود	۲۳۰۰
دامن از آلودگی آن غبار	داشت گران لیک سبکبار بود	
همچو گل تازه درین مشیت خاک	خنده زنان بر زبر خار بود	
داشت غباری بدل از دهر لیک	همچو سحر مطلع انوار بود	
پا نهاد از ره دین پا برون	هرکه بدین پایه سزاوار بود	

خطاب زمین با آسمان و اشارت به فلک ثابتات و صفت شب

شب که شد این طارم نیلی حصار	پُر صور از خامه صورت نگار	۲۳۰۵
صورت صنع از قلم نقش بند	بست روان صورت مطبوع چند	
نقش کواکب ز سپهر نگون	کرده سر از غرفه چو حوران برون	

	هرچه نهان داشت فلک در ورق	
	بر ورق صورت انجم مثال	
82 ^a	گفت فلک را ز نقوش و صور	۲۳۱۰
	نقش تو تا دور ز دعوی بود	
	کار اگر از نقش و نگار است پیش	
	نقش ترا صورت گلشن نگار	
	صورت شیرئ تو دارد وجود	
	صورت نخچیر بود کاسه را	۲۳۱۵
	هیأت صورت کدهء مانوی	
	صورت جسم تو بود ناروان	
	نیستت از صورت بی جان گذر	
	همچو مغانی ز می جهل مست	
	صورت چینی بت چین است لیک	۲۳۲۰
	صورت دیوار نماید به جنگ	
	نقش صنم شد به پرستش چو لات	
	گرچه تو احرام حرم بسته ای	
	نقش وصال تو خیال آمده	
82 ^b	ای که کنی نقش خیالی هوس	۲۳۲۵
	نیست ازین نقش، نگارت به دست	
	نقش نگاری که تو داری هوا	
	دانهء نقش آوردت سوی دام	
	گر نهی از جهل برین نقش دل	
	پیش شب آورد روان بر طبق	
	بست فلک صورت دعوی خیال	
	خانه بر آراسته گیر ای پسر	
	صورت تو صورت و معنی بود	
	کار من از جملهء کار است پیش	
	صورت دیوار شناسد بهار	
	لیک چو برفین بود از روی جود	
	لیک بسی کم نکند تاسه را	
	نیست چو اشکال صور، معنوی	
	هیچ ز معنیت نباشد نشان	
	غافل از معنی صورت مگر	
	گشته ای از جهل تو صورت پرست	
	چون بت چینی نبود هیچ نیک	
	لیک ازو جنگ نیاید به جنگ	
	آگه از اصنام نشد سومنات	
	از چه جهت سوی صنم بسته ای	
	فکر تو پیوسته محال آمده	
	هست گمانی و خیالی و بس	
	بلکه ازین نقش نگارت به دست	
	نیست ازین ضابطه رنگی ترا	
	گر بود این نقش تو نقش حرام	
	کردی ازین صورت بی جان خجل	

صورتِ دیوار نماینده است	۲۳۳۰	نقشِ کسی راست که او زنده است
صورتِ جان است به معنی تمام		صورتِ بی جان چه نمایی مدام
بتکده آزر و مانای گذار		در گذر از خانهء نقش و نگار
نقش و نگاری که ترا بوده است		روی به دیوارِ غم آورده است
در گذر از صورتِ این کهنه دیر		عاقبتِ خیر طلب کن به خیر

قطعه

بود مغی بستهء بتخانه ای	۲۳۳۵	کرد برو مرد عزیزِ گذر
دید در آن بتکده آن خسته را		قیدِ صلیب است و نمازش مبر
گفت درین بتکده ای دردمند		زنده ولی از دلِ خود مرده تر
صورتِ بیهوده چه بندی چو نقش		رو که بؤد از تو تر بی خیر
خوش نمایم بر زنده دلان		مرده و زنده به یکی خواب در

83^a

خطابِ آسمان با زمین و اشارت به فلکِ اطلس و صفتِ روز

صبح که از ساده دلی آفتاب	۲۳۴۰	شست نقوشِ فلکی را در آب
چشمهء خورشید به آب روان		گرد فرو شست ز رویِ جهان
لوحهء این تخته ای سیماب کرد		حلّ طلا در قلدح لاجورد
گفت که در کعبهء کویم صفاست		زمزم من چشمهء آب بقاست
شد فلک از ساده دلی در مصاف		کرد برون تیغِ زبان از غلاف
اطلس فیروزه قبای من است	۲۳۴۵	پرتو از اندیشه سرای من است
قصر من از نقشِ ریا خالی است		آنچه درو می گذرد خالی است
راهِ کدورت نبؤد سویی من		قبلهء اقبال بؤد کوی من
ای که وقوفت بؤد از من طلب		کشفِ حقایق ز دل من طلب
لوح من از ساده دلی بی نقوش		حلقهء من لوح و قلم را به گوش

	لوح و قلم حلقه به گوشِ من اند	۲۳۵۰
	هیبتِ من داد به مردم نشان	
	منصبِ اورنگِ من از پیشگاه	
83 ^b	پردهء قصرم تُثقی زر نگار	
	سقفِ قصورم فلکِ لامکان	
	خاکِ زمینِ درِ من نقره گر	۲۳۵۵
	اطلسِ ماویِ من اندر قیاس	
	کهنه اگرچه بوَد اطلس بسی	
	نیمچهء اطلسِ والایِ من	
	خلعتِ دیبایِ تو زیبایِ تست	
	از همه سو رو شده ام چون چراغ	۲۳۶۰
	سیرِ من از سیرِ همه بیشتر	
	گلشنم از سرو سهی مانده ست	
	فرد کنم در همه اوقاتِ سیر	
	بر در و بامم خرد خورده بین	
	خلوتِ من چون ز غبار است دور	۲۳۶۵
	ساخته از نور مرا کردگار	
	در نظرِ من که منم آسمان	
	حرفِ من از نقطه ندارد چو صرف	
84 ^a		

قطعه

ساده دلی بود در اقصایِ رو فارغ از اندیشهء اشکالِ کید

خواست یکی تا مگر آن ساده لوح ۲۳۷۰
گرددش از سادگی خویش قید
گفت بدو ساده دل از سادگی
ای دل عشاق به دام تو صید
ساده چو ما کرد که نبود نکو
ما به تو مشغول و تو با عمرو و زید^{۷۰}

خطاب زمین با آسمان و اشارت به آینه و صفت شب

پرده چو برداشت شب از روی کار
شد رخ آینه‌ء خورشید، تار
شاهد شب آینه‌ء قرص ماه
ساخت پی جلوه‌گری دستگاه
۲۳۷۵
چهره آینه‌ء مه را مسا
داد به خاکستر گردون جلا
دید در آینه زمین سوی خود
کرد سوی چرخ برین روی خود
گفت در آینه‌ء صافم نگر
صاف دلی گاه مصافم نگر
از نفس خویش در آینه‌ء ام
هم نفس محرم دیرینه‌ء ام
دیده ز هر نقش پیرداختم
صورت خود نقش نظر ساختم
۲۳۸۰
صورت دیگر ز چه آرد به دست
هرکه چو من صورت خود نقش بست
نقش در آینه‌ء صورت مبین
صورت آینه‌ء معنی‌گزین
۸۴^b
نقش خیالات تو ای نقش بند
هست در آینه‌ء پولاد، بند
صورت نقشی که تو داری خیال
هست در آینه‌ء من آن مثال
جنت من مرتبه‌ء حور یافت
آینه‌ء من نظر نور یافت
۲۳۸۵
خاک شد آینه‌ء جود وجود
مظهر انوار ازل خاک بود
کرد چو نور احدیت ظهور
یافت در آینه‌ء من جلوه، نور
رنگی غبار تو ز من پاک شد
روشنی آینه از خاک شد
چون ز غبار آینه افتد به خاک
خاک، غبارش کند از چهره پاک
قیمت دلی نمدم گشت خاص
هست فزون ز اطلس تو در خواص

^{۷۰} عمرو : عمر .YN.

۲۳۹۰	آینهء صورتِ عکسِ توام صورتِ من نقشِ مثالِ تو شد بیهده تا چند نفس بر کشی ما و ترا گرچه ز یکروست رو روی تو روی است پس و پیش بین	تند مرو باعثِ مکثِ توام آینهء صورتِ حالِ تو شد پیشِ من آن به که تو دم در کشی نازکی هست درین گفت و گو ^{۷۶} رویِ من آینه دلِ خویش بین ^{۷۷}
۲۳۹۵	روی تو روی است ز من همچو ماه نیک در آینهء من کن نظر آینهء مرکزِ اصلی منم آینهء خلقِ جهان آدم است هر اثری کز تو و سیر تو خواست آنچه که آن می کند از تو ظهور شاهدِ تأثیرِ تو از خیر و شر بود فزون از تو چو ادراکِ من سینهء من خاکِ نبی و ولی است گر بشکافی صدفِ سینه ام آنکه جدا ساخت تقی از شقی	در تو گر آهی رسد از سینه آه تا که در آینه بود جلوه گر واسطهء اصلی و نسلی منم آینهء او منم این عالم است نقش در آینهء من بست راست نیست تویی ذاتِ تو را زان شعور هست در آینهء من جلوه گر شد هدفِ شستِ بلا خاکِ من آینهء طبعم از آن منجلی است صاف کنی دل ز غم کینه ام کرد در آینهء من عاشقی
۲۴۰۰	روی تو روی است ز من همچو ماه نیک در آینهء من کن نظر آینهء مرکزِ اصلی منم آینهء خلقِ جهان آدم است هر اثری کز تو و سیر تو خواست آنچه که آن می کند از تو ظهور شاهدِ تأثیرِ تو از خیر و شر بود فزون از تو چو ادراکِ من سینهء من خاکِ نبی و ولی است گر بشکافی صدفِ سینه ام آنکه جدا ساخت تقی از شقی	در تو گر آهی رسد از سینه آه تا که در آینه بود جلوه گر واسطهء اصلی و نسلی منم آینهء او منم این عالم است نقش در آینهء من بست راست نیست تویی ذاتِ تو را زان شعور هست در آینهء من جلوه گر شد هدفِ شستِ بلا خاکِ من آینهء طبعم از آن منجلی است صاف کنی دل ز غم کینه ام کرد در آینهء من عاشقی
۲۴۰۵	آینهء من که نظرگاهِ اوست نقش نگارانِ خطا و ختن از جهتِ کار شماری خویش	آینهء معنیِ آگاهِ اوست جنگ کنان بر سرِ کاری شدند در پسِ پرده به شماری شدند

قطعه

جنگ کنان بر سرِ کاری شدند
در پسِ پرده به شماری شدند
نقش نگارانِ خطا و ختن
از جهتِ کار شماری خویش

^{۷۶} نازکی : نازکی .YN
^{۷۷} دلِ خویش : دلی خویش .YN

	اهل قلم با قلم مشک بار	بر طرف نقش و نگاری شدند
۲۴۱۰	صیقلیانِ ختن آینه وار	صیقلی آینه داری شدند
	پردهء دعوی چو برفت از میان	پردگیان پرده سپاری شدند
	در نظر جلوهء آن آینه	محو چنان باغ و بهاری شدند
	بر رخ آینهء آن صیقلی	آن همه اشکال غباری شدند ^{۷۸}

خطاب آسمان با زمین و اشارت به صورت

	گفت زمین را منما جاو خویش	کم مکن از بی خردی راه خویش
۲۴۱۵	روکش و خودرای و خود آرا مباح	چون مگس زرد خود آرا مباح
	پردهء گل بر متن از بهر قوت	دام تند بهر مگس عنکبوت
	اول ازین معنی صورت نما	کز ره معنیست به صورت جدا
	معنی صورت که ادا می کنم	نیک نظر کن ز کجا می کنم
	صورت حال تو که حال خوش است	قرعهء معنیست که فال خوش است
۲۴۲۰	فال حقایق همه معنی اوست	سرّ دقایق همه دعوی اوست
	معنی تقویم ازین صورت است	«أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ» همین صورت است ^{۷۹}
	حسن صور راست حد اعتدال	راه رو معتدل است اهل حال
	دعوی صورت نبود معنوی	معنی صورت طلب از رهروی
۲۴۲۵	آنکه دم از صورت دعوی زند	سگهء دعوی به چه معنی زند
	معنی صورت نبود جز محال	سهل بود فکر محال خیال
	پیش کسی کو بود اهل تمیز	قلب عزیز است نه قالب عزیز
	مقصد اگر حسن نظر بازی است	پیش نظر باز نظر، بازی است

^{۷۸} قصهء مری کردن رومیان و چینیان در علم نقاشی و صورتگری: مولانا جلالدین رومی، مثنوی معنوی، دکتر پرویز عباسی

داکانی، انتشارات الهام، تهران، ۱۳۸۷.

^{۷۹} «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ»: قرآن، ۴/۹۵.

زان خط و خالی که تویی ناقلش	نام کند نقصِ خرد عاقلش	
ور بود از جثّه و هیکل مراد	«تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ» آور به یاد ^{۸۰}	
گرچه بنه صورت همه انسان شدند	پس به جمادات چه یکسان شدند	۲۲۳۰
صورت اگر معنی او پاک نیست	در حرم اهلِ درون خاک نیست	
محرم این راز نشد هرکسی	در پیِ آواز نشد هرکسی	

قطعه

بود یکی مفلس بی پا و سر	گشته در آن دایره عریان بسی	
رفت به دلّالی بازار و شهر	بود در آن کوچه به سامان بسی	
ساخته از خلعتِ مردم لباس	کرده بدان کارِ خود آسان بسی	۲۲۳۵
هر دم گردی به لباسِ دگر	خویش نمایی بر یاران بسی	
گفت بدو اهلِ دلی دیده است	خویش نما همچو تو دوران بسی	

خطابِ زمین با آسمان

گوشِ زمین پر شد ازین گفت و گو	کرد به سویِ فلک از مهر، رو	86 ^b
گفت مرا با تو سر دوستی است	مهرِ تو را هم نظرِ دوستی است	
بهر گشادی که به غیب اندر است	بر درِ او رو که گشاد آن در است	۲۲۴۰
فالِ نکو گیر که آن سود تست	نیست زیانِ تو که بهبود تست	
نیست گرت پهلوی [ی] فریه نزار	هست نزاریِ تو فریه وقار	
هست ز ما قرعهء خوش انداختن	هست ازو کارِ همه ساختن	
پردهء انصاف چو یاری ده است	پردهء کج گر نرنی آن به است	
پرده چو در سازِ نو ساز یافت	پرده ز آهنگِ نو باز یافت	۲۲۴۵

^{۸۰} «وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنْتُمْ خَشَبٌ مُسْتَنْدَةٌ يَخْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرُوهُمْ فَإِنَّهُمْ اللَّهُ الَّذِي يُؤْتِكُون»: قرآن، ۴۶۳.

دوزخیان را چه خبیر از بهشت	خوش طرفِ گلشنی از دی بهشت	
عرصهء خضرایِ زمن زوتر است	کوثرش از باغِ بقا خوش تر است	
عود هم از غالیهء من به سود	خاکِ مرا خاصیتِ مشک و عود	
سایه نشین در قدم بید و سرو	در چمنم بیهده کبک و تَدَرُو	
پاک خدا ساخته ز آلودگی	دامنِ پاکِ من از آسودگی	۲۴۵۰
نعمت و نازِ من ازو دل فراخ	آمده بر عکسِ تو ای سبز کاخ	
هست مهیا همه تا شیر مرغ	آرزویِ ماهی و تدییرِ مرغ	
از چو توی ساکنِ تو نفس چند	ساکنِ من هست به معنی پسند	
منصبِ اعلائی ترا باد برد ^{۸۱}	بختِ بلندِ تو ز من گشت خُرد	
ناز و نِعَم باغِ مرا شد فراخ	راستی افتاد برون دستِ شاخ	۲۴۵۵
نیک نظر کن که طلسم اژدهاست	در دلِ این گنج که زر بی بهاست	
سود رونده است در آن بیشتر	ره که بود بر زبرِ نیشتر	
بود تو سرمایه بهبود تست	گرمی بازارِ تو از سودِ تست	
قلب چو زرهایی نوایی بود	جنسِ تو هر چند روایی بود	
دور تو آن راست زیان، نیست سود	عمر که نقدیست عزیزالوجود	۲۴۶۰
خوار شود در برِ اهلِ تمیز	هر که سپارد به تو نقدِ عزیز	
جانِبِ یک خسته ندارد نگاه	حرصِ تو با این همهء دستگاه	
گر بسپارند به من گنج زر	من که ندارم درمی ای پسر	
باز سپارم به فزونی نه کم	گاهِ ادا چون طلبند آن درم	
چون تو رباینده و کم زن نیم ^{۸۲}	چون تو به دزدیدن و بردن نیم	۲۴۶۵

^{۸۱} خُرد : خورد .YN

^{۸۲} کم زن : ورزن .YN

پشتِ من از بارِ امانت قوی است در دلِ من گنجِ خرد منزوی است
 نیست ترا بوی گلِ من صداع با منت از بهر چه باشد نزاع

87^b

قطعه

گفت خردمند که در کارِ خویش تا نخوری مغلظه دینار باش
 گر همه بی کار بؤد کارِ تو رنجه مکن خاطر و در کار باش
 یار چو اندر طلبِ وصلِ تست محنتِ اغیار مکش یار باش
 رنج کسی نیست چو ضایع مرنج رنجبری می کن و هشیار باش
 رحمتِ حق جبرِ همه می کند منتظرِ رحمتِ جبار باش

۲۴۷۰

خطابِ آسمان با زمین

چون ز زمین این سخنان را شنفت چرخ بر آشفت و در آن حال گفت
 کی زمی از قیدِ علاقه مگو بگذر ازین قصّه زیاده مگو
 چند به بیهوده سخن راندن این همه افسانه ز خود خواندن
 عیب و هنر از من و خود ساختن جانبِ من قرعهء بد انداختن
 فصلِ بهار است و تو دیوانه وار رفته ای از کار و نیایی به کار
 دیو نیم دیو چه خوانی مرا بر سرِ آتش چه نشانی مرا
 من چو تو در عقل ندارم گزند دیو توی من شده ام دیو بند
 دیو و دد از خلقِ خوشم بهره مند قبله مرا ساخته در مرکزند
 ای زدم از لطفِ هوا آفرید کج مکن اندیشه، خدا آفرید
 قامتِ من کج اگر از اصل خواست لیک دلم در طلبِ اوست راست
 بر ربطِ کج راست نماید سرود نغمهء کج راست نیاید به عود
 پشتِ کمان کج نبؤد گر عیان تیر کجا راست رود از کمان
 از کجیِ خویش نیم مستمند لیک ز چشم است به مردم گزند

۲۴۷۵

۲۴۸۰

۲۴۸۵

88^a

زان نکنم چشم پس و پیش را	ترسم از آن چشم زخم خویش را	
گر زنت چشم کسی غم مخور	از ممر دیدهء خود کن حذر	
زود به تالان دهد او رخت و بخت	کش در و دیوار سرا نیست سخت	
آنکه ز من همچو تو ترجیح جُست	زود شود بند وی القصّه سست	
بر زیر عنصر این چار میخ	بند مشو تا نشوی چار میخ	۲۴۹۰
نقش مرا همدم خودکامه نیست	میل سوی جامگی و جامه نیست	
کشتی اگر بر شکند بادبان	سود ندارد نکند گر زیان	
کشتی از آن پیش که گردد غریق	رخت برون کش تو ز بحر عمیق	
آنکه کند فکر نماز سفر	مسح به مسحش شود راهبر	
نیست هنر چشم گشادن نظر	بستن چشم است هنر در نظر	۲۴۹۵
آنکه گشاده ست رخ همچو ماه	بر طرف عیب ندارد نگاه	
بستن رخساره به یکسوی زه	قفل تو بر دیدهء بدگوی زه	
آنکه سخن را فکند فهم او	پشت سخن را چه شناسد ز رو	
منع رخ پاک به پوشش مکن	چشم پوش این همه کوشش مکن	
آنکه کشد بر رخ دیده نقاب	کی نگرد سوی مه و آفتاب؟	۲۵۰۰
عیب من اندر نظرت بی مر است	عیب خود از عیب منت کمتر است	
اختر من بر همه جا تافته ست	بحر ز من تاج گهر یافته ست	
مشتی از طارم من سر بلند	گشته سعود از نظرم ارجمند	
ماه ز مهرم نظر افروخته	ز آتش من اژدر غم سوخته	
تاج و کمر من به شهان می دهم	رونق کار همه شان می دهم ^{۸۲}	۲۵۰۵
بر سپه ملک چو تاب آورم	از دل سنگ آتش و آب آورم	

^{۸۲} شهان می دهم : شهان می دهم YN ؛ همه شان می دهم : همه شان می دهم YN.

هر ورق از دفتر من پیکری است
 هر چمنم مجلسی آراسته ست
 نکته هر حرفی از آن دلبری است
 فیض ز ابر کرم خواسته ست
 بر سرِ قصرم به طریقی قیاس
 اختری استاده نگهبانِ پاس

قطعه

۲۵۱۰ عاقل آسوده فرزانه‌ای
 خواست که پرسد ز وی اهلِ دلی
 ساخته ویران شده یک خانه [ای]
 بر سر بازارِ غم افسانه‌ای
 عاقل دیوانه در آن راه گفت
 نکته‌ای از گفته‌های فرزانه‌ای
 حال دل از زحمت دنیا مه‌رس
 بگذر از اندیشه‌های ویرانه‌ای

89^a

خطاب زمین با آسمان

گفت زمین با فلکِ لاجورد
 هست فضولی تو از مهر و ماه
 کای ز تو هنگامه هر گرم، سرد
 گشت زیاده سری کل کلاه
 ۲۵۱۵ زان نکنی فکری که در داوری
 بر سر شمع از ممر تاج زر
 سر ز فضولی به هوا کرده‌ای
 فکر زبانی که ز بود تو نیست
 چند توان کرد چو سود تو نیست
 خوانده‌ای از لوح قضا این قدر
 ۲۵۲۰ نمان مه و مهر تو کی گندمی است
 زور به زر کردن تو خوب نیست
 خانه زنبور بی آشوب نیست
 89^b صورت تو صورت و معنی بود
 نقش تو تا دور ز دعوی بود
 هست چو در کاسه چینی نقوش
 انجم سیاره تو خود فروش
 صورت بی معنی نقش حرام
 ۲۵۲۵ گر تو بدین نقش بدانی مدام
 کار اگر از نقش و نگار است بیش
 از تو مرا نقش و نگار است بیش

نقش ترا گلشن صورت نگار	صورت دیوار شناسد بهار	
روغن گنجید از آن یافت کام	کوست به گل های چمن نیکنام	
همدم گل ها چو بود اطلسش	روغن گنجید نخواند کسش	
از سر خود بینی خود در گذر	سوی من از دیده قنطر نگر	۲۵۳۰
باز گشا دیده بخرد پیروه	چیست زمین بنگر و دامان کوه	
شاخ نگر حلهء احضر به دوش	باغ بین کلبهء عنبر فروش	
گل شده در خلعت گلگون فرو	غنچه شده تکمهء عنبر برو	
از چمن سرو سهی در بهار	بسته عروسان کواکب نگار	
شمع گل افروخته بر طرف باغ	نرگس افروخته روشن چراغ	۲۵۳۵
ابر فرو شسته به احلاص پاک	جملهء آرایش دامان خاک	
بر سر گل ژالهء انجم نثار	هر شبه لرزان شده سیماب وار	
دعوی دانایی و شاهی کنی	حکم ز مه تا که به ماهی کنی	90 ^a
عالم و شاه از ممر حلیم شد	آنکه اولوا الامر اولوا العلم شد	
آنکه چو تو درخور این امر نیست	غیر اولوا الظلم و اولوا الخمر نیست	۲۵۴۰
مصر عزیزى به که دانی سزاست؟	آنکه به حق سایهء لطف خداست	
وانکه مرا بندگی خویش داد	بندگی بیشتر از پیش داد	
جاو من این بس که شه کامران	داد مرا پایهء تخت شهان	
من نه به خود یافتم این دستگاه	کین نظری بود ز الطاف شاه	
آب روان خوب بود گر به ده	لیک به پای گل و شمشاد به	۲۵۴۵
شاه چو از خاک رهم بر گرفت	شمع من از دولت او در گرفت	
مرتبه ز افتادگیم شد بلند	غلغله در گنبد گردون فکند	

تمثیل

آن نشنیدی تو که شبنم ز مهر	دم زد و بگشاد سحرگاه چهر	
بود چو با مهر هواداری اش	کرد هواداری او یاری اش	
از ممر یاری مهر منیر	شد به فلک همره ابر مطیر	۲۵۵۰
دم ز هواداری خورشید زد	از ممر او در اقیانوس زد	
چشم به رخساره او باز کرد	مهر بدو چشم دگر باز کرد	90 ^b
ذره ای از مهر نتابید رو	ذره صفت کرد به خورشید رو	
روی به خاک از ره خدمت نهاد	در نظر مهر به خاک اوفتاد	
صحبت مهرش چو نکو در گرفت	مهر ز خاکش به کرم بر گرفت	۲۵۵۵
دامن ازین خاک به یکسون کشید	از ممر مهر به گردون رسید	
همچو مسیحا سویی افلاک شد	دامن از آلودگیش پاک شد	
من کسی ار زانکه بسی نیستم	لیک بدین کم ز کسی نیستم	
ارض ز گردون به طریق مراد	عاقبت آمد به دلایل زیاد	

[مقاله اول] خطاب در نفی زمین و آسمان

ای که ترا هست خرد راهبر	راه نه این است ازین در گذر	۲۵۶۰
نام فلک تابه کی آخر بری	بردن نامش نکند چون کری	
چرخ و زمین چیست فراز و مغاک	هست بخاری و یکی مشت خاک	
شب چه بود؟ تیره درو مظلومی	روز که؟ بیسدادگری ظالمی	
چرخ بود چنبر نیلی سلب	رشتهه پیسه چه بود روز و شب	
از جهت خلق سپهر کهن	روز و شب آویخته پیسه رسن	۲۵۶۵
باز نجویی ز دو پیکر نسج	هیچ نیابی چو درو غیر هیچ	91 ^a
راه صواب از سرطان کم پذیر	کج رو بی دیده به هادی مگیر	

شیرِ فلکِ گر نخورد گور را	لیک به بهرام دهد گور را	
خواست ز خوشه چه کنی خوشه‌ای	بر نتوان داشت چو ره توشه‌ای	
شکلِ ترازو چو بود بادسنج	چشم مدار از ره او مال و گنج	۲۵۷۰
کی دهدت جام می خوشگوار	عقرب بی نوش و ش نیش دار	
تیر نگیرد طرف کیش تو	پشت کمان خم نشود پیش تو	
گرگِ شبِ داج اگر پیر نیست	بهر چه در عهد تو بزرگیر نیست	
نان تو در آب سیاه افکند	دلو رسن در تک چاه افکند	
ز آتشِ غم گر شودت دل کباب	کم طلب از ماهی بر تابه آب	۲۵۷۵
ماهی تشنه که فلک بشپرد	خود همگی آب خلایق برد	
برّه شوخ فلکِ گرگسار	رنگِ پلنگان برد از کوهسار	
این همه دام ره اهل دل اند	دانهء تقلید در آب و گل اند	
تا که برند از تو و عقل تو هوش	چون گل و لاله همه چشم اند و گوش	
هرچه دهد دخیل زمان و زمین	جانب آن منگر و در این مبین	۲۵۸۰
کین همه چون کودکی بازیچه ساز	هرچه که بدهند ستانند باز	91 ^b
تا بتوانی تو ز روی فره	همچو مدیحی مستان و مده	

حکایت

خسرو پرویز مگر صبحگاه	برد به بیرون ز مداین سپاه	
طوقِ غلم جانبِ بالا کشید	با سپهش رخت به صحرا کشید	
غلقهء کوس و عو نای خاست	خاک چو شخصِ فلک از جای خاست ^{۸۴}	۲۵۸۵
چترِ سیه بر سر شاه سپاه	ابر صفت بود به بالای ماه	
گردِ سر تیغ جهان در جهان	بود ز پولادِ حصاری عیان	

^{۸۴} خاست : خواست .YN.

دارت پر از شخص ستوران نر	بار ستوران همه دیا و زر	
قبه نما مجمره چون بادگیر	باد درو دود بخور عبیر	
خاک ز تردستی سقّای آب	یافته بر چهره نقاب گلاب	۲۵۹۰
یافته از گنج جواهر دلیل	زینت صد اشتر و پنجاه پیل	
شاه بدین زینت و آیین و بهر	در طلب صید برون شد ز شهر	
کوه و در از آهو و کبک دری	گشته تهی از ممر لشکری	
دید در آن ناحیه ویرانه ای	بود درو مسکن دیوانه ای	
گوشه ای از سایه به صد پایه دور	سایه در آن ناحیه از وایه دور	۲۵۹۵
بود بدان سان که دو مور ار به جنگ	بر شدی آنجای فتادی به تنگ	
پایهء او بود خیال محال	سایهء او نیز عدیم المثل	
بود به آبادی آنجا دلیل	پایه چو چین کف دست بخیل	
سایه در آن پایهء خانه خراب	سوخته از تاب [و] تَفِ آفتاب	
طایر خورشید در آن بوم و بر	سوخته از گرمی او بال و پر	۲۶۰۰
در ته آن پایهء دیوار پا	سایه چو دیوار فتاده ز پا	
صورت معموری او در حضور	تنگ تر از دایرهء چشم مور	
چون تن بی روح ز هم ریخته	خاک به غربال عدم بیخته	
کهنه سرایبی که به طوفان نوح	داشت بسی یاد چو طوفان نوح	
در ته آن گوشه عمارت خراب	در ره او توشه عبارت سراب	۲۶۰۵
بذر کهن سالی او سنگ و خاک	خاک وی از تهمت این خاک، پاک	
بیشتر از آنکه زمین خاک بود	خاک وی از نام زمین پاک بود	
شخص فلک دیده بدو کرده باز	خاک زمین را به در او نیاز	
در ته آن منزل پر ترس و بیم	بود یکی پیر جوان دل مقیم	

92^a

از تو برنجند و تو از دستِ خود	این همه خیل و حشر و دام و دد	
تختِ زرت گر نبود خاک هست	لقمهء آلوده مخور پاک هست	
آنکه کسش یاد نیارد تویی	آنچه که بنیاد ندارد تویی	
شریت شیرین خورد از جویِ شیر	آنکه چو فرهاد به سنگ است اسیر	۲۶۳۵
برد بسی رنج ولی جان نبرد	خسرو ازین دست که فرمان نبرد	
گشته چو فرهاد به سنگ است او	هرکه گرفتار به رنگ است و بو	
لعنتِ ابلیس ز خود بینی است	صورتِ خود بین همه بد بینی است	
هم بتوان برد به جایی رهی	از غمِ خود بینی اگر وارهی	
۹۳ ^b شد سرش از دست و هم از پا افتاد	دانه ای بی نشو و نما تا افتاد	۲۶۴۰
زین چمن او برگ و نوایی نیافت	چون گل و بلبل سر و پای نیافت	
جاه جو از جاو تو بالاتر است	از جهتِ جاه مشو خود پرست	
دانهء خود بینی تو دام تست	دام تو هم دانهء خودکام تست	
تا ندهد نفسی حریصت فریب	پیشِ مدیحی مطلب از نصیب	
نان پی جان است پی نان مباش	بهر دو نان در پیِ دونان مباش	۲۶۴۵
لقمهء نان طوق قلاده مساز	چون سگِ پاسوخته هر سو متاز	

مقالهء دوّم در خلقتِ انسان و صفتِ عقل و عشق

قصّهء «فی سِتَّةِ آیام» خواند ^{۸۵}	روز نخستین که قلم حرف راند	
یافت به شش روز چو نظم [و] نظام	خلقی سماوات و زمین ها تمام	
در نظر عشق نمود آفتاب	چهرهء آینهء حسن از حجاب	
دامنِ خود ز آتش او در کشید	عقل چو با نعلِ محبت رسید	۲۶۵۰

^{۸۵} «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّا لَنُؤْمِنُ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولُنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ»: قرآن، ۷۸۱۱.

	عشق به هر جا که خرد خانه ساخت	ساخت درو منزل و ویرانه ساخت
	بر حُجُبِ عالم ارواح تاخت	ملک و ملک را همه همزنگ ساخت
	بود ز محبوب جدا عشق زار	هم نفس عقل شد از اضطرار
۹۴ ^a	گشت چو در عالم عنصر علم	زد نفسی از نفس عقل، دم
	یافت چو از دوست نشانی درو	خوش نظری کرد زمانی درو
۲۶۵۵	گشت به امید وصال جدید	عشق به اقبال خرد مستفید
	ذوق محبت به مقامی چنان	داد ز محبوب حقیقی نشان
	آتشی از پرده برون افتاد	عقل در آن قصه زبون افتاد
	جوهر یکدانه شد آنجا دو نیم	نیمه عقل آب شد از دست بیم
۲۶۶۰	آتش شوق از پی آن هیمه شد	عقل از آن قصه سراسیمه شد
	او به سوی عالم علوی شتافت	این نظر سفل از آن علو یافت
	عشق بر آورد سر پر دلی	عقل فرو ماند با شتر دلی
	کرد به ملک و ملکوت التفات	یافت گذر بر همه کاینات
	تا که بؤد ذاکر ذکر قدیم	ارض و سما «وَهُوَ عَزِيزُ الْحَكِيمِ» ^{۸۶}
۲۶۶۵	حمد و ثنا جمله ذرات راست	لیک بدان منشأ آن از کجاست
	منشأ آن حمد و ثنا جز رسول	نیست و گر هست که دارد قبول
	آدم خاکی که دم از نور زد	خیمه برین درگه معمور زد
	قالب انسان ز نقوش جهان	نیست بجز دُردی روح [و] روان
۹۴ ^b	دیده ز روح و جسد آدمی	سفلی و علوی سبب همدمی
	بار امانت که توان بایش	قوت این هر دو جهان بایش
۲۶۷۰	زین دو صفت گر نبؤد بهره مند	بار به منزل نرساند سپند

^{۸۶} «هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»: قرآن، ۲۴/۵۹.

در گِلِ او دانهء توحید گشت	آنکه گِلِ صورتِ انسان سرشت	
خلعتِ انسان به چهل روز ساخت	آنکه به شش روز جهان را فراخت	
کرد درین جا «بِیَدَیْ» اعتبار ^{۸۷}	آمد اگر حکم گُن آنجا به کار	۲۶۷۵
مرتبهء عالم صغری نگر	نیست گر از عالم کبری گذر	
عالم دیگر چه بود کان دل است ^{۸۸}	مرتبهء جاهِ «بِیَدَیْ» در گِل است	
جانِبِ خَدّام اشارت کند	هَمّتِ شاهان چو عمارت کند	
سعی نمایند که گردد تمام	تا که در اسبابِ عمارت مدام	
شاه ز گنجینه به رنج اوفتد	چونکه سر و کار به گنج اوفتد	
خود کند استادی و مزدوری اش	باید از اینایِ مهم دوری اش	۲۶۸۰
کرد اشارت به یَدِ خویشتن	حضرتِ حق در مددِ خویشتن	
کیست که او نیست خدا آفرین	خلقِ سما گفت به خلقِ زمین	
محرم این نیست کسی جز خواص	گفت خدا هست درین اختصاص	
۹۵ ^a لیک درین جا به یَدِ قدرِ تست	امر کن آنجا مددِ قدرِ تست	
خاک از آن عاشقی ادراک کرد	قدرتِ او چون طلبِ خاک کرد	۲۶۸۵
نیست ره قرب به راهِ خدا	گفت به جبریل که بُعدِ مرا	
لایقِ قدرت نبود هر کسی	هست خطر در ره قدرت بسی	
صولتِ جبریل ز سر باز کرد	خاک چو آن عاجزی آغاز کرد	
موی کشان برد و سبک دست برد	غیرتِ شاهین سبک دست برد	
در پی او رفت و گرفتار شد	عشق چو زان جذبه خبردار شد	۲۶۹۰
گفت بلی گرچه بلایی کشید	از پی او رخت به جایی کشید	

^{۸۷} «قَالَ يَا إِبْرَاهِيمُ مَا مَنَّكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتَ بِيَدَيْهِ أَشْتَكِبْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ»: قرآن، ۷۵/۳۸.

^{۸۸} «وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجَنَّتُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا»: قرآن،

چون دلِ خاک از همه بد پاک بود	زین طلبدن شرفِ خاک بود	
ناز نگه کن که به چندین رسول	خاک نمی کرد تقبّل قبول	
حکمتش از صورتِ آن نقشِ چین	بود خبردار به علم یقین	
از جهتِ جلوهِ رخِ جلوه گر	داشت در آینهء انسان نظر	۲۶۹۵
با همهء منصب و جاه و جلال	دید در آینهء صورت جمال	
در برِ آن شوخ که دلبر بود	گر همه عالم زر و زیور بود	
در نظرِ او ننماید لطیف	هیچ جز آینه که باشد حریف	
زنگِ چو آید به رخِ سیم و زر	بار نیاید به دلش زان ممر	95 ^b
در نفسی کاینه گیرد غبار	پاک کند ز آستی اش چند بار	۲۷۰۰
آینهء صورتِ حق آدمی است	جلوه درین آینه از محرمی است	
عشق بدان پایه رساند ترا	کز تو و قیدِ تو ستاند ترا	
منزلِ معشوق به عاشق دهد	شریتِ این درد موافق دهد	
کار به جایی رسد آخر که یار	مرتبهء عشق کند اختیار	
ناز کند عاشق و بگریزد او	خیزد و در دامنتش آویزد او	۲۷۰۵

حکایت

گفت عزیزی که چو یوسف عزیز	گشت به مصر از سرِ جاه و تمیز	
منصبش از منصبِ اعلا گذشت	مرتبهء او ز ترّیا گذشت	
دولتِ نامیش به نامی رسید	وز لبِ اقبال به کامی رسید	
شد چو به اقبال غلامی تمام	گشت جهانش به سعادت غلام	
جاهِ چنان از ممرِ چاه یافت	چاهِ چنان از گذرِ چاه یافت	۲۷۱۰
کارِ زلیخا ز غمش پست شد	دست کشید از همه وز دست شد	
از غمِ یوسف در شادی نشست	گنج شد و رفت به کنجی نشست	

نغمهء دردش طرب آواز داشت
 ترکِ هوا و هوسش شاد کرد
 بر رخ دل نقشِ خیالش کشید
 دامنش آلوده به خون کرده بود
 مژدهء یعقوب ز کنعان رسید
 از شکرِ مصر به کنعان خبر
 نفخهء پیراهنِ یوسف شنود
 یافته چون نرگسِ تر روشنی
 تهمتِ پیراهنِ یوسف ز خون
 خاطرِ یعقوب ز بیتِ الحزان
 رخت سویِ مصر ز کنعان کشید
 مانده گلِ عارضش از آب و تاب
 بر رخش از گریه دو جو مانده بود
 سرو روانش خم از آن یافته
 نکبتِ پیری به میان آمده
 صورتِ حالِ دلِ خود خوب یافت
 با یکی از خیلِ کنیزانِ خاص
 از بس این پرده به هشتن برد
 جانبِ یعقوب برد در گذر
 برد به جاهش که معلوم بود
 وصلی ره یوسفِ عالی مقام
 کرد گذر جانبِ صیدِ زیون

طایرِ عشقش ز هوا باز داشت
 گردنش از طوقِ غم آزاد کرد
 دست ز دامنِ وصالش کشید
 یوسفش از پرده برون برده بود
 بود چنین تا گه درمان رسید
 رفت پی چاشنیِ جان مگر
 روی عنایت چو به یعقوب بود
 دیده به بویِ گلِ پیراهنی
 شسته در آن ناحیه گریِ زیون
 رسته به بویِ بدنِ پیرهن
 چون نظرِ دیدنِ یوسف رسید
 بود در آن حال زلیخا خراب
 نرگش از برگِ فرو مانده بود
 تازه گلش رنجِ حزان یافته
 سودِ جوانی به زیان آمده
 چون خبر از مقدمِ یعقوب یافت
 گفت زلیخا ز سرِ اختصاص
 تا به ره یوسفِ خویشتن برد
 تهمتِ پیراهنِ خونین مگر
 خادمه چون رهبرِ مخلوم بود
 یافت زلیخا ز سرِ احترام
 یوسفش از گردِ ره آمد برون

۲۷۱۵

۲۷۲۰

۲۷۲۵

۲۷۳۰

	تیرِ بلا را شود از جان هدف	گردد امین گهرِ مَن عَرَف ^{۸۹}
97 ^b	بارِ امانت نکشید آسمان	خاک شد آن تیرِ بلا را نشان
	جز به دیانت نبود مردِ دین	بارِ امانت نکشد جز امین
	صورتِ او عرض کند بر همه	طاعتِ او فرض کند بر همه
	بهرِ وجودِ دلِ اریابِ جود	از عدم آید به وجود آن وجود
۲۷۶.	کرد به ابلیس و ملایک خبر	ز آمدنِ آدم پیغامبر
	کاورم از بهرِ شما سروری	از صدفِ خاک برون گوهری
	طینتِ آن گوهرِ پاکِ منیر	ز آب و گِلِ خوف و رجا شد خمیر
	تا ز رجا بندگی آرد به جا	خوف میندازدش از دست و پا
	زین دو نظرِ قربِ مودتِ بود	خوف و رجا عزت و حرمت بود
۲۷۶۵	گر نبود صوبِ رجا مستقیم	خوف بود راهِ غفور [و] رحیم
	دهشتِ خوفِ ارِ نبود در میان	جانِبِ عزتِ نبرد کس نشان
	آنکه خطِ شاهی آدم نوشت	طینتِ او را ز دو عالم سرشت
	آب و گِلِ مگه و طایف به هم	ساخت دو عالم ز لطایف به هم ^{۹۰}
	مگه و طایف چه بود جسم و روح	آب و گِلِ باغچهء جلِ شُبوح ^{۹۱}
۲۷۷.	عالمِ ارواحِ چو اجسام یافت	ملکِ دو عالمِ علمِ نام یافت
	عطسهء او را که شد «الحمد» باب	«يَرْحَمُكَ رَبُّكَ» آمد خطاب ^{۹۲}
	خلعتش از حلهء اقبال داد	تاجِ کرامت به سرش بر نهاد
	بر زیرِ تختِ خلافت نشاند	از همهء آفت و رأفت رهاند

^{۸۹} کشف الخفاء، ج. ۲، ص. ۲۶۲.

^{۹۰} "...حق تعالی آب و گل آدم را در میان مگه و طاعف پرورش می داد..." : نجم رازی، مرصاد العباد، محمد امین ریاحی،

شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۷۴.

^{۹۱} سُبوح: صبح YN.

^{۹۲} «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»: قرآن، ۲۱/۱؛ «عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُذْتُمْ عُنَدَنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا»: قرآن، ۸۱/۷.

۲۷۷۵	چون ز صفا در صفِ دل شاه شد سجده گه ملک و ملک شد درش گشت هویدا ز ادیم زمین آنکه سر از طاعتِ او در کشید تافت سر از سجده چو دیو لعین معجزِ او چون نظرِ تام یافت	قبلهء عالم صفی الله شد منزل خورشید و فلک شد درش نام شدش آدمِ خاکی نشین ^{۹۳} داغ شقاوت به رخ از طوق دید طوق شدش لعنتِ اَلی یَوْمِ دین جملهء اشیا همه زو نام یافت
۲۷۸۰	بارِ امانت چو برو عرض شد حاملِ باری که فلک زو خمید خاک ازین قصّه سرافراز شد دیده چو ابلیس بدو باز کرد ساخت در آن ناحیهء پر شکیب چون رقم دانه به نامش کشید خسته که آسیب به جانش بود آنکه به او دانهء تقلید داد آتش از آن واقعه در تاب رفت ره به سوی دانه نمودش به تاب	بردنِ آن بار برو فرض شد گشت و ازین بار به جایی رسید محرم گنجینهء آن راز شد رفت و ره زدن آغاز کرد دام رهش دانهء آدم فریب از ممرِ دانه به دامش کشید آن خورد الحق که زیانش بود داد روان خرمن هستی به باد از تبش تابِ غمش آب رفت برد به یک دانه از آن خاک آب در عوضِ دانه بدو داس ماند سیخ شده موی بر اندام او چاکِ گریبانِ خود از غم زده بود در آن مزرعهء دام بلا دانه اش از خرمن خود باز داشت
۲۷۸۵	ساخت در آن ناحیهء پر شکیب چون رقم دانه به نامش کشید خسته که آسیب به جانش بود آنکه به او دانهء تقلید داد آتش از آن واقعه در تاب رفت ره به سوی دانه نمودش به تاب سوخته خرمن شد و بی پاس ماند دانه ز غم تا شده بد نام او دانه کوه راهِ دلِ آدم زده هیأتِ آن دانهء گندم نما خرمنِ او دانهء ناساز داشت	۲۷۸۵ ۲۷۹۰ ۲۷۹۵

^{۹۳} هویدا: حویدا YN.

بی می ازین واقعه مخمور گشت	چون صدف از گوهر خود دور گشت	
بر سر ره چون دُر اشکِ یتیم	ماند ز مهمانی دیوِ رحیم	
چاره برش شد ره بیچارگی	یافت چو زان مزرعه آوارگی	
محنت و غم در دل او کار کرد	دوری یارش جگر افگار کرد	
جا چو مصیبت زدگان خاک کرد	دست زد و جامه چو گل چاک کرد	۲۸۰۰
سپیل ز دریای نظر برگشاد	کشتی او چونکه به خشک افتاد	
سنبله در سوک، میان را بیست	دانه چو در خاکِ مذلت نشست	
ملکِ سرانندیب پر از طیب شد	داغِ دلش طیبِ سرانندیب شد	
کحل، جواهر شده در چشم پاک	خاکِ ره از آن نظر اشکناک	
خاکِ زمین برد به دامن گهر	از ممرِ گریه آن رهگذر	۲۸۰۵
لاله جگر خون شده و داغ دار	از غم خون ریزی آن اشکبار	
مانده سرِ نرگسِ رعنا به پیش	از غم چشمش که شد از گریه ریش	
بوده چو شهری ز خلایق تهی	دانه نثار از نظر او تهی	
نیل و بَقَم برده به هندوستان	همه اشک و رخ او آسمان	
مزرعه را ساخت دگر پر گناه	از ممرِ چشمه چشم سیاه	۲۸۱۰
دانه امید ز کشتن برست	روی گناه از غم دانه بشست	
تیرِ دعایش به هدف راه یافت	چون دُر اشکش صدفِ آه یافت	
خط به سرِ حرفِ خطایش کشید	حرفِ خطایش چو خطابخش دید	
بهرِ «عَصَى آدَمُ» «تُمْ اجْتَبَاهُ» ^{۹۴}	آمد از اقبال قبول اله	
مزرع او را ز کرم سبز ساخت	جانِب او قطره رحمت چو تاخت	۲۸۱۵

^{۹۴} «فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى»: قرآن، ۱۲۱/۲۰؛ «تُمْ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى»: قرآن، ۱۲۲/۲۰.

دامن از آلودگیش پاک شد
 نوبتیان دم همه ز آدم زدند
 خضر به سرچشمه حیوان رسید
 شاخ پرومند ز آفت برست
 توبه بکن تا در توبه است باز
 در نظر خویش صفایی بده
 بند تو بگشای که در بند تست
 بر خر خویشی تو اگر آگهی
 کار ترا ساخته اند از ازل
 نامزد لطف ترا کرده اند
 سایه فکن کرد به هر جویبار
 تا نشوی تیر بلا را هدف
 معنی صورت شو و صورت نما
 دل به کمی غم به فزونی مده
 نیست کم و بیش خردمند باش^{۹۰}
 نقطهء نه دایره شو، دم میار
 آب و ش آهسته و پیوسته باش
 لنگر این بحر چو کعبه گران
 خویش پرستی مکن آینه وار
 ساخته باشد غم غمخوار تو
 تا نشوی بستهء دام بلا

جنت او گلشن این خاک شد
 نوبت او بر سر عالم زدند
 خاتم دولت به سلیمان رسید
 ملک خلافت ز خلافت برست
 توبهء آدم چو بؤد کارساز
 مزرعه را آب و هوایی بده
 برخور ازین شاخ که پیوند تست
 بر تو بسته است درین ره رهی
 دل ز تو پرداخته اند از ازل
 رنج بسی در حق تو برده اند
 فیض رسان باش چو ابر بهار
 درج گهر ساز درون چون صدف
 صورت بی معنی صورت نما
 کار کن و تن به زبونی مده
 هرچه رسد فارغ و خرسند باش
 دایره سرگشتگی آرد به بار
 گرم چو آتش مرو آهسته باش
 باش به هر حال که باشی به جان
 همچو سپهر آینه بر رو مدار
 شاید از آنجا که تویی کار تو
 مهر و وفا پیشه کن و خوش بر آ

۲۸۲۰

۲۸۲۵

۲۸۳۰

۲۸۳۵

^{۹۰} خرسند: خورسند .YN.

می طلبی ز آتش سوزان شرار
دست تو از دور به آتش مدار
ساخته از روز ازل کارساز
بی من و تو کار من و تو بساز
جمله سر و کار چو داری بدو
کار خود آن به که گذاری بدو^{۹۶}
از تو چو انصاف بؤد باز خواست
از در انصاف در آیی رواست
۲۸۲۰

حکایت

شیخ نشابور که در ملک دین
بود سرافراز زمان و زمین
گفت در آن لحظه که این جان پاک
آمدی از عالم علوی به خاک
باخبرم این که ز عرش مجید
تا کرهء خاک به هر جا رسید
هر که از آن سیر خبردار شد
خاطرش از بهر وی افگار شد
ملک و ملک جمله تأسف خوران
از جهت جان من ناتوان
چشمهء خور در ره آن نو سفر
مانده ز غم خشک لب و دیده تر
چشم فلک خیره در احوال او
مانده ملک تیره ز افعال او
لوح چو کرسیش فتاده به پا
سدره به نظاره او منتها
تیره شده دیدهء اختر ازو
خسته درون فرق دو پیکر ازو
از غم جان تیره شده در سیاه
مانده پس پردهء شب نور ماه
زلف زحل دام ره جان شده
صاحب قوس آمده قربان شده
زهره ز بيمش شده زهره تراک
کز چه شد این جوهر علوی به خاک^{۹۷}
مسکن او عالم قرب خداست
او ز کجا عالم بُعد از کجاست؟
بار غمش اهل صفا می برند
کز صف اعلاش کجا می برند
کز در بار حرم کبریا
آمده سوی ملکوت این ندا
۲۸۲۵
۲۸۵۰
۲۸۵۵

100^b

^{۹۶} «فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ»: قرآن، ۷۹/۲۷.

^{۹۷} زهره تراک: زهره ترک.

	کای مُلک و مُلک تأسف چراست؟	
	ما به عزیزی که عنایت کنیم	
	مرتبهء یکدم آبش دهیم	
	راه نمایم به سرمنزلیش	
	کز نظرِ یک نظر او در دو کان	۲۸۶۰
101 ^a	سیر [و] سلوکش ز فلک بگذرد	
	راو خدا بی سبب و بی ریاست	
	فیض خدا را کرم او سبب	
	راه به بسیاری طاعت مرو	
	تکیه بر امید عنایت خوش است	۲۸۶۵
	باش چنان در ره خوف و رجا	
	زین دو نظر هرچه که پیش آیدت	
	سنگِ گران را به ترازو منه	
	بندهء سیم و زر عالم مباش	
	هرچه ستانی ز جهان دادنی است	۲۸۷۰
	تا بؤدت این دو، گه داوری	
	بارکش ممت مردم مباش	
	بگذر ازین کهنه رباطِ دو در	
	دییده و دل جانسپ آرم دار	
	این همه تکلیف و تکلف چراست؟	
	کار وی از لطف کفایت کنیم	
	طاعتِ نه چرخ ثوابش دهیم	
	دیده گشاییم به اهل دلش	
	بگذرد از جملهء کزویان	
	در بشریت ز ملک بگذرد	
	روی [و] ریا درخور نفس شماس	
	از کرم او سبب خود طلب	
	راهروی جز به اطاعت مرو	
	راه به توفیق هدایت خوش است	
	کز همه عالم به صواب و خطا	
	بیش و کمش منزل خویش آیدت	
	مهره و زر بر سر بازو منه	
	زنده شو [و] مردهء یکدم مباش	
	وانچه دهی زاد فرستادنی است	
	موجب آزادگی و یاوری	
	پوچ و تهی چون کدو و تخم مباش	
	باز ممان در ره خوف و خطر	
	همچو مدیچی ز خدا شرم دار	

مقالهء چهارم در سیرت ملوک با حق و خلق و نفس خود

101 ^b	ملک جهان تا ز عدم شد خلاص	۲۸۷۵
	ملک جهان گر نبؤد شه نشین	
	شاه نشین گشت ز روی خواص	
	فتنه بر آرد سر کین از زمین	

زندگیِ ملکِ جهان است شاه	۲۸۸۰	ملک چو جسم آمده جان است شاه
دایره قطب بر افواه نیست		قطبِ جهان غیرِ شهنشاه نیست
از درِ آن ملک که شاهی در اوست		دور مرو گنجِ الهی در اوست
گر نشدی ملک به شاه استوار		دایره بر قطب نکردی مدار
شاه که در ملک به معنی شه است		شاه گواه است که ظلّ الله است ^{۹۸}
پادشه آن است که گاه معاش		با سه خصال است در ایام، فاش
در سه محل جوهر او را سه چیز		هست چو ابعادِ ثلاثه عزیز
اولش آن است که بی یادِ حق		می نزند در همه حالی نطق
ورد زبان و دل او بی سبب	۲۸۸۵	ذکرِ خداوند بؤد روز و شب
شاه چو در دایره ظلّ خداست		سایه ز خورشید که گوید جداست
قابل فیض ار نشود پادشاه		در حدِ خود ملک ندارد نگاه
جام جم آینهء شاهنشهی است		کز دلِ مُلک و مَلِکَش آگهی است
آینهء صاف چو گیری به دست		روی توان دید به نوعی که هست
مصرِ عزیزئ جهان شهرِ اوست	۲۸۹۰	نسیه و نقدِ دو جهان بهرِ اوست
تا نتوانست عبودیت است		تا بتوانست الوهیت است
چونکه شد او در ره حق ناتوان		شد به توانایی او باتوان
دارد اگر جانبِ حق را عزیز		مملکت آباد بؤد، خلق نیز
ورد دوم آنکه به رفیقِ تمام		شاه جهان پخته کند نفسِ خام
سازد از آن گونه به رفقش زیون	۲۸۹۵	کز سپه عقل نیاید فزون
گر مجرد از نفس تباهی کشد		کارِ جهان سر به مناهی کشد

^{۹۸} السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ: كَشْفُ الْخَفَاءِ، ج. ۲، ص. ۴۵۶، باقر صدری نیا، فرهنگِ ماثوراتِ متونِ عرفانی، تهران،

سروش، ۱۳۸۰، ص. ۲۷۷.

چون خرد از نفس فتد در عذاب	خطّه آباد شود ز آن خراب
ملک، کند رنج تنزل پدید	دور، کند جور تسلسل پدید
شاه نصیحت ز خود ار نشنود	از دگران نیز دگر نشنود
قول خودش از همه صادق تر است	چون سخن خویش موافق تر است
مناجی نفس ار نشود رای او	کیست که گیرد به جهان نای او
گر نکند رفیق شهنشاه، کار	میوه حرمان دهد آن شاخ، بار
چونکه توانا نبود بارگیر	بار به منزل تبرد بارگیر
قوت نفس ار نبود شاه را	کم کند احسان و غضب، راه را
گر نبود لطف چه سازد فقیر	ور نبود قهر، شود خصم چیر
ورد سیم آنکه کند پادشاه	همچو خدا سوی خلایق نگاه
کار همه خلق روایی گرفت	شاه چو اخلاق خدایی گرفت
آنچه ز حق سوی خلایق رسید	بد نبود درخور و لایق رسید
شاه بدین خلق چو منسوب شد	کار بد خلق جهان خوب شد
کثرت ازین فایده حاصل شود	کثرت معموره ز عادل شود
ازین عدلی که ز احسان کنی	عدل دگر باشد اگر آن کنی
آگهی از عدل نخست و پسین	خواندی اگر آیت «وَأَلْكَاطِمِينَ» ^{۹۹}
منزل احسان به حساب خیر	ازین عدل آمده عدلی دگر ^{۱۰۰}
پادشهی را که بود این سلوک	بندگی اش فرض بود بر ملوک
درخور این منصب عالی مکان	کیست بجز سیرت مقصود خان
عدل به احسان وی آراسته	نوبر و نوباه و نوخاسته ^{۱۰۱}

102^b

۲۹۰۰

۲۹۰۵

۲۹۱۰

۲۹۱۵

^{۹۹} «الَّذِينَ يُتَّقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْعَظِيمَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»: قرآن، ۱۳/۱۳۴.

^{۱۰۰} الْعَدْلُ رَأْسُ الْإِيمَانِ وَجَمَاعُ الْإِحْسَانِ: عبدالواحد محمد تمیمی آمدی، شرح بر غرر الحکم و درر الکلیم، ج. ۲، ص. ۳۰.

^{۱۰۱} نخاسته: خواسته YN.

مرتبه‌ای نیست چو احسانِ عدل شاه‌کسی جانِ تو و جانِ عدل

حکایتِ هارون الرشید

یافت چو هارون ز خلافت سریر	چشم جهان ساخت بر آفت قدیر
ملک شد از عدلِ وی آراسته	وز کرمش دهر پر از خواسته
راه خدا را به طریقِ صواب	داشت نگه در همه دم آن جناب
همدمی نفسِ خود از رفیقِ تام	کرد پیِ مصلحتِ خاص و عام
کردی از آنجا که کند دادگر	سوی رعیت به رعایت نظر
داشت شیبی از ممرِ اختیار	در حرمِ خاصِ زبیده قرار
گاه‌گرفتی سرِ زلفش به دست	گاه شدی از جامِ لبش شیرِ مست
از شکرش گاه شدی شیرِ خوار	گاه شدی پیشِ گلِ او هزار
گاه کمرش رشتهء جان ساختی	گاه به نظر مهره نهان ساختی
شاه چو آهنگِ طرب ساز کرد	نازِ زبیده ز سر آغاز کرد
مرکبِ شه را ز هوس گرم یافت	رویِ دل از منزل آزرمت یافت
داشت ز هارون گرهی در درون	کرد در آن دم گره از دل برون
گفت چو من حوریِ جنت نژاد	دوزخی همچو ترا حیف باد
خاطرِ هارون ز زبیده بخت	گرم شد از جای چو آتش بخت
ساخت غمِ دوزخی خود سبب	خورد طلاق از سر قهر و غضب
گر بود از دوزخیانِ تمام	وصلی زبیده ست به هارون حرام
روزِ دگر از پسِ آن گفت و گو	مجلسی آراسته شد پیشِ او
بر سرِ آن مسئله اهلِ علوم	کرده به یکجای تمامی هجوم
بحث برون از حد و اندازه رفت	زین سخن از هر طرف آوازه رفت
تا ز میانِ همه صاحب‌دلی	کز بر او حل شده هر مشکلی

103^a

۲۹۲۰

۲۹۲۵

۲۹۳۰

۲۹۳۵

103^b

صدر نشین در صفِ صدرِ عظام	شافعی‌ش آمده در فضل نام	
گفت به هارون که ترا ای احی	گر سه خصال است نه‌ای دوزخی	
گفت روان حضرت هارون جواب	کی شده بر چرخ سخن آفتاب	۲۹۲۰
روزی از آنجا که بدانی بوَد	مرتبه‌ء جهل و جوانی بوَد ^{۱۰۲}	
با زنی از جمله خوبان شهر	صحبتی افتاد مرا وقتِ بهر	
گفت بترس از غضبِ کردگار	سترِ من و خود ز میان بر مدار	
زان زن پاکیزه که آن کار کرد	ترسِ خدا در دلِ من کار کرد	
از سرِ آن وایه گذشتم روان	از طرفِ عیش کشیدم عنان	۲۹۲۵
هم زن و هم نفسِ من و هم خدا	داد در آن واقعه یاری مرا	
شاه که او واصل این خصلت است	در دو جهانش به خدا وصلت است	
با خود و با خلقِ خدا خوش بر آ	تا همه خواهند ترا از خدا	
داری اگر شهر و سپه را نگاه	شهر و سپاه اند ترا نیک خواه	104 ^a
مرتبه‌ء دادگری پیشه کن	شاهِ من از روز پس اندیشه کن	۲۹۵۰
دادِ تو در دولت و دین داده اند	داد دهان دادِ چنین داده اند	
نیک و بدِ تو به حسابِ جزا	بد یکی و نیک کند ده ادا	
نیکِ تو از نیک سرانجامی است	نامه‌ء نیکی همه جا نامی است	
دولتِ خورشید طلب سایه وار	تا که چو خورشید شوی سایه دار	
در سخنِ عذرِ مدیحی مپیچ	گر تو کسی نشنود این عذر هیچ	۲۹۵۵
از تو کسی بو الهوسی نشنود	این سخن است از تو کسی نشنود	

^{۱۰۲} "عنقوان در جوانی چنان که افتد و دانی با شامدی سری و سری داشتیم به حکم...": گلستان، ص. ۱۳۸.

مقاله پنجم در سیرت وزرا و سلوک با خدا و خلق و پادشاه

روز ازل مادر گیتی جهان	تیغ و قلم زاد به هم توأمان	
بر در محجوبه شاهان به نقد	داد بدین هر دو خدا حلّ و عقد	
تا به یکی داروی نافع دهند	با دگری شربت قاطع دهند	
گر نشدی تیغ و قلم هم زبان	ملک نمی برد زبان در دهان	۲۹۶۰
شاه نباشد به جهان بی وزیر	وصلی دل و عقل بود ناگزیر	
شاه در اجسام چو دل حاکم است	لشکر ارواح بدو قایم است	
آنچه در اجسام مشیر دل اند	آن همه ارکان شه عادل اند	104 ^b
خدمت ارکان چو عناصر بود	در تن آفاق مؤثر بود	
خیلی حواس اند به تنها روان	کارکنان در بار شاهان	۲۹۶۵
گر کند از تن همه دل اجتناب	کار حواس است و عناصر خراب	
گر نکند عقل وزارت درو	شاه بماند ز امارت درو	
پوست بیندازد امارت هزار	بی «الف» و «تای» وزارت چو مار	
شاه نبی گشت و ولی شد وزیر	نیست ز هم این دو نظر راگزیر	
وصلی ولایت به نبوت ز اصل	اصل وصول آمده در چار فصل	۲۹۷۰
بر نبی آنها که ز حق نازل است	بهر خلایق به ولی واصل است	
واسطه فیض نبی هم ولی است	آینهء خلق ازو منجلی است	
آنچه ز شه حکم شود بر وزیر	او برساند به صغیر و کییر	
فصلی دوم وصلت اخوت بود	اخوت این فصل نه به خوت بود	
وصلت هارونی و موسی است این	وصلت «أشدُّ به أزی» است این ^{۱۰۳}	۲۹۷۵
چونکه وزیر از بی آرم شد	پشت شه از جانب او گرم شد	

^{۱۰۳} «أشدُّ به أزی»: قرآن، ۳۱/۲۰.

	وَصَلِّ سِيمِ آنکه در اعمالِ شاه	دارد امینانه امانت نگاه
105 ^a	گر دُری از بحر نصیحت ز گوش	دور کند شاه نباشد خموش
	تا که دگر ره به طریقِ صواب	حلقه کند گوش شه آن درّ ناب
	اصلِ چهارم صفتِ راستی است	راست روان را چه غم از کاستی است
۲۹۸۰	طور وزیر است که بیگانه و گاه	ظاهر و باطن بؤدش پیش شاه
	هرچه بؤد در دل او چون ورق	از سر اخلاص نهد بر طبق
	فکر جز این خاطر او گر کند	سر ز دل شاه جهان بر کند
	سایه حسابی به سر اندازدش	شاه جهان از نظر اندازدش
۲۹۸۵	خاطر صافیش مکدر شود	قند بزرگیش مکرر شود

حکایتِ سلطان محمود و ایاز

	گفت عزیزی که شه معنوی	حضرت سلطان بحق غزنوی
	مجلسی آراسته بود از صباح	روح درو همدم و همکاسه راح
	مجلسی از بهر طرب ساخته	جام و می [و] نُقل سبب ساخته
	داده لب جام می جان سرشت	خوش خبری از لب جوی بهشت
۲۹۹۰	ساقی آن مجلس عالی ایاز	گشته مغنی ز طرب پرده ساز
	چنگ نموده ره سازندگی	زلف گشاده به بر از زندگی
105 ^b	نالاه بر ابریشم جان ساخته	خون دل جام روان ساخته
	شاه در آن مجلس آراسته	گفت حسن را که چنین خواسته
	با درم و مملکت آبدان	با حشم و با حشر بیکران
۲۹۹۵	کیست که چون من سپهی باشدش؟	کیست که وجه شبهی باشدش؟
	گفت حسن درخور این مال و جاه	نیست کسی در دو جهان غیر شاه
	گفت بدو شاه که این جاه و مال	با همه خواسته بی همال

زان من است و من و این خواسته	۳۰۰۰
بود به بزم شه بنده نواز	
گشت حسن تیره و گفت ای غلام	
مرد نه ای از چه نخیزی به پای	
گفت ایاز ای حسن خرده بین	
آنکه چو من محرم راز آمده ست	
یافت چو محمود دم همدمی	
تا ز پس پرده خاص ایاز	۳۰۰۵
رفت حسن چونکه ز مجلس برون	
گفت در آن لحظه که سلطان جود	
بنده به هر عضوی از اعضای خویش	
گشتم ایازی که بؤد آن نبود	
گفتم ایاز آنچه شه از جود گفت	۳۰۱۰
چون تو به هر حال نه ای در حساب	
آنکه وزیر است به نزد ملوک	
هست چو شیخی که ز روی صفا	
فانی مطلق شده در راه حق	
قرب شه آن کس که طلب می کند	۳۰۱۵
ظل خدا گشت چو شاه کبیر	
قلب وزارت چو ترازوی قلب	
از «الف» خامه و «نون» دوات	
خاص ایازیم بر آراسته	
حاضر و غایب به تکلف ایاز	
شاه به تو می کند این احترام	
بندگی خویش نیاری به جای	
هست ز نامحرمی تو چنین ^{۱۰۴}	
خاصه سلطان چو ایاز آمده ست	
گفت حسن را که برون رو دمی	
باز نماید که چه بوده ست راز	
داد زمین بوسه ایاز از درون	
بنده خود را ز کرم می ستود	106 ^a
تا دل و جان و تن و رگ های خویش	
هیچ بجز حضرت سلطان نبود	
با تو نگفت آن، که به محمود گفت	
هست فضولی ز تو گفتن جواب	
باشد این نوع طریق سلوک	
داده به تسلیم و توکل رضا	
از جهت قرب به درگاه حق	
این همه اسباب سبب می کند	
هست تقرب طلب او وزیر	
رنگ برون می برد از روی قلب	
حاجب دیوان که نویسد برات	

^{۱۰۴} خرده بین: خورده بین .YN.

	لطفش اگر نیست چو دیوی شمار	کش «الف» و «نون» بؤد اندر کنار
۳۰۲۰	گر به وزارت قلمت نیست راست	رفت وزارت ز تو، وزرت بخاست
	اهلی عمل سر چو به بخرد کشد	مد پی فر بر سر مفرد کشد
106 ^b	دار عمل دار ز نام خود است	با عملش دار مقام خود است
	آنکه «لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ» گفت	عاقبت کار عمل دار گفت ^{۱۰۵}
	جانِبِ مستوفی دیوان نگر	«سین» سپه دندان شده دندان نگر
۳۰۲۵	کُند چو دندان ز خودش در قیاس	زنده مدانش متوقی شمار
	تا نشوی بستهء دام علیل	دست بدار از ممر این عمل
	راست روی پیشه کن و سرفراز	راست روان چون قلم اند سرفراز
	سایه خورشید سعادت طلب	گنج سعادت ز قناعت طلب ^{۱۰۶}
	خیز مدیحی ز در خلق، خیز	از پی نان آب رخ خود مریز
۳۰۳۰	بر در این قوم مرو ای پسر	خاک خور و آب رخ خود میر

مقالهء ششم در سلوک انسان با عشق و غیرت عشق

	ای شده غافل ز غرور جهان	غفلت تو برده ترا از میان
	چند روی در طلب سیم و زر	راه زنان اند درین رهگذر
	در غم دنیایی و دنیا مپیچ	چون غم دنیایی و دنیاست هیچ
	آنکه ازو آدمی آمد پدید	نیست پدید او بگشا چشم دید
۳۰۳۵	آدم خاکی که دم پاک زد	خاک شد و خیمه درین خاک زد
107 ^a	نوحه مکن در پی کشتی روح	یاد کن از قصهء طوفان نوح
	موسی و فرعون به سحر و دلیل	غرقهء نیل اند درین بحر نیل

^{۱۰۵} «فَلَنْ يَأْتِيَهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»: قرآن، ۱۳۵/۱۶.

^{۱۰۶} الْفَنَاءُ مَالٌ لَا يَنْفَعُ وَكَثْرٌ لَا يَنْفَعُ: كشف الخفاء، ج. ۲، ص. ۱۰۲.

آنکه جهان راست وجودش سبب	رفت و تهی شد ز سلیمان زمین	۳۰۴۰
جاء مچو از یی حشمت مپو	خار مشو از کرم ملک ری	
خار مشو از کرم ملک ری	زنگی خونخوار جهان سرکش است	
زنگی خونخوار جهان سرکش است	آنکه درین روضه کند عیشگاه	
آنکه درین روضه کند عیشگاه	بانی این خانه گل، در گل است	
بانی این خانه گل، در گل است	نسخه این چرخ کهن خوانده نیست	۳۰۴۵
نسخه این چرخ کهن خوانده نیست	کی پی این مرحله عاقل رود	
کی پی این مرحله عاقل رود	راه دراز است و خطرناک ازین	
راه دراز است و خطرناک ازین	فکر ره دور عدم کرده، نیست	
فکر ره دور عدم کرده، نیست	همدم غمخانه دنیا میباش	
همدم غمخانه دنیا میباش	خانه پر محنت دنیا مخواه	۳۰۵۰
خانه پر محنت دنیا مخواه	خانه ویرانه این خاکدان	
خانه ویرانه این خاکدان	زقعده این حرف معما که خوانند؟	
زقعده این حرف معما که خوانند؟	ره سوی این پرده نه تو که برد	
ره سوی این پرده نه تو که برد	سیر مخور از غم سیری مترس	
سیر مخور از غم سیری مترس	آب رخ از خاک طلب می طلب	۳۰۵۵
آب رخ از خاک طلب می طلب	شمع طلب در شب یلدا خوش است	
شمع طلب در شب یلدا خوش است	ناوک این سابقه دلدوز نیست	
ناوک این سابقه دلدوز نیست	قطره خونی که دلش منزل است	
قطره خونی که دلش منزل است	باده درین میکده خون خوردن است	
باده درین میکده خون خوردن است		

107^b

نخلِ عرب ماند ازو بی رطب
خاتمِ فیروزه شدش آن نگین
حشمتِ قارون به زمین شد فرو
شد ورقِ حاتمِ طایی چو طی
خنجرِ خونخواره او آتش است
همچو گلش بر سرِ خوار است راه
حاصلِ این مزرعه داغِ دل است
قصه تاریخ جهان مانده نیست
عاقلِ این قافله غافل رود
ره نبرد سنگ زن و آب بین
خدمتِ ناکرده تو کردنی است
همدمِ پیمانده رعنا میباش
جان زیبی راحتِ دنیا مکاه
خانه نارفتهه پر خاک دان
نسخه دنیا طلبی با که ماند؟
بهره ازین نخله خود رو که خورد
بنده میباش و ز اسیری مترس
ز آتش این باب سبب می طلب
رهبرِ شب گم شدگان آتش است
آتش این واقعه جانسوز نیست
غازه رخساره اهل دل است
زنده ازین واقعه چون مردن است

۳۰۶.	باده به اندازه خوری بهر خور مدرسهء عشق در کاملی است زاویهء اهل کمال است این ناظر این وسوسه منظور نیست رنج بر و رنجبری پیشه کن در گذر از حاصل این کهنه دیر	ورنه به اندازه خوری زهر خور ^{۱۰۷} رفتن ازین مدرسه از جاهلی است وسوسهء عقلی محال است این حاضر این مدرسه هم دور نیست گنج مجو ازدرش اندیشه کن گیر گم خیر کهن دیر و خیر
۳۰۶۵	از نظر اهل دلی جو نظر در نظر اهل نظر نور شد کسب نظر درخور بی مایه نیست	زانکه نظرهاست در آن یک نظر جهد نما ناظر و منظور شد پایهء عالی تر ازین پایه نیست

108^a

حکایت عاشق و معشوق

۳۰۷۰	سروقدی بود در اقصای مرو غنچهء او در چمن باغ گل روشنی دیدهء غم دیده بود صورتش از معنی جان بهره ور کوکب نیک اختر برج کمال مطلع نورانی صبح ازل چشمهء حیوان خجل از روی او غارت جان خندهء دلبنده او چشم خوشش فتنهء دور قمر آفت دل غمزهء غماز او	شسته رخ تازه به خون تذرو ز آتش او تازه رخ داغ گل دیدن او روشنی دیده، بود معنی جان صورت او در نظر جوهر بی قیمت درج جمال بر فلک حسن به خوبی مثل نعل در آتش ز تخم موی او جان جهان لعلی شکرخند او فتنه ز هر گوشهء او فتنه بر راحت جان سرو سرافراز او
------	---	---

۱۰۷

صوفی ار باده به اندازه خورد نوش باد ورنه اندیشهء این کار فراموشش باد
محمد رضا بزرگ خالقی، شاخ نبات حافظ، تهران، زوّار، ۱۳۸۲، نمرهء غزل ۱۰۵، ص. ۲۷۵.

	یاسمن از گلشنِ او رنگ جو	
۳۰۸۰	در چمنِ حسنِ دلارا گلی	۱۰۸ ^b
	شکرِ لعلِ لبِ او کامِ جان	
	گلشنِ او را که گل خوشه بود	
	بود ز هر سوی در آن لاله زار	
	زان همه صید که در دام داشت	
۳۰۸۵	خسته درونی ز همه خسته تر	
	بر سرِ راهش وطنی ساخته	
	اولِ روزی مگر آن سیمِ بر	
	از بیِ عاشقِ کُشی آن شوخِ مست	
	چشمِ بر آن عاشقِ بیدل فکند	
۳۰۹۰	تخمی از آن شاخچه بر گل فشاند	
	گفت گر این شاخ شود بارور	
	عاشق از آن نخله برومند شد	
	داد در آن روضهء جنتِ مثال	
	گشت در آن مزرعهء وایه دار	
۳۰۹۵	خنجرِ خور گرچه بسی تیز بود	۱۰۹ ^a
	در ره آن اخترِ فرخنده فر	
	تا که کی آن گلشنِ باغِ جمال	
	چشمِ طلبِ بر سرِ ره داشتی	
	روزی از آن راه که او چشم داشت	
۳۱۰۰	کز دلِ آن کرد پس از چند گاه	
	نسترن از گلبنِ او تنگ خو	
	بر گلش از هر طرفی بلبلِ	
	قندِ حدیثِ خوشش آرامِ جان	
	نغمه سرایش ز هر گوشه بود	
	بر گلِ او نغمه سرایِ هزار	
	صبح روی در قدمِ شام داشت	
	در خمِ زلفش ز همه بسته تر	
	داغِ دلش انجمنی ساخته	
	داشت گذر بر سرِ آن رهگذر	
	داشت مگر شاخِ نهالی به دست	
	ز آبِ دو چشمش بُنه در گل فکند	
	در نظرش شاخِ نهالی نشاند	
	نخلِ وصالِ تو در آید به بر	
	در پیِ آن میوه ای پیوند شد	
	ز آبِ نظر، پرورشِ آن نهال	
	ز آبِ نظرِ نخلهء او سایه دار	
	رند از آن سایه به پرهیز بود	
	داشت شب و روز به عمری نظر	
	بار دهد در چمنِ آن نهال	
	فرصتِ آن روز نگه داشتی	
	دید غباری ز ره چشم داشت	
	با دو سه او باش بر آمد چو ماه	

مست چو نرگس قلدح می به دست	سنبلش آشفته و خوی کرده مست	
کرده یکی دست به زلفش دراز	وان دگری برده لبش را به گاز	
سیب زنج داده به دست یکی	زلف سیه ساخته شست یکی	
غنچه اش از پوست برون آمده	لاله او غرقه به خون آمده	
دیده آن مفلح ماتم زده	دید چو آن طره برهم زده	۳۱۰۵
آتش سوزش به درون راه کرد	از غم آن سرو روان آه کرد	
آه دلش بر فلک ماه شد	ماه فلک تیره تر از آه شد	
آه دل خسته آن در بدر	در رخ آن ماه روان کرد اثر	
یافت چو ره ناوک او بر هدف	شد متغیر رخ او از کلف	
بود چو از حالت خود بیخبر	از نظر افتاد از آن رهگذر	109 ^b
هرکه درین دایره بی باک زیست	بر سر او خاک، که در خاک زیست	
جان کسی از محنت دوران نبرد	هیچکس از محنت او جان نبرد	
در فلک آسایش و آرام نیست	دانه او جز سبب دام نیست	
آنکه درین مرحله مقصود یافت	خاص ایازی شد و محمود یافت	
تنگ شد این ره مرو آخر فراخ	اسب تو لنگ است و زمین سنگلاخ	۳۱۱۵
خوشه این مزرعه پُر داس شد	خنجر خون ریز چو الماس شد	
مزرع عمـرت درو داس او	خون خوردت خنجر الماس او	
دست مدیحی بکش از خوان دهر	هست چو آلوده درو نان به زهر	
هیچکس از زهره زهرش ترست	هیچ سر از زهره زهرش نجست	
هرکه تو بینی ز سفید و سیاه	داغ دل است از غم این سوز آه	۳۱۲۰

مقاله هفتم در شرف انسان بر سایر اشیا

ای به همه مرتبه بیش از همه در همه از هستی تو دلمه

	حرمَتِ ایشان همه از بهرِ تست	
	ز آب و هوایی که تو پرورده‌ای	
110 ^a	مهر و فلک آینه‌دارِ تو اند	۳۱۲۵
	از دگران بهرِ تو برگشته‌اند	
	منتظرِ وایهء تو شام و بام	
	رزقِ تو هم از تو معین شده	
	همدم و یارِ تو شعور و شروع	
	بزم همه بهرِ تو آراستند	
	این همه خود را به تو بر بسته‌اند	۳۱۳۰
	این همه همتِ چو تویی همتی	
	سایهء همتِ مفکن بر جهان	
	«قافِ» قناعت به سعادت مقام	
	تا نشوی خوارِ یَرِ آن و این	
	تا که تو انگشت به حرفش نهی	۳۱۳۵
	از ممرِ همتِ خود شاد باش	
	چون ز تو بی همتی انصاف نیست	
	رخت به سر منزلِ همتِ رسان	
110 ^b	بهرِ خدا مُفکن و اندوه مخور ۱۰۸	
	رنجه شدن در برِ همتِ به دست	
	نیستیش را همگی هست گیر	
	سنگ و سفال است برت سیم و زر	
	از بی چیزی که نماند به دست	۳۱۴۰
	آنچه به مردن نبود دست گیر	
	همتِ تو گر بودت راهبر	

گرچه عزیز است زر مرده ریک	نیست بدو همّت مردان شریک	
همّت هرکس که نباشد بلند	خار شود گرچه بوّد ارحمند	
هرکه قناعت نبوّد محرّمش	همّت عالی نشود همدمش	۳۱۴۵
آنکه ز همّت نظری یافته	از چمن لطف بری یافته	
وانکه به همّت شده هم داستان	دوخته چشم از زر و مال کسان	
اسب طمع هرکه چو من پی کند	میل به انعام کسی کی کند	
همدمی حرص و قناعت خلاف	جای دو شمشیر نشد یک غلاف	
مغز خود و مردم عاقل مبر	عشوّه بی حاصل عالم مخر	۳۱۵۰
گر بوّدت مال مشو شادمان	ور نبوّد نیز میندیش از آن	
آنچه زود باز نیاید به دست	رفتن آینده دگر نیز هست	
هست چو آسودگی آلودنش	غم مخور از بودن و نابودنش	
جان اگر آید پی نانت برون	بِه که زوی از پی نان پیش دون	111 ^a
از در گنّاس اگر نان خوری	کی ز سر سفره هر خوان خوری	۳۱۵۵
آنکه دم از همّت کاری زند	از پی نان دست به کاری زند	
آنکه بنانیش بوّد دست رس	دست به خواهش نبرد پیش کس	
هرکه بوّد همچو هما سایه دار	در پیش افتند بسی سایه وار	
همّت عالیّ هما کن نگاه	کو حق سایه نستاند ز شاه	

حکایتِ حاتمِ طایی با پیرِ خارکش

کرد به هنگامهء قال و مقال	سایلی از حاتمِ طایی سؤال	۳۱۶۰
کای به سخا و کرم آراسته	از سر هر خواسته بر خواسته	
دست بر آورده به احسان وجود	جود تو پیرایهء اهلی وجود	
هرکه دم از بخشش و احسان زند	از تو و از لطف تو دستان زند	

نام تو هر جا که بر آرد غلم	نامزد خیل تو گردد کرم	
گاه سخا لطف تو گر هی کند	نامهء ارباب کرم طی کند	۳۱۶۵
این همه در دهر که گردیده ای	به ز خودی را به کرم دیده ای	
حاتم از آن غم زخ خود زرد کرد	روی بدان مرد جوانمرد کرد	
گفت بلی روزی ازین بیشتر	بود مرا خوان کرم ما حاضر	۱۱۱ ^b
صد شتر پخته پس از هر طعام	گشت خور ابر سر خوانم تمام	
از بی آن خوان به سر رهگذار	خارکنی یافتم از خار، خوار	۳۱۷۰
گفتمش ای خسته دل ناتوان	این همه رنج از چه بری بهر نان	
از چه نیایی چو دگر خاص و عام	بر در حاتم ز برای طعام	
خود نخوری از سر خوانم نوال	دلّه نبندی پی نزل عیال	
پیر بخندید در آن گفت و گو	بال خندان سوی من کرد رو	
گفت که ای منعم صاحب نظر	در کرم اندک من هم نگر	۳۱۷۵
گرچه ندارم زر بخشنده گی	از تو نیم کم به درخشنده گی	
هر که خورد نان قناعت ز خوان	منت حاتم نبرد بهر نان ۱۰۹	
من که به همت نظر انداختم	سفرهء هر سفله نپرداختم	
در ره همت چو شدم ارجمند	مرتبهء شاعریم شد بلند	
همت عالیم ز پستی رهانند	بر در یعقوب بها در رسانند	۳۱۸۰
بر در باری که بوذ شهریار	بندگی آنجا بوذ عیب و عار	
بنده مدیحی که ندارد نظیر	در مثل و معنی خاص و نظیر	

۱۰۹

هر که نان از عمل خویش خورد منت حاتم طائی نبرد

شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی، گلستان سعدی، مصحح محمد علی فروغی، تهران، انتشارات ققنوس، ۱۳۷۳ ه.ش.، ص.

۰۹۸

112^a

ساخته به هر در بسته کلید
تا به کنون از ره و رای صواب
جوهرش از شرکتِ صاحب غرض
از ممرِ شرکتِ هر ناخلف
کوشه نشین بوده چو عنقا مدام
از جهتِ بی هنرانِ دیار
بسته به اقبالِ تو بار امید
بوده عروسِ سخنم در نقاب
بوده چو جوهر به حجابِ عرض
تیرِ بلا را شده از جان هدف
«قافِ» قناعت شده او را مقام
مانده پس پرده هنرمندوار

۳۱۸۵

مقاله هشتم خطاب با عقل و جهل

ای به غم جهل بمانده اسیر
عقل کل اول که قلم بر کشید
تا ز شبِ جهل نیابی فراغ
بگذر ازین غفلت و باز آ به هوش
عقل رهانید ز جهولیتت
عقل تمیز بد و نیکت کند
عقل بوَد گم شدگان را جواب
عقل بوَد منشأ خلق جهان
نور نخستین که خدا آفرید
از شرفِ گوهرِ عقلِ عقیل
عالمِ صغری که تنِ آدمی است
چرخِ مطبّق طبقاتِ سر است
هفت گهر هفت حواس آمده
جهل به جاهل طرفِ عقل گیر
جهل، عدم را قلم اندر کشید
باز نیابی گهرِ شبِ چراغ
پنبه چو حلاج برون کن ز گوش
باز رساند به قبولیتت
در همه احوال شریکت کند
از ره غفلت به طریقِ صواب
منشأ خلق از ممرِ عقل دان
عقل شد و عالم ازو شد پدید^{۱۱۰}
شد صدفِ ذاتِ تو جوهر، عدیل
عقل درو عالمی از عالمی است
در طبقاتش گهری مُضمَر است
چرخ و کواکب به قیاس آمده

۳۱۹۰

۳۱۹۵

۳۲۰۰

112^b

^{۱۱۰} اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ الْعَقْلَ: كشف الخفاء، ج. ۱، ص. ۲۶۳.

تن چو زمین آمده موها گیا	جملهء رگ هاست جداول نما
کوه درو گشته عظام صدور	روح درو بعث «وَمَا فِي الصُّدُورِ» ^{۱۱۱}
گنبد دل صدرِ دیارِ وجود	مخزنِ اسرارِ غفور [و] ودود
شاه دل و ملک تن و تخت صدر	سر فلک و عقل درو صدر و بدر
گر نبود عقلِ مهندس به کار	ملکِ وجود تو ندارد مدار
یافته از شمعِ جرد در دماغ	پردهء رابع گهرِ شب چراغ
ساخته جا عقلِ منورِ جبین	همچو مسیحا فلکِ چارمین
گر نکند عقلِ قوی را مدد	زود برون آید از آتش سبید
نورِ جرد گر نبود در دماغ	زود سرش را کند ایام، داغ
رو ز ره عقلِ مگردان عنان	تا نکند جهل رکابت گران
باده مده عقلِ خبردار را	مست مکن عاقلِ هشیار را
مرتبهء بخششِ مستِ فضول	عقل ندارد به کرامت قبول
مستی می عقلی تو زایل کند	کارِ چنین، عاقلی کامل کند
می غم دنیا ببرد از دل برون	تا نبرد عقل نیارد جنون
غم سببِ شادیِ اهلِ دل است	شادی آن کو که به غم واصل است
غم گهر از دیده چو ریزد فرو	عقل غم او خورزد این زان او
عقل که از باده شود بیخبر	بیخبر است از همه چون باده خور
چشم خیال تو ز می بسته شد	عقلی تو از شربتِ می خسته شد
آنکه طیبِ جردش می دهد	شربتِ بیمار فکن گی دهد
تن ز برای چه پرستی مدام	پر چه کنی جامِ درون از حرام
تختِ دل از عقل تهی ساختن	رنخه چه در مملکت انداختن

113^a

^{۱۱۱} «وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ»: قرآن، ۱۰۱۱۰۰.

	شه که وزیرش نبود بر قرار	
	چون «الف» از الف وحشت گریز	
	راست چو «بی» گر کجی در تو هست	۳۲۲۵
	گر «افی» راست روی پیشه کن	
113 ^b	تابه کی از می من و مایی کنی	
	عمر چو جویی است بر آب هوس	
	صبح می از مطلع خم چون دمید	
	مهر چو طالع شود از آسمان	۳۲۳۰
	سایه صفت نشو و نما تابه کی	
	نور چراغ از همه سویی رساند	
	گر تو چو سایه نشوی ره نشین	
	خضر که شد سایه او کاینات	
	سایه که با مهر بود بی دریغ	۳۲۳۵
	سبزه که بر چشمه خور زسته است	
	چون نظر مهر بود نورور	
	رخت مسیحا چو کند شست و شو	
	شد جهت شستن رخت سپهر	
	ز آتش می آب تو بی تاب شد	۳۲۴۰
	جوهرت از زنگی عرض تیره ماند	
	عقلی تو شد پیر فراموش کار	
114 ^a	یاد کن آن روز که گوید خرد	
	مملکتش زود فتد از مدار	
	آب خود همچون «الف» و «بی»، مریز	
	همچو «الف» هیچ نداری به دست	
	همچو «الف» راستی اندیشه کن	
	مست شوی خویش نمایی کنی	
	چو به درازی نجهد هیچ کس	
	سایه خورشید وی آمد پدید	
	سایه دو بالا شود از نور آن	
	پیر شدی بهر خدا تابه کی	
	پای چراغ است که تاریک ماند	
	سایه نبیند ز تو روی زمین	
	سایه نشین گشت چو آب حیات	
	بر زیر ریگ بود زیر تیغ	
	سایه صفت دست ز جان شسته است	
	از نظر نور مشو دور تر	
	چشمه خورشید بود آب جو	
	طشت زیر مهر پر از آب مهر	
	مزرعه عمر تو بی آب شد	
	دیده خیری خرد خیره ماند	
	روز فراموشی او ییاد دار	
	پند عزیزان نتوان کرد رد	

حکایت حکیم و فقیر

در خیر است این که حکیمی بگشت	بر یکی از خیل فقیران گذشت	
دید یکی را ز غم نان و آب	شمع صفت ز آتش حرمان به تاب	۳۲۴۵
چهره ز تاب ستم افروخته	خرمن او آتش غم سوخته	
از جهت کسب معاش عیال	زرد و ضعیف آمده همچون هلال	
کرده اثر بهر دورنگی درو	روز فراخی شب تنگی درو	
گفت بدان مفلس مسکین حکیم	کز چه اسیری به عذاب الیم	
نیست مگر عقل معاش تمام	یا نه ای اندر خور لطف کرام	۳۲۵۰
نان طلب از آب و هوا مانده	بهر دو نان از همه وامانده	
مرد فقیر از سر عجز تمام	گفت بدان سرور عالی مقام	
کز هنر و فضل ندارم کمی	عاجزم از زحمت بی درهمی	
داشت ز اکسیر وقوفی حکیم	داد بدو یاد ز لطف عمیم	
از نظر دولت اکسیر گر	شد مس آن مفلس سرگشته زر	۳۲۵۵
پرتو آن یک نظر نور بخش	داد بدان مفلس مهجور بخش	114 ^b
هر که ندارد نظری از کسی	بهره کسی را نبود زو بسی	
از نظری تا نشوی بهره مند	کار تو هرگز نگشاید ز بند	
جهد نما تا به دلی جا کنی	روئ دلی باش که پیدا کنی	
لعنت ابلیس که جاوید ماند	از در دل بود که نوید ماند	۳۲۶۰
مفلس بی مایه ز لطف حکیم	گشت غنی از زر بسیار و سیم	
مفلس بی سیم چو زرناک شد	خاطرش از چرک ستم پاک شد	
همنفسی با مئی گلرنگ کرد	چهره به گلگونه مئی رنگ کرد	
بی مئی و مطرب نفسی دم نزد	خیمهء شادی به ره غم نزد	

	تا خرد از صحبت او دور شد	۳۲۶۵
	بر سر می با یکی از همدمان	
	شد ز سر جهل بسی خشمناک	
	گشتن آن هممنفس از روی جهل	
	روز دگر شاه برای قصاص	
	مرد حکیم آگه از آن راز گشت	۳۲۷۰
115 ^a	گفت که آن کار نه این زار کرد	
	حکمت ما پیش حکیم ازل	
	آنچه کند با تو ز آلائی خویش	
	از بی خوفی که رجای می رسد	
	با تو دهند آنچه که باید ترا	۳۲۷۵
	درخور این مفلس بی دستگاه	
	آنکه ز افلاس نوالش بود	
	در خرد پوش که سهل است سهل	
	راستی اندیش و مکن کاستی	
	جام می جهل مخور زینهار	۳۲۸۰
	گل ز می جهل بخاری بماند	
	نی شکر از شهد خرد نوش یافت	
	عقل ترازوی سر و کار تست	
	عقل به هر سوی که سر می نهد	
	کم زنی و کم خوری اندر خور است	۳۲۸۵
	راه خرد پیوی مدیحی مدام	
	بی خرد و جاهل و مغرور شد	
	آمدش اندک سخنی در میان	
	کرد مر آن همدم خود را هلاک	
	سهل نبود از بر او بود سهل	
	گشتن او کرد رجوع خواص	
	از ممر عقل به خود باز گشت	
	بلکه فضولی من این کار کرد	
	قطره و دریاست ز روی مثل	
	هست یکایک همه بر جای خویش	
	عقلی من و تو به کجا می رسد	
	بهتر ازو کس نسبتاید ترا	
	بود گدایی نه زر و مال و جاه	
	فکر زر و مال و مالش بود	
	در نظر در خرد تیر جهل	
	تا که خرد با تو کند راستی	
	تا نکشی درد سری از خمار	
	بلبل ازین غصّه به زاری بماند	
	چاشنی قند در آغوش یافت	
	راستی کار تو بازار تست	
	از کم و بیش تو خبر می دهد	
	کم کنی و پر خوری آن هم پر است	
115 ^b	تا نشوی بستهء جهلی عوام	

تا جهد عقل به فرسخ ز تو پر نشود معدهء دوزخ ز تو

در نصیحتِ فرزند

ای خلفِ صدقِ من ناخلف	گوهرِ پاک آمده از این صدف	
در نسیمِ قطبِ مدارِ عَلَّیَّه	شخصِ مرا رکنِ مُشَارِ إِلَیَّه	
حاصلِ اِیْمَامِ نَبَاتَمِ تویی	«أَنْبَتَكَ اللَّهُ نَبَاتًا» تویی ^{۱۱۲}	۳۲۹۰
حاصلِ عمرِ من و توفیرِ خود	راحتِ جانِ پدرِ پیرِ خود	
نطفهءِ پاکِ تو ز پشتِ پدر	آمده پاک از پی کسبِ هنر	
یافته در عالمِ جانِ پرورش	نیکِ خصالِ آمده نیکومنش	
مهدیِ جانِ مهدِ تنّتِ ساخته	دهرِ ولیعهدِ منتِ ساخته	
گرچه زنی بر خمِ ابرو گره	از سخنِ بنده سخن گفته به	۳۲۹۵
نکتهءِ چندِ پدرانِ شه نو	از پدرِ خود، پسرانِ شه نو	
جهلِ خرد کن که شوی ارجمند	کوش که در گوشِ دهی جای پند	
گوشِ دل آن است که دارد تمیز	ورنه بود گوشِ خر و گاو نیز	
پندِ نخست آنکه به طاعت گرای	بر درِ مقصود ازین در، در آیی	
بر رخِ مردمِ نقسِ نفسِ بند	باش چو مردانِ خدا نفس بند	۳۳۰۰
گوشه کمان وار ز اِیْمَامِ گیر	باش ز نا اهلِ گریزان چو تیر	
دانه چنان در دلِ دانا مکار	تخمِ پشیمان شدن آرد به کار	
گوهرِ تن را ز هنر و امگیر	بی هنری عیبِ تمام است پیر	
هر نفس از عمرِ دو کانش بهاست	گر تو بیخشی بفروشی رواست	
حاصلِ اِیْمَامِ همین یکدم است	یکدمه حاصلِ سببِ عالم است	۳۳۰۵

^{۱۱۲} «وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا»: قرآن، ۱۷/۷۱.

جاهلیت از چه سبب در سر است	سگه چل سالگیت بر زر است	
بالغی تست ولی چار ده	هست بلوغ ار چه که در چارده	
چار ده اما نظر پستی است	چاردهت مرتبه هستی است	
وین به در اهل کمال کشد	آن به سوی حسن و جمالت کشد	
می برد از سر به در آی روشنی	آن منی آرد به سر و این منی	۳۳۱۰
بعد چهل فکر جوانی خطاست	تا به چهل هرچه کنی دلریاست	
کیست که از محنت او خسته نیست	کار جهان بر من و تو بسته نیست	
دی و پری رفت و تویی بیخبر	تو پسر امروزی و فردا پدر	
خانه تن بر سر آب روان	عمر چو باد است جهان خاکدان	
محو شود دیده چو بر هم زنی	هرچه ازین پرده به خود بر تی	۳۳۱۵
موسم بازیچه و برزن گذشت	روز جوانی ز تو و من گذشت	
گاه دم سرد زدن می رسد	وقت دم از درد زدن می رسد	
تا بتوانی کرم آوازه باش	همچو گل از وصل سحر تازه باش	
خانه ویران دل آباد کن	خواب سحر را سحر آزاد کن	
دوست طلب آمده هشیار دوست	مست شبانه نبرد ره به دوست	۳۳۲۰
با جگر ریش چو مرهم بساز	ریش مزن بر دل اهل نیاز	
دعوی این کار به معنی خوش است	راه کم آزاری و تقوی خوش است	
نفس تو دیو است ازو کن حذر	تا نشوی بسته دیو خطر	
حرمت خود هم به کف خویش دار	چرخ اگر ت جاه دهند زینهار	
بر حذر از آتش سوزان خوش است	صحبت اینای جهان آتش است	۳۳۲۵
جانپ او را مکن از کف رها	گر به تو آورد کسی التجا	
گر بستاند ز تو منت منه	آنچه ز دست تو بر آید، بده	

	دشمن اگر خون خوردت زینهار	دست زد امانِ تواضع مدار
	جز به تواضع سویی عالم مرو	تا رهی از جهل به عالم گرو
۳۳۳.	چون علما وارث پیغمبرند	نور دل و دیده و تاج سرند ^{۱۱۳}
	خدمتِ درگاهِ درون پروران	بر خود اگر آدمی فرض دان
	تا تو هم از زمره ایشان شوی	با همه از جمله خویشان شوی
	خواهی اگر روز تو خوش بگذرد	همدم دل باش و رفیقِ خرد
	در پی دانش شو و دین را همان	دانش و دین اند به هم تو امان
۳۳۵	دانش و دین چون دو برادر بود	هر دو ز یک طینت و گوهر بود
	مهر برادر ز برادر طلب	قیمتِ خورشید ز جوهر طلب
	سوی برادر که ز تو کهنتر است	گر پدرانہ نگری بهتر است
	ور تو ازو کهنتری از کهنتری	روی مکش تا رسدت مهتری
	مهر هم از دل مگذارید هیچ	کینه ز هم هیچ مدارید هیچ
۳۳۴.	کوچک اگر جهل بود بگسلش	بر تو بود فرض که جویی دلش
	تو پدری پیشه کن از عاقلی	جان پدر در گذر از جاهلی
	از پدر و مادر خود یاد کن	جان برادر ز غم آزاد کن
	زانکه برادر به زمان مدید	از پدر و مادری آید پدید
	جانِ همسایه به دیگر مده	میل برادر به برادر مده
۳۳۵	نام نکو جوی که جز نام نیک	نیست در آغاز سرانجام نیک
	در همه حالی به خدا کن پناه	بد بدو نیک است ترا دستگاه
	پیش ز خود پیشتران از گزاف	تا بتوانی مزن القصه لاف

^{۱۱۳} الْعُلَمَاءُ وَرِثَةُ الْأَنْبِيَاءِ: جلال‌دین بن ابی بکر السیوطی، الجامع الصغیر فی احادیث البشیر النذیر، بیروت، دارالکتاب العلمیة،

هـ. ۱۴۱۰ - م. ۱۹۹۰، ج. ۲، ص. ۲۵۲.

کاسهء کم کاسه کم آید به دست	سخرهء کم کاسه شدن هم بد است	
تا که بوَد تازه ترا دین و کیش	پنج صفت گیر در ایام پیش	
زین هنر پنج طلب پنج گنج	بهر تن آسانی و شادی و رنج	۲۳۵۰
دست بلندی مطلب از غیور	پند نخستین که به بازوی زور	
هرچه دهد حق به تو خرسند باش ^{۱۱۴}	همچو گل تازه برومند باش	
بر نگشایی همه جا راز را	پند دگر بر شکنی از را	
بیهده بر خود نهی رنج و درد	پند سیم آنکه پی خورد و گرد	
پیشتر از آمدن درد و غم	پند دگر آنکه نباشی دژم	۲۳۵۵
تا که به همت دل او نشکنی	کوش بدان کس که نکویی کنی	
شمع توان زین ممر افروختن	رنجه مشو در ره آموختن	
از ممر بی هنری تنگ دار	جانب فرزند به فرهنگ دار	
شیر ز آرام ندارد گریز	صورت آرام بررد چار چیز	
از همه یکرنگ شدن زیر دلخ	شرم خدا اول و آزار خلق	۲۳۶۰
پاک نگهدار تو دامان خود	راست زبان باش به پیمان خود	
یاد مکن از کژی و کاستی	در مگذر از گذر راستی	
هرچه بلندی است درین پایه هست	شاد کن از لطف دل زیر دست	
بیش بوَد مهتر کهنتر نواز	مرتبه خواهی همه کهنتر نواز	
می نگر از علو به سوی نشیب	تا نخوری از مه و انجم، فریب	۲۳۶۵
تا شب و روزت به خوشی بگذرد	همدم جان باش و رفیق خرد	
اولت از حرص بوَد کارزار	میل سه کارت بوَد از کار و بار	
پیش قدم بنهی و پیشی کنی	باز که با بیهده خویشی کنی	

^{۱۱۴} خرسند : خورسند .YN.

وز قدمِ اهلِ درون سرکشی	گرددنِ تقلیدِ دگر برکشی	
گر بروی راهِ طریقت چنین	پیشِ خرد نام بر آری بدین	۳۳۷۰
آنچه در اینجا به شمار آیدت	گوش کن ای عمر به کار آیدت	
پندِ مدیحی که دعا کارِ تست	از جهتِ گرمی بازارِ تست	

خاتمة الكتاب

أَسْعَدَكَ اللهُ صَبَاحِ اِی پسر	در من و دستپاچگی من نگر ^{۱۱۰}	
شعله چو زد آتشِ دل زینهار	دستِ تو از دور به آتش مدار	118 ^b
شد گلِ این باغ به تاراج و من	آمده بعد از همه در این چمن	۳۳۷۵
معرکه تنگ و غنیمانِ شیخ	صف زده با خیل چو مور و ملخ	
من ز تحیرِ پس زانوی فکر	در طلبِ معنی رنگینِ بکر	
مسکنم از شب شده تاریک تر	از سرِ موره شده باریک تر	
در ره اندیشهء آن راه تنگ	رفته ز من هوش و ز رخ آب و رنگ	
عمر در افسانه بپرده به سر	برده خیالت به خوابی به در	۳۳۸۰
تیغِ زبان را به سخن آخته	کار نپرداخته پرداخته	
تیغ ز هر جنس بوَد بی شمار	لیک بدینسان نیوَد آبدار	
در سپه شاهسوارانِ فن	صف شکن و صید کن و گوی زن	
کرده در آن معرکه با فرهی	کسبِ کمالات به دستِ تهی	
آنچه همه یافته با دستگاه	بنده تهی دست بدان برده راه	۳۳۸۵
این همه جوهر که ز کان کنده ام	سهل مپندار که جان کنده ام	
جوهرِ ناسفتهء کانِ دل است	چشمِ چراغِ من و جانِ دل است	

^{۱۱۰} دستپاچگی: دستپاچگی.

	ز آتشی آن شمع که افروختم	خرمن صاحب غرضان سوختم
	مجلسی از بهر طرب ساختم	مخزن اسرار سبب ساختم
۳۳۹۰	عقد گهرهای کلام تمام	یافت هم از نظم نظامی نظام
	داور موسی کف عیسی نفس	نور یقین از سخنش مقتبس
	از دم او باغ سخن بهره ور	نخل سخن را رطب او شکر
	رشحه کلکش به سخن داد جان	جان سخن در سخن او نهان
	نکته شناسی که نهال خرد	آب ز سرچشمه او می خورد
۳۳۹۵	جان سخن تازه به اشعار اوست	از سخن آوازه به گفتار اوست
	گرچه بسی کس ز سخن یافت کام	ختم برو گشت سخن والسلام
	در نظر خلق گرامی شدم	تا پی اشعار نظامی شدم
	بر قدم او چو نهادم قدم	گشتم از آن مرتبه صاحب قدم
	مجلس خاصم طرب انگیز شد	نخل حدیثم رطب آمیز شد
۳۴۰۰	دفتر اندیشه گشادم ز هم	بر سر این گنج نهادم قدم
	ساختم این روضه جنت مآب	چون در جنت همه بر هشت باب
	معنی این بکر چو رویم نمود	هشت در روضه به رویم گشود
	گرم چو شد مجلس جان زین کلام	ساختمش جنت احرار نام
	جنت احرار من است این کزان	گرم بود مجلس روحانیان
۳۴۰۵	صوت صریر قلمم زین سرود	ساخته بر قول طرب رود، رود
	ساخته عود دل سوزان درنگ	بر زیر آتش دلسوز چنگ
	طره این حور که جعد آمده	شکر که با طالع سعد آمده
	جلوه کنان پردگیان وحیه	در حرم خدمت «لا ریب فیہ» ^{۱۱۶}

^{۱۱۶} «ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ»: قرآن، ۲/۲.

از هوسِ صحبتِ شاهِ جهان ساخته پیرایهءِ نقسِ روان
تا بؤد از ملک و ملایک سخن روضهءِ این جتتِ احرارِ من
تا به ابد جلوه گه روح باد بهره ور از دولتِ ممدوح باد

۳۴۱۰

فهرست قطعات

شماره بیت	مصراع دوّم
۲۱۰۸	۱. آب طلب کرد و سرایی نیافت
۱۶۸۵	۲. از تو توان صاحب مینو شدن
۱۸۲۲	۳. از دو زُخّش آب شده چار باغ
۲۲۵۷	۴. آنکه گره از دلِ دانش گشاد
۱۵۳۸	۵. بر درِ دَیْرِ کهنی سالخورد
۱۵۷۸	۶. بر درِ محمود گرفتار شد
۱۶۰۲	۷. بر سرِ راهی ز جهان نا امید
۲۰۳۲	۸. بود شکفته چو شکوفه بهار
۲۲۹۹	۹. پایهء او را رو رفتار بود
۲۴۶۸	۱۰. تا نخوری مغلظه دنیا ریاش
۲۴۰۷	۱۱. جنگ کنان بر سرِ کاری شدند
۱۴۹۳	۱۲. حکم سیاست به زبان باز راند
۱۵۶۹	۱۳. خونِ خلایق خوری ای دردمند
۱۷۱۶	۱۴. دامن از اقبالِ خرد در مکش
۱۵۵۵	۱۵. رفت به بازارِ سیاحت درون
۱۶۲۵	۱۶. رفت پیِ صید و نیامد چو باز
۱۵۲۴	۱۷. رفت سویِ خلوتِ شیخی مگر
۱۶۱۳	۱۸. رو تو کم مردمِ اوپاش گیر
۲۱۳۵	۱۹. ریزشِ خون بود همیشه فنش
۲۲۲۸	۲۰. ساخت نوایی که چنان ساز نیست
۲۵۱۰	۲۱. ساخته ویران شده یک خانه ای
۱۶۶۲	۲۲. شبروی از جملهء رندانِ کو
۲۱۹۵	۲۳. عاشقی از بهرِ دل آسان کند
۱۹۶۴	۲۴. فارغ از آن گل که شده بهرِ اوست
۲۳۶۹	۲۵. فارغ از اندیشهء اشکالِ کید
۱۸۵۹	۲۶. قبلهء خود گاهِ دعا ساختش
۱۶۳۷	۲۷. کآمده از کوه، گران تر به سنگ

۲۳۳۵	کرد برو مرد عزیزی گذر	.۲۸
۱۷۷۳	کرد روان ایلچی از اصفهان	.۲۹
۱۴۶۸	کرد قدم رنجه، وقاری گرفت	.۳۰
۲۱۶۴	کز سگ من با دگر و کی برد	.۳۱
۱۵۱۲	کیسه بری کرده فعال خودش	.۳۲
۲۰۷۹	گر نظرش خار شدی گل به باغ	.۳۳
۲۴۳۳	گشته در آن دایره عریان بسی	.۳۴
۱۷۴۹	گفت چو ما خادم یک درگهیم	.۳۵
۱۸۹۲	گفت ز بلبل به گل افسانه ای	.۳۶
۱۶۵۰	گفت منم بر فلک مهر [و] ماه	.۳۷
۱۹۹۴	نغمهء نا سازیش آوازه دار	.۳۸
۱۵۹۰	نیک کند جوهر اجناس نیک	.۳۹
۱۹۲۲	همچو عطارد شده مقبول ناس	.۴۰

فهرستِ غزلیات

شماره بیت	اول بیت
۱۲۶۶	۱. آنچه نُه افلاک در آیین کند
۱۲۵۲	۲. ای شده درگاهِ تو عالی جناب
۱۲۵۹	۳. ای شده درگاهِ تو عالی سریر
۱۲۲۳	۴. موسمِ عشرت شده طرفِ چمن

فهرستِ اسامی اشخاص و کتب و اماکن

فهرستِ اسامی اشخاص

اسامی اشخاص	شماره‌های آیات
ابابکر	: ۸۰۲
ابلیس	: ۲۶۳۸، ۲۷۵۲، ۲۷۶۱، ۲۷۸۴
احد	: ۴۲۶
احمد	: ۴۲۶، ۴۳۶، ۴۴۲
آدم پیغامبر	: ۲۷۶۱
آدم	: ۴۲۳
آزر	: ۲۳۳۲
ایاز	: ۸۰۸، ۹۸۴، ۱۷۴۹، ۱۷۵۱، ۲۷۴۷، ۲۹۹۰، ۲۹۹۸، ۲۹۹۹، ۳۰۰۲، ۳۰۰۳، ۳۰۰۵، ۳۰۰۶، ۳۰۰۹، ۳۰۱۰، ۳۱۱۴
باینبری	: ۱۲۵۸
براق	: ۵۱۶
بلال	: ۵۳۸
بلقیس	: ۷۴۴
بهرام	: ۱۱۸۹، ۱۴۱۸، ۲۱۳۵، ۲۵۶۸
بهلول	: ۱۶۸۵، ۱۶۸۸
پرویز	: ۲۵۸۳، ۲۶۱۹، ۲۶۲۱
جبرئیل	: ۴۵، ۱۷۵، ۳۸۶، ۴۳۰، ۵۷۸، ۶۷۲، ۷۲۵، ۸۷۱، ۱۱۶۵
جم	: ۱۲۴۳
جمشید	: ۱۲۸۲، ۱۳۴۲
حاتم	: ۳۱۶۷، ۳۱۷۲، ۳۱۷۷
حاتم طایی	: ۳۰۴۱، ۳۱۶۰
حسن	: ۱۷۴۹، ۲۹۹۳، ۲۹۹۶، ۳۰۰۰، ۳۰۰۲، ۳۰۰۴، ۳۰۰۶
حلاج	: ۳۱۹۲
خسرو	: ۲۵۸۳، ۲۶۲۱
خضر	: ۴۴، ۷۴۲، ۸۸۳، ۹۰۳، ۱۲۴۷، ۱۳۴۳، ۱۳۸۵، ۱۳۸۷، ۱۴۸۱، ۱۷۲۵، ۱۷۳۱، ۱۷۸۰، ۱۸۹۰، ۲۰۸۰، ۲۸۱۸، ۳۲۳۴

۷۲۴ :	خضِرِ نبی
۷۴۰ ، ۷۲۴ ، ۷۱۸ ، ۱۲۶ ، ۱۷۹ :	خلیل
۱۲۸۱ :	خورشید شاه
۱۲۴۳ :	دارا
۱۳۵۹ ، ۱۳۵۲ ، ۱۰۱۱ ، ۷۴۳ :	داوود
۲۹۳۳ ، ۲۹۳۱ ، ۲۹۲۷ ، ۲۹۲۳ :	زُبیده
۲۷۴۳ ، ۲۷۴۲ ، ۲۷۴۱ ، ۲۷۳۳ ، ۲۷۲۹ ، ۲۷۲۴ ، ۲۷۱۱ :	زلیخا
۱۴۶۴ ، ۱۴۱۵ ، ۱۴۱۴ ، ۱۲۱۷ ، ۱۰۶۵ ، ۹۹۹ ، ۶۶۵ ، ۵۳۳ ، ۲۲۵ ، ۵۸ ، ۲۰ :	زهره
۲۸۵۲ ، ۲۲۴۸ ، ۱۹۷۱ ، ۱۹۶۹ ، ۱۷۱۰ ، ۱۶۱۴ :	
۲۳۷۲ :	زید
۲۰۸۴ :	سلطانِ حبش
۳۰۳۹ ، ۲۸۱۸ ، ۱۷۵۳ ، ۱۳۵۲ ، ۱۰۱۲ ، ۱۰۱۱ ، ۷۹۶ ، ۷۴۴ :	سلیمان
۱۵۹۰ ، ۱۳۴۸ ، ۱۲۰۸ ، ۱۲۰۲ ، ۵۱۷ :	سهیل
۲۳۲۲ :	سومنات
۱۲۸۷ :	ضحاک
۸۰۳ :	عثمان
۸۰۳ :	علی
۸۰۲ :	عمر
۲۳۷۲ :	عمرو
۳۳۹۱ ، ۲۰۷۶ ، ۲۰۵۰ ، ۷۴۵ ، ۷۲۸ ، ۶۱۴ ، ۶۱۲ ، ۳۸۸ ، ۳۰ :	عیسی
۲۹۸۶ :	غزنوی
۳۰۳۷ :	فرعون
۲۶۳۷ ، ۲۶۳۵ :	فرهاد
۳۰۴۰ :	قارون
۱۲۸۲ ، ۱۱۸۷ :	کاووس
۸۸۴ ، ۷۴۵ ، ۷۲۸ :	کلیم
۱۲۸۲ ، ۱۱۸۷ :	کی
۲۳۲۲ :	لات
۲۶۲۰ ، ۲۳۱۶ :	مانوی
۲۳۳۲ :	مانی
۲۷۴۵ ، ۵۹۷ :	مجنون

٤٢٢ ، ٣٨٧ :	محمد
٣١١٢ ، ٣٠١٠ ، ٣٠٠٢ ، ٢٧٢٧ ، ١٧٢٩ ، ١٥٧٨ ، ٩٨٢ ، ٨٠٨ ، ٢٢٢ :	محمود
٨٠٥ ، ٧٥١ ، ٧١٢ ، ٦٧٩ ، ٥٢٩ ، ٢٩٨ ، ٢٥٢ ، ٢١٣ ، ٣٥٢ ، ٣١٩ ، ٢٧٢ ، ١٩٣ :	مديحي
٢٨٧٢ ، ٢٧٢٨ ، ٢٦٢٢ ، ٢٥٨٢ ، ١٣٥٩ ، ١٣٠٢ ، ١٠٨٨ ، ١٠٣٠ ، ٩٨٣ ، ٣٣٧٢ ، ٣٢٨٦ ، ٣١٨٢ ، ٣١١٨ ، ٣٠٢٩ ، ٢٩٥٥ :	
٢٠٧٦ ، ١٧٠٩ ، ٦١٢ ، ٣٨٨ :	مريم
٣٢٢٨ ، ٣٢٠٨ ، ٢٥٥٦ ، ٢٠٨٠ ، ١٨٩٠ ، ١٧٨٣ ، ١٧٠٩ ، ٦١٥ :	مسيحا
١٣٠٢ ، ١٠٨٨ :	مسيحي
٣٣٩١ ، ٣٠٢٧ ، ٢٩٧٥ ، ١٠٧٦ ، ٧٩٦ ، ٣٢ :	موسي
١٦٥٠ :	موسي عمران
٥٧٨ :	نبي
٣٣٩٧ ، ٣٣٩٠ ، ١٧٦٨ :	نظامي
١٧٢ :	نمرود
٧٣٩ ، ٢٥٧ :	نوح
١١٨٨ :	نوشين روان
١٠٨٧ ، ١٠٦٥ :	هاروت
٢٩٧٥ ، ٢٩٢٠ ، ٢٩٣٩ ، ٢٩٣٣ ، ٢٩٣١ ، ٢٩٢٩ ، ٢٩١٨ :	هارون
٣١٨٠ ، ٢٧٣١ ، ٢٧٢٨ ، ٢٧٢٢ ، ٢٧١٩ ، ٢٧١٧ :	يعقوب
٢٧١٢ ، ٢٧٠٦ ، ٢١٨٢ ، ٢١٨٣ ، ١٣١٦ ، ١٣١٥ ، ٩١٥ ، ٩٠١ ، ٧٢١ ، ٨٩ :	يوسف
٢٧٢٢ ، ٢٧٢٠ ، ٢٧٢٢ ، ٢٧٢٣ ، ٢٧٢٠ ، ٢٧٢٣ ، ٢٧٢١ ، ٢٧١٩ ، ٢٧١٦ ، ٢٧٢٣ :	

فهرستِ اسامی کتب

شماره‌های آیات	اسامی کتب
: ۵۶	پنج گنج
: ۳۴۱۰، ۳۴۰۴، ۳۴۰۳	جنتِ احرار
: ۱۷۶۸	خسرو شیرین
: ۷۴۹	صباح اللغه
: ۳۳۸۹، ۳۲۰۴، ۶۵۱، ۱۳	مخزن اسرار

فهرستِ اسامیِ اماکن

شماره‌های ابیات	اسامیِ اماکن
.۱۷۷۳ :	اصفهان
.۱۴۸۵ ، ۱۴۸۴ :	اعراف
.۲۱۹۲ :	چگیل
.۲۶۹۴ ، ۲۳۲۰ ، ۱۳۸۸ ، ۷۳۳ :	چین
.۸۱۴ :	حبش
.۲۴۱۰ ، ۲۴۰۶ :	ختن
.۲۴۰۶ ، ۷۳۳ :	خطا
.۱۲۹۲ ، ۸۱۴ :	روم
.۳۰۴۱ :	ری
.۲۳۴۳ :	صفا
.۲۷۷۰ ، ۲۷۶۹ :	طایف
.۱۳۳۱ :	طبری
.۱۷۷۳ ، ۱۲۹۲ ، ۱۲۹۱ ، ۱۲۴۳ ، ۷۸۲ ، ۷۵۰ ، ۴۳۱ :	عجم
.۱۲۹۲ :	عراقِ عرب
.۷۸۵ ، ۷۸۴ ، ۷۸۲ ، ۷۵۰ ، ۷۴۸ ، ۷۲۷ ، ۶۱۳ ، ۵۹۷ ، ۵۳۹ ، ۴۷۵ ، ۴۳۱ :	عرب
.۳۰۳۸ ، ۱۲۹۳ ، ۱۲۹۲ ، ۱۲۹۱ ، ۱۲۴۳ :	
.۱۹۳۱ :	قرقر
.۹۸۱ ، ۹۲۵ ، ۹۲۴ ، ۸۸۸ ، ۸۷۷ ، ۷۲۹ ، ۶۲۹ ، ۵۵۹ ، ۵۵۸ ، ۵۵۵ :	کعبه
.۲۸۲۳ ، ۲۳۴۳ :	
.۲۷۱۸ ، ۲۷۱۷ ، ۲۷۲۳ :	کنعان
.۳۰۶۹ :	مرو
.۲۸۹۰ ، ۲۷۲۳ ، ۲۷۱۸ ، ۲۷۰۶ ، ۲۵۴۱ ، ۹۰۱ ، ۷۳۱ ، ۷۲۷ ، ۴۸۸ :	مصر
.۲۷۷۰ ، ۲۷۶۹ :	مکه
.۹۳۳ :	نجف
.۳۰۳۷ ، ۲۸۰۹ ، ۴۸۸ ، ۱۹۲ :	نیل
.۲۸۰۹ :	هندوستان

فهرست آیات قرآن و احادیث

فهرست آیات

آیه	سوره-شماره آیه	شماره‌های ابیات
أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ	۴/۹۵	.۲۴۲۱
أَحْيَايَ عِظَامِ رَمِيمٍ	۷۸/۳۶	.۱۳۲۶
أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ	۹۰/۲۶	.۱۳۲۳
أَشْهَدُ بِهِ أَرَى	۳۱/۲۰	.۲۹۷۵
أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ	۱۱۷/۶	.۹۵۶
إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحَ مُبِينٍ	۱/۴۸	.۱۷۰
أَنْبَأَكَ اللَّهُ نَبَأَكُمْ	۱۷/۷۱	.۳۲۹۰
أَنْبَأَهُ اللَّهُ نَبَأَنَا حَسَنٍ	۳۷/۳	.۱۲۳۲
أَيْنَ الْمَقَرِّ	۱۰/۷۵	.۶۷۸
بَارِ أَمَانَتٍ	۷۲/۳۳	.۲۷۵۷
بَرِّدًا وَ سَلَامًا	۶۹/۲۱	.۱۷۹
بِيَدَيْ	۷۵/۳۸	.۲۶۷۴
تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ	۴/۶۳	.۲۴۲۹
تِلْكَ عَشْرٌ	۱۹۶/۲	.۱۷۴۷
تُمْ إِجْتِبَاهُ	۱۲۲/۲۰	.۲۸۱۴، ۱۵۱۸، ۴۴
تُمْ إِلَيْنَا إِيَابٌ	۲۵/۸۸	.۱۵۳
حَم	۱/۴۰	.۷۵
الْحَمْدُ	۱/۱	.۱۳۲، ۱۰۶
ذَلِكَ يَوْمَ الْوَعِيدِ	۲۰/۵۰	.۸۱۱
سَبِّحْ لِلَّهِ	۱/۵۷	.۱۷۷
سَبِّحُوا شِدَادَ	۱۲/۷۸	.۱۱۴
السِت	۱۷۲/۷	.۳۴۲، ۴۷۲
سَمَاءٍ بِدُخَانٍ مُبِينٍ	۱۰/۴۴	.۳۸۷
طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ	۱۹/۸۴	.۱۱۹
عَصَى آدَمَ	۱۲۱/۲۰	.۱۵۱۸، ۵۱۸، ۴۴، ۲۸۱۴

.٨١٣	٤٧\٤٨	عِنْدَهُمُ الْعَيْبُ وَ فَهُمْ يَكْتُمُونَ
.٩٥٦	٧\١٠٢	عين اليقين
.٣٧٨	٣٣\٢١	فَلَكِ يَسْبَحُونَ
.٢٦٤٧	٧\١١	فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ
.١٩٢٩	٩٧\٢٠	لا مَسَاسَ
.٣٤٠٨	٢\٢	لَا رَيْبَ فِيهِ
.٥٧٩	٧٢\١٥	لَعَمْرِي
.٢٦٤	١٦\٢٠	لِمَنِ الْمُلْكُ
.٣٠٢٤	١٣٥\٦	لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ
.١٠٠٥	اسم سورة	المايدة
.١٠٧٦	٥٨\٢٠	نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سَوَى
.١٥٢	١٣\٦١	نَصَرْنَا مِنَ اللَّهِ وَ فَتَحْنَا قَرِيبَ
.١٢٦٣	٢٠\٨	نِعْمَ النَّصِيرِ
.٧٠١، ١٧٩	١٧٣\٣	نِعْمَ الْوَكِيلِ
.٧٩	١\٦٨	نون والقلم
.٣	٣٠\١٥٠	هَلْ مِنْ مَزِيدٍ
.٨٢٣	٥\٢	هُمْ الْمُفْلِحُونَ
.٢٦٦٤	٢٤\١٥٩	وَ هُوَ عَزِيزُ الْحَكِيمِ
.٢٩١٣	١٣٤\٣	وَالْكَاطِمِينَ
.٣٢٠٢	١٠\١٠٠	وَمَا فِي الصُّدُورِ
.١٦٨	١٣٧\٢	وَهُوَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
.٢٦٧٦	٥٠\٣	يَدَى
.٢٧٧٢	٨\١٧	يَرْحَمَكَ رَبُّكَ

فهرست احاديث

- ٢٨٨١ . اسَلَطَانُ ظِلِّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ
٣٣٣٠ . الْعُلَمَاءُ وَرِثَةُ الْأَنْبِيَاءِ
٣٠٧ . النَّاسُ نِيَامٌ إِذَا مَاثُوا انْتَبَهُوا
٣١٩٧ . أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلُ
٣٠٢٨ . الْقَنَاعَةُ مَالٌ لَا يَنْقُذُ وَكَثْرُ لَا يَفْتِي
٢٢٧٨ . كُلُّ إِنَاءٍ يَتَرَشَّحُ
٥٧٢ ، ٤٠٤ . لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتَ الْإِفْلَاقَ
٢٧٥٦ ، ٩٣٣ . مَنْ عَرَفَ

فهرست اصطلاحات عربی

اصطلاحات	شماره‌های آیات
أَسْعَدَكَ اللهُ صَبَّاح	: ۳۳۷۳
إِلَى يَوْمِ دِين	: ۲۷۷۹
أُمُّ الْكِتَاب	: ۱۳۴، ۲
بِحَقِّ الْقُدُوم	: ۷۸۰
بِوَالْعَجَبِي	: ۱۱۱۵
بِوَالْفُضُول	: ۱۹۰۸
بِوَالهُوسَى	: ۲۹۵۶
بَيْت الْحَرَام	: ۵۹۰
بَيْت السَّفَر	: ۸۱۲
بَيْتُ الشَّرْف	: ۱۸۲۵، ۱۴۴۹، ۱۴۴۸، ۶۱۰
رَأْسًا بِرَأْس	: ۲۱۶۳، ۱۹۳۰
ظَلَّ اللهُ	: ۲۸۸۱
عِلْمُ الْيَقِينِ	: ۲۶۹۴
لَا مَكَانَ	: ۲۳۵۴
لَمْ يَزَلْ	: ۴۹۲
مَدَارٌّ عَلَيْهِ	: ۳۲۸۹
مُشَارٌّ إِلَيْهِ	: ۳۲۸۹
مَضَى مَا مَضَى	: ۳۱۳
مَعَ الْقِصَّةِ	: ۱۶۹۳
مَعْرِفَةُ اللهِ	: ۴۳۸، ۴۲۵
مَلِكُ الْمَوْتِ	: ۸۴۶

فهرست اصطلاحات عمومی

شماره‌های ابیات	اصطلاحات
: ۷۲۴، ۷۴۲، ۷۸۱، ۸۸۳، ۹۰۳، ۱۷۲۵، ۲۳۴۳	آب بقا
: ۱۲۷، ۹۶۰، ۱۲۷۹، ۱۳۸۵، ۳۲۳۴	آب حیات
: ۹۵، ۲۹۴، ۲۵۷۸، ۲۷۶۳، ۲۷۶۹، ۲۷۷۰	آب و گیل
: ۱۴۸۹	آبا
: ۵۶۷، ۸۲۰، ۱۲۶۷، ۲۶۶۴	ارض و سما
: ۱۵۶۱، ۲۲۳۰	ارغنون (مس.)
: ۲۷۷۹	إلی یَوْمِ دین
: ۱۴۸۹	امّهات
: ۴، ۶۹۹، ۹۷۴	باصره
: ۵۱۶، ۵۹۸، ۷۹۸	براق
: ۲۴۸۳	بربط (مس.)
: ۲۲۹، ۱۴۵۵، ۱۴۶۴، ۱۵۲۹، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴	برجیس (نج.)
: ۱۵۶۱	برهمن
: ۲۲۷	بُر
: ۱۵۴۵، ۱۵۶۲، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳	بهرام
: ۲۷۲۲	بیت الحزان
: ۱۸۴	پروین (نج.)
: ۲۷۱۹	پیراهن یوسف
: ۱۹۹۵	تار (مس.)
: ۱۵۳۴	تثلیث
: ۱۷۵۳	تخت سلیمان
: ۱۹۱۴	تختهء رمل (نج.)
: ۱۳۹۸، ۱۴۵۵، ۱۸۵۰	تربیع
: ۱۴۵۵، ۱۵۳۴	تسدیس (نج.)
: ۱۰۵۴، ۱۴۶۲، ۱۶۱۸، ۱۶۳۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۴	تیر (نج.)
: ۴۸۹، ۱۵۳۳، ۲۷۰۷	ثریّا (نج.)
: ۶۱۰	ثور (نج.)
: ۲۸۸۸	جام جم

جدی (نج.)	: ۱۵۰۳، ۶۲۵، ۵۴۰
جوزا (نج.)	: ۶۰۸
جوهر ذات عرض	: ۱۷۶۴
جوهری «فل»	: ۲۲۸۰
چار ترک	: ۹۶
چار رکن	: ۱۴
چار عناصر	: ۱۰۰۲
چرب ترازو	: ۱۱۳۱
چشمه حیوان	: ۳۰۷۵
چشمه کوثر	: ۵۸۵
حافظه	: ۹۷۷
حبل متین «فاتحه»	: ۱۳۵، ۱۳۳
حجر مگه	: ۵۹۵
حمل (نج.)	: ۱۳۲۱، ۵۴۰، ۲۱۹
حمله «من»	: ۱۹۲۴
حوت (نج.)	: ۶۲۶
ختم سلاطین	: ۱۲۸۸
خرچنگ	: ۵۳۱، ۲۲۲
دف (مس.)	: ۶۱۳
دلو (نج.)	: ۱۵۰۳، ۶۲۶، ۲۲۸
دو پیکر (نج.)	: ۲۸۴۹، ۲۵۶۶، ۱۹۱۶، ۶۰۸، ۲۲۱
دُرّ یتیم	: ۴۷۷
دیو لعین	: ۲۷۷۹
ذایقه	: ۹۷۵
رود (مس.)	: ۱۹۷۷، ۱۱۶۳
زحل (نج.)	: ۲۲۷، ۶۱۰، ۶۲۵، ۱۴۲۱، ۱۴۷۸، ۱۵۰۰، ۲۲۳۳، ۲۲۵۳
	: ۲۸۵۱
زمزم	: ۲۳۴۳، ۷۷۵، ۷۷۴، ۵۹۱
زهرة (نج.)	: ۲۱، ۵۸، ۲۲۰، ۲۲۵، ۵۳۳، ۶۶۵، ۹۹۹، ۱۴۵۵، ۱۴۶۴
	: ۲۸۵۲، ۲۲۴۸، ۱۹۷۱، ۱۹۶۹
سامعه	: ۱۰۲۶، ۹۷۳، ۶۹۹

۱۳۶، ۱۱۳ :	سبع مثنائی «فائحه»
۲۸۲۸، ۵۴۲، ۵۱۳، ۴۶۸، ۱۷۵ :	سدره
۱۲۸، ۵۶ :	سرای سپنج
۶۱۶ :	سرطان (نج.)
۳۲۰۷، ۲۱۷۲، ۱۹۰۵، ۱۸۵۲، ۱۸۲۹، ۱۶۳۲، ۱۵۰۷، ۱۲۵۶ :	سعد (نج.)
۲۵۰۳، ۱۵۳۶، ۱۵۱۰، ۲۱ :	سعود (نج.)
۲۶۶۹، ۲۱۹۱، ۱۸۷۲، ۱۲۰۷ :	سفلی
۲۲۲ :	سنبلهء بام
۵۱۷، ۴۹۳ :	سهیل (نج.)
۲۹۳۸ :	شافعی
۹۷۳ :	شائہ
۲۲۲ :	شبِ آجرام
۶۶۵، ۵۹۹، ۵۷۷ :	شبِ معراج
۳۰۵۶ :	شبِ یلدا
۱۳۵۹، ۱۳۵۸ :	شجر
۱۹۲۲ :	شرطیہ «من»
۷۵۹ :	شقّ قمر
۲۸۵۱ :	صاحبِ قوس
۱۰۵۹، ۶۸۲، ۴۹۴، ۴۸۱، ۴۰۸، ۳۹۳، ۳۴۷، ۳۰۱، ۱۶۳ :	صدف
۲۷۹۶، ۲۷۶۲، ۲۴۰۴، ۱۵۴۱، ۱۴۸۸، ۱۲۷۷، ۱۲۴۱، ۱۱۴۵ :	
۳۲۸۸، ۳۱۹۸، ۲۸۲۷، ۲۸۱۲ :	
۸۹۹، ۶۴۰ :	طائرِ قدسی
۱۹۷۵، ۱۶۱۱ :	طنبور (مس.)
۳۰۳۶، ۲۶۰۴، ۸۱ :	طوفانِ نوح
۳۰۱۶، ۲۸۸۶ :	ظلّٰ خدا
۲۸۲۲، ۲۶۶۱، ۱۸۷۲ :	عالمِ علوی
۳۱۹۹، ۲۶۷۵ :	عالمِ صغری
۴۴۰ :	عالمِ مجدہ ہزار
۲۶۷۵ :	عالمِ کبری
۱۰۳۲ :	عدن
۱۹۲۲، ۱۹۰۱، ۱۹۰۰، ۱۶۳۷، ۵۳۲ :	عطارد (نج.)

۲۳۸ :	عقلِ ثریّا (نج.)
۳۱۹۰ :	عقلِ کل
۳۹۲ :	عقله
۴۹۳ :	عقیق
۲۸۵۲ ، ۲۶۶۹ ، ۲۶۶۱ ، ۲۱۲۳ ، ۲۱۹۱ ، ۱۸۷۲ ، ۱۴۴۶ :	علوی
۱۹۹۴ ، ۱۶۱۶ ، ۱۶۱۵ ، ۱۶۰۹ ، ۱۲۱۷ ، ۱۲۱۳ ، ۲۶۲ ، ۲۱ :	عود (مس.)
۲۴۸۳ :	
۱۸۳۹ :	عینِ کمال
۲۰۴ ، ۱۴۰ ، ۱۳۹ ، ۱۲۸ ، ۱۲۴ ، ۱۱۷ ، ۱۰۸ ، ۱۰۷ ، ۱۰۵ ، ۱۰۳ :	فاتحه
۹۵۸ :	
۳۰۳۹ ، ۲۳۴۵ ، ۲۱۳۳ ، ۲۰۳۸ ، ۱۸۲۸ ، ۱۲۶۴ ، ۱۰۵۸ :	فیروزه
۱۴۲۰ ، ۶۰۹ :	قاضی
۱۷۳۳ :	گاؤ زمین
۱۹۲۸ :	گزدَم (نج.)
۸۵ :	گنجِ سنج
۲۳۵۴ :	لامکان
۳۹۱ :	لحیان
۲۲۶۷ ، ۲۱۲۴ :	لطافت «فل.»
۱۰۵۸ ، ۴۹۴ :	لعل
۶۴۷ ، ۵۱۱ ، ۴۵۳ ، ۳۷۱ ، ۳۶۰ ، ۳۱۲ ، ۲۶۲ ، ۱۴۵ ، ۱۷ ، ۴ :	لوح
۲۳۷۰ ، ۲۳۴۹ ، ۱۹۹۱ ، ۱۹۰۲ ، ۱۱۳۵ ، ۱۰۲۲ ، ۹۹۶ ، ۹۸۵ :	
۲۸۴۸ ، ۲۵۲۰ :	
۵۴۸ ، ۵۴۱ ، ۴۵۳ ، ۳۷۳ ، ۳۷۲ ، ۳۵۹ ، ۲۴۴ ، ۲۱۵ ، ۱۹۵ ، ۱۸۲ :	لوح و قلم
۲۳۵۰ ، ۲۳۴۹ ، ۷۱۶ :	
۲۲۷۹ ، ۲۲۷۱ ، ۲۲۶۷ ، ۲۱۲۴ :	کثیف «فل.»
۲۸۴۸ ، ۱۲۶۵ ، ۷۱۶ ، ۳۷۲ :	کرسی
۶۲۴ ، ۲۲۶ :	کزدَم (نج.)
۸۸۷ :	کُوسِ رحیل
۱۷۱۴ ، ۱۷۰۸ ، ۱۲۹۷ ، ۶۰۹ :	کیوان (نج.)
۱۳۰۲ :	مأمن
۱۹۲۶ :	محلّ «فق.»

۹۹۸، ۲۲۶ :	مَرِيخ (نج.)
۲۵۵۳، ۲۱۷۱، ۲۱۶۹، ۱۷۰۷، ۱۵۱۷، ۹۹۷، ۵۳۶ :	مَشْتَرِي (نج.)
۶۷۷، ۶۶۶، ۵۷۶، ۵۱۸ :	مَعْرَاج
۱۱۳ :	مَمْلَكَتِ سَبْعَه «فَاتْحَه»
۱۷۱۴ :	مِه (نج.)
۱۴۶۴ :	مِهْر (نج.)
۲۶۸۹، ۱۶۰۸ :	مَوِي كَشَان
۱۰۲۶، ۹۷۶، ۶۹۴ :	نَاطِقَه
۱۶۰۷، ۱۵۹۳ :	نَاهِيْد (نج.)
۲۱۷۴، ۱۹۰۵، ۱۸۵۴ :	نَحْس (نج.)
۱۶۳۴، ۱۵۳۶ :	نُحُوْس (نج.)
۱۴۶ :	نَقْشِ چِيْن
۱۲۶۴ :	نُهْ آسْمَان
۱۲۶۶، ۸۸۹ :	نُهْ اَفْلَاك
۲۸۵۸، ۱۴۲۱، ۶۵، ۵ :	نُهْ چَرخ
۲۸۳۱، ۱۴۵۲، ۱۲۳۳، ۹۵۲، ۶۸۹ :	نُهْ دَايِرَه
۳۶۹ :	نُهْ فَلَک
۱۰۳۷ :	نُهْ گَلْشَن
۷۲۷، ۴۸۰ :	نِيْل پُوش
۳۱۳۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۵ :	نِي
۲۱۳۱ :	وِبَال «نج.»
۹۱ :	هَجْدَه هَزَار
۴۳۹، ۶۸ :	هَشْت بَهَشْت
۱۴۳، ۱۴۱، ۱۳۵، ۱۳۱، ۱۱۹، ۱۱۸، ۱۱۴، ۱۱۱ :	هَفْت آيْت «فَاتْحَه»
۱۳۳ :	هَفْت رَنگ «فَاتْحَه»
۲۰۵۹ :	هِيضَه
۲۰۳۷، ۱۴۳۷، ۱۰۵۸، ۱۰۲۵، ۹۶۲ :	يَاقُوْت

SONUÇ

Bu çalışmada Nizâmi-yi Gencevî'nin Mahzenü'l-esrâr'ına nazire yazan Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub dönemi şairlerinden Medîhî'nin Cennet-i Ahrâr adlı mesnevisinin metnini hazırladık ve bu metin üzerinde inceleme yaptık.

Türk ve Fars Edebiyatında Mahzenü'l-esrâr'a yazılan diğer nazireler gibi Cennet-i Ahrâr da aynı vezinde yazılmıştır. Mahzenü'l-esrâr'la inceleme konumuz olan Cennet-i Ahrâr arasında şekil ve konu açısından benzerlikler bulunmaktadır. 8 makale ve 8 hikâyeden oluşan Cennet-i Ahrâr, 3411 beyitten ibarettir. Ayrıca Cennet-i Ahrâr'da kıta ve gazel ile yazılmış manzumeler de mevcuttur.

Medîhî, Nizâmî gibi, eserinde tevhid, münacat, mirac, naat, halvet, sözün fazileti, eserin yazılış sebebi ve padişahın meclisi adlı bölümlere yer vermiş ve ondan farklı olarak astrolojik unsurları konuşturarak mesnevisine 8 makale ve 8 hikâye ile devam etmiş ve Hatimetü'l-kitâb bölümü ile eserini bitirmiştir.

Bu çalışma ile Mahzenü'l-esrâr'a nazire olarak yazılmış bir eser daha bilim dünyasına sunulmuş, dil ve üslup özellikleri açısından ele alınarak incelenmiştir.

Çalışmamızın bu alanda çalışanlara katkıda bulunacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- “Akkoyunlular”, *Türk Ansiklopedisi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968, c. I, s. 349-352.
- Acar, Hayrullah: “Nizâmi-yi Gencevî’nin Mahzenü’l-esrâr Mesnevisi’ne Osmanlı Sahası İçinde Yazılan Türkçe Nazireler”, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 2002.
- Acîûnî, İsmâil b. Muhammed: *Keşfü’l-hafâ’ ve müzîlü’l-ilbâs amme’s-tehere mine’l-ehâdîsi alâ elsineti’n-nâs*, Beyrut, Dârü’l-kitabü’l-ilmiyye, I-II, 1408/1988.
- Aga Bozorg-i Tahranî, Muhammed Muhsin Tahranî: *ez-Zeria ilâ tasanifi’s-şia*, 2. bs., Beyrut, Dârü’l-Edva, 1403/1983.
- Ahmet Cevdet Paşa: *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, İstanbul, Bedir Yayınevi, y.y.
- Akalın, Nazir: “Nizâmi-yi Gencevî’nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 98, sa. 7, s. 67-91.
- Akkoyunlu, Necip Aygün; Adil Şen: *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, Ankara, y.y., t.y.
- Aksoyak, İsmail Hakkı: “Gelibolulu Mustafa Âlî ve Tuhfetü’l-uşşak Mesnevisi”, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1995.
- Aksoyak, İsmail Hakkı: “Mahzenü’l-esrâr Geleneğine Bağlı Mesnevilerde Ortak Hikâyeler”, *Bilig*, Güz 1996, sa. 3, s. 82-89.
- Akün, Ömer Faruk: “Âlî Mustafa Efendi”, *DİA*, c. II, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 414-421.
- Ali Şir Nevai, Mir Nizame’d-din: *Tezkire-i Mecâlisu’n-nefâis*, trc. Ali Asgar Hikmet, Kitabhâne-i Menuçihri, 1363 hş.
- Amidî, Abdülvahid b. *Şerh ber Gurerü’l-hikem ve düreri’l-kefîm*, tsh. Mir Celaleddin Hüseyin Ermevî; şrh. Cemaleddin

- Muhammed Temîmî: Muhammed Hânsarî, Tahran, Danişgâh-ı Tahran, 1961.
- Aynagöz, Pervin: “Bursalı Rahmî’nin Gül-i Sad-berg’i Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 1989, III/1, s. 1-27.
- Baykaldı, Remzi: “Âzerî’nin Nakş-ı hayâl’i, İnceleme-Metin”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1994.
- Bayyurt, Mehmet: “Ravzatü’l-envâr (Dil özellikleri-metin-seçme sözlük)”, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Bozorg-i Hâlikî, Muhammed Rıza: *Şâh nebât-ı Hafız*, Tahran, Zevvâr, 1382 hş.
- Çağatay, Neşet: “Akkoyunlular”, *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, Ankara, y.y., t.y., s. 48.
- Çakmak, Aysun: “Kâtibî’nin Gülşen-i Ebrâr ve Mecmau’l-bahreyn’i”, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 1997.
- Çavuşoğlu, Mehmet: “Yahya Bey”, *İA*, c. XIII, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1986, s. 343-347.
- Çiçekler, Mustafa: “Sadî-i Şîrâzî”, *DİA*, c. XXXV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 405-407.
- Dihhudâ, Ali Ekber: *Emsal ve hikem*, I-IV, Tahran, 1376 hş.
- Dilperîpûr, Asgar: “Türk Edebiyatı’nda Nizâmî’nin Takipçileri ve Hamse’sine Nazire Yazanlar”, çev. M. Fatih Köksal, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas, 1999, sa. 8, s. 203-204.
- Doğanyigit, İbrahim: “Taşlıcalı Yahya-Gülşen-i envâr”, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1992.
- Emîr Husrev-i Dihlevî: *Matlau’l-envâr*, Leknev, 1303.

- Emîr Husrev-i Dihlevî: **Matlau'l-envâr**, Moskova, 1975.
- Emîr Husrev-i Dihlevî: **Matla'u'l-envâr**, haz. Tahir Ahmedođli Muharremof, Moskova, SSCB İlimler Akademisi, 1975.
- Erdem, İlhan, Kazım Paydaş: **Ak-koyunlu Devleti Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)**, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007.
- Erişen, Gülgün: "Bursalı Rahmi ve Gül-i Sadberg'i", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1990.
- Erişen, Gülgün: "Bursalı Rahmi'nin Gül-i Sad-berg'i", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, Ankara, 1992, c. X, sa. 1, s. 285-315.
- Es-suyûtî, Celaleddin b. Ebî Bekir: **El-câmiü's-sâgir fi ehâdisi el-beşîri'n-nezîr**, Beyrut, Dârü'l-kitabü'l-ilmiyye, I-II, 1410/1990.
- Ethé, Hermann: **Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî**, çev. Rızâzâde Şafak, Tahran, 1337 hş.
- Felâh, Nesrin: "Sâhtâr-ı Rivâyet der Ravzatü'l-envâr-ı Hâcû-yi Kirmânî", **Pejûhişgerân-i Ferheng**, Zemistân, 1386 hş. ve Bahar, 1387 hş., sa. 21-22, s. 199-210.
- Ferşidverd, Hüsrev: **Derbâre-i Edebiyyât ve Nakd-i Edebî**, Tahran, Müessesesi-i Emîr Kebîr, 1373 hş., c. 2, s. 762-765.
- Gazzâlî, Muhammed: **İhyâu Ulûmi'd-dîn**, I-V, Beyrut 1404/1989.
- Gelibolulu Mustafa Âlî: **Tuhfetü'l-uşşâk**, haz. İsmail Hakkı Aksoyak, İstanbul, MEB, 2003.
- Hâcû-yi Kirmânî, Ebu'l-atâ Mahmud b. Ali b. Mahmud: **Ravzatu'l-envâr**, Kalküta, 1831.
- Hâcû-yi Kirmânî, Ebu'l-atâ Mahmud b. Ali b. Mahmud: **Ravzatü'l-envâr**, haz. Kuhî-i Kirmânî, Tahran, Bînâ, 1306 hş.
- Hâcû-yi Kirmânî, Ebu'l-atâ Mahmud b. Ali b. Mahmud: **Ravzatü'l-envâr**, haz. Mahmud Âbidî, Tahran, Merkez-i Pejûhişî-yi Mîrâs-i Mektûb, 1387 hş.
- Hakikat, Abdurrefi: **Ferheng-i Şairân-ı Zebân-ı Pârsî**, Tahran, Şirket-i Müellifân ve Mütercimân-i İnan, 1368 hş., s. 413.
- Hâkimî, İsmâîl: "Mahzenü'l-esrâr-ı Nizâmî-yi Gencevî ve Nazîrehâyî ki be-taklîd ez ân Surûdeend", **Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâh-i Tehrân**, y. 12, sa. 3-4, s. 117-127.

- Hilmî: **Bahrü'l-kemal Transkribe Metin**, haz. Cihan Okuyucu, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1995, s. VIII.
- İpekten, Halûk: "Atâî, Nev'îzâde", **DİA** c. IV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 41-42.
- Kanar, Mehmet: "Nizâmi-yi Gencevî", **DİA**, c. XXXIII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 183-185.
- Kayabaşı, Bekir: "Taşlıcalı Yahya Bey ve Gülşen-i envâr İnceleme-Metin", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Malatya, İnönü Üniversitesi, 1991.
- Kortantamer, Tunca: **Nev'i-zâde Atâyî ve Hamse'si**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 1997.
- Köksal, M. Fatih: "Nazire", **DİA**, c. XXXII, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 456.
- Köksal, M. Fatih: **Dervîş Hayalî-Ravzatü'l-envâr**, İstanbul, Kitabevi, 2003.
- Kuçi, Behnâm Nuri: "Keşfu'l-ebvât-ı Matlau'l-envâr-ı Emîr Husrev-i Dihlevî", **Pâyânâme, Dânişgâh-i Şîrâz, Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm, Şîrâz**, 1365 hş.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli**, Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kut, Günay: "Ali Şîr Nevâî", **DİA**, c. II, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 449-453.
- Kuzubaş, Muhammet: "Nefhatü'l-Ezhâr'da Deyimler", **Türk Kültürü Dergisi**, Aralık 2005, s. 336-348.
- Kuzubaş, Muhammet: "Nev'i-zade Atâî'nin Nefhatü'l-ehzâr Adlı Mesnevisinin Metin, Biçim ve İçerik Bakımından İncelenmesi", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2003.
- Kuzubaş, Muhammet: **Mahzen-i esrâr ile Nefhatü'l-ehzâr Mukayesesi**, Samsun, Deniz Kültür, 2005.
- Levend Agâh Sırrı: **Ali Şîr Nevâî, Hamse Hayretü'l-ebâr, Ferhad ü Şîrîn, Leylî vü Mecnun, Seb'a-i Seyyar, Sedd-i**

İskenderî, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1967.

- Mecid Muhsinâtbar Firuz Câyi: “Mukâyese-i Mahzenü'l-esrâr-ı Nizâmî ve Tuhfetü'l-ahrâr-ı Câmî ez Lihâz-i Muhtevâ ve Derunemayehâ, Suver-i Hayâl ve Sebk-i Sohenverî”, Danışgâh-i Âzâd-i İslâmi-yi Tahran, Danışkede-i Edebiyat ve Ulûm-i İnsânî, Tahran, 1381 hş.
- Mermer, Ahmet: “Âzeri İbrahim Çelebi ve Nakş-i hayâl'i”, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi Amil Çelebioğlu Armağanı, İstanbul, 1991-1992, sa.7 (1993), s. 473-500.
- Mevlânâ Celâleddin, Rûmî: Mesnevî-i Manevi, haz. Perviz Abbasi-yi Dâkâni, Tahran, İntişârât-ı İlhâm, 1387 hş.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: Konularına göre açıklamalı Mesnevî Tercümesi, trc. ve açık. Şefik Can, Ötüken Neşriyat,
- Mevlana Nureddin Abdurrahman Câmî: Tashih-i İntikâdi-yi Tuhfetü'l-ahrâr, haz. Bitâ Nuriyân, İsfahan, Neşr-i Tahkîkât-i Nazari, 1387 hş.
- Muhsinatbâr, Mecid: Mahzenü'l-esrâr ve Tuhfetü'l-ahrâr, Tahran, Azer Sima-yi Daniş, 1389 hş.
- Mustafa Bursalı Cinânî: Cinânî Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni, haz. Cihan Okuyucu, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1994.
- Nebilu, Ali Rıza: “Berresi-yi Tatbîki u Tahlili-yi Teşbihât-ı Nizâmî u Câmî (Bâ te'kîd ber Mahzenü'l-esrâr u Tuhfetü'l-ahrâr), Kaveşnâme-i Zebân u Edebiyât-i Fârsî, Payîz u Zemistan, 1388 hş., sa. 19, s.153-191
- Nefisî, Said: Târîh-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-i Farsî, Tahran, Kitabfurûş-i Furûgî, 1984.
- Nevâi, Ali Şir: Hamse, Hayretü'l-ebrâr, yay. Parsa Şemsiyev, Taşkent, Özbekistan SSR Fenler Akademiyası, 1970.
- Sadrî Niyâ, Bâkır: Ferheng-i Me'sûrât-ı Mutûn-i İrfânî, Tahran, Surûş, 1380 hş.
- Nizâmî-yi Gencevî: Mahzenü'l-esrâr, haz. Said Hamidîyân, Tahran, Neşr-i Katre, 1388 hş.
- Okuyucu, Cihan: “Cinânî'nin Riyâzü'l-cinân'i”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, 1989, sa. 3, s. 499-517.
- Onay, Ahmet Talat: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, haz. Cemal Kurnaz, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 194-195.

- Ölmez, Zühal: “Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2007, c. 5, sa. 9, s. 173-219.
- Öngören, Reşat: “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, c. XXIX, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 441-448.
- Öz, Yusuf: “Câmî, Tuhfetü'l-Ahrâr ve Türkçe Çevirisi”, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1990.
- Özden, Nihan: “Hayâlî, Ravzatü'l-envâr Metin-gramatikal dizin”, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Tokat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2001.
- Pala, İskender: *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, c. I, s. 219-220.
- Pûr, A.Hayyam: *Ferheng-i Sohenverân*, Tahran, İntişârât-ı Tılâye, 1372 hş.
- Pûrmend, Rızâ: “Mukâyese-i Tuhfetü'l-ahrâr-ı Câmî bâ Mahzenü'l-esrâr-ı Nizâmî”, *Pâyânnâme, Danişgâh-i Beynelmileli-yi İmam Humeynî (ra), Dânişkede-i Ulûm-i İnsânî*, Kazvin, 1385 hş.
- Râzî, Necm: *Mirsâdü'l-ibâd*, haz. Muhammed Emin Riyâhî, Tahran, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1374 hş.
- Sa'dî-yi Şirâzî, Muslih b. Abdullah: *Gülîstan*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul Şûle Yayınları, 2004.
- Sa'dî-yi Şirâzî, Muslih b. Abdullah: *Küllîyyât-ı Sa'dî*, haz. Mezâhir Musaffa, Tahran, İntişârât-ı Rûzene, 1383 hş.
- Sa'dî-yi Şirâzî, Şeyh Muslihiddin: *Gülîstân-ı Sa'dî*, haz. Muhammed Ali Furugi, Tahran, İntişârât-ı Kaknüs, 1373 hş.
- Sabir, Muhammed: *Ali Şir Nevâî'nin Hayretü'l-ebrâr Mesnevisi Hakkında Araştırmalar*, Doktora Tezinden ayrı basım, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1966.
- Safa, Zebihullah: *Târih-i Edebiyat der İran*, Tahran, İntişârât-ı Firdevs, 1364 hş., c. 5/2.
- Sözen, Hüseyin: “Taşlıcalı Yahya Bey'in Gülşen-i envâr'ının Üç Nüsha Üzerinde Edisyon Kritiği”, Bitirme Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1969.
- Sözen, Metin: “Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi”, *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine*

- İlişkin Makaleler Antolojisi, Ankara, y.y., t.y., s. 370.
- Sümer, Faruk: "Akkoyunlular", DİA, c. II, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 270-274.
- Sümer, Faruk: "Akkoyunlular", Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi, Ankara, y.y., t.y., s. 13.
- Sümer, Faruk: "Bayındır", DİA, c. V, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 245-246.
- Şarlı, Mahmut: "Cinânî'nin Riyâzî'l-cinân'ı İnceleme-Metin", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1994.
- Şener, H. İbrahim: "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Tuhfetü'l-uşşâk Mesnevisi Giriş-tahlil-metin", Doçentlik Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1994.
- Taberî, Muhammed Ali: Zübdetü'l-âsâr, Tahran, Müessesese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1372 hş.
- Tilbe, Haydar: Mahzenü'l-esrâr (gramer-metin-dizin-tıpkıbasım), haz. Avni Gözütok, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2008.
- Tokmak, A. Naci: "Hâcû-yi Kirmânî", DİA, c. XIV, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 520-521.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 188.
- Ünver, İsmail: "Ahmed Rıdvan", DİA, c. II, İstanbul, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 123-124.
- Vahşi-yi Bafikî, Kemâleddin: Huld-i Berîn ve Mesmukât-ı Vahşi-yi Bafikî-yi Kirmânî, Tahran, İkbâl, 1325 hş.
- Vahşi-yi Bafikî, Kemâleddin: Huld-i Berîn ve Musammatat, haz. Kuhi-yi Kirmânî, Tahran, y.y.
- Vanlıoğlu, Mehmet: "Katîbî Şemseddin", DİA, c. XXV, Ankara, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 42.
- Yınanç, Mükrimin Halil: "Akkoyunlular", İA, c. I, İstanbul, MEB, 1978, s. 259.

EKLER: YAZMA NÜSHANIN İLK VE SON VARAKLARI

Şekil 1 Cennet-i Ahrâr 1^b-2^a sayfası

Şekil 2 Cennet-i Ahrâr 119^b sayfası